

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ҚАЛБИНГГА ҚУЛОҚ СОЛ

(қисса)

[Elektron kitobxona](#)

БИРИНЧИ ҚИСМ

Қиш келди. Кечагина беморнинг инграшидек ҳазин куз садоларига тўлган боғлар бугун жимиб қолди. Хазон шитирламайди яланғоч шохларга арғамчи осган мезонлар чайқалмайди...

Қиш келди, шаҳарда уни дарров пайқашмади ҳам. Тўғри, талабалар аллақачон пахтадан қайтиб, ёмғирдан ивиган боғлар яна ошиқ-маъшукларнинг шивир-шивирига тўлди. Автомат-телефон будкаларидан тагин атир иси келадиган бўлиб қолди. Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб, навбат кутаётганлар кўпайди. Аммо, ҳақиқий қиш биринчи қор ёққанида билинди.

Ёдгор шу куни тушдан кейин кутубхонага борганди. Ҳали имтиҳонлар узок бўлгани учунми, залда ўн-ўн беш кишидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Кутубхонада вазмин бир сукунат ҳукм сулар, чироқлар ёқиб кўйилган, ташқарида эса ёмғир шовилларди. Ёдгор буғланиб кетган дераза ёнига ўтирганча мутолаага берилди.

– Қор ёғаяпти, – деди аллақим ўйчан овозда.

Ёдгор бирдан эти увушгандек, деразага қаради.

Оқшом тушиб, ташқари қоронгилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ёдгор ёмғирнинг шовуллаши аллақачон тинганини энди пайқайди. Ҳар сафар биринчи қор ёғайганини кўрганида унинг қалбини аллақандай тушуниб бўлмас, этни жунжиктирувчи ўйчан туйғу қамраб олар, елкасидан оғир бир юк босиб тушаётгандек бўлаверарди. Шу топда залда ўтирган бошқа

одамлар ҳам негадир бир лаҳза сукутга кетишган, ҳамма ташқарига қараб ўтирарди.

Қор қоп-қорайиб ётган ҳўл асфальтга тушиб, тез эриб кетар, онда-сонда гилдиракларини шариллатиб, машиналар ўтиб қолар, уларнинг ҳам овози одатдагидан бўғикрок чиқаётганга ўхшарди. Бора-бора кўча бетидаги уйнинг қия томи оппоқ бўлиб қолди. Кейин аста-секин кўчанинг ўзи ҳам оқара бошлади.

Ёдгор Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди. Анчагача миясига ҳеч нарса кирмай турди-ю, кейин ўша саҳифаларни жиддийлик билан қайта-қайта такрорлай бошлади.

– Кеч бўлиб кетди, йигитча, бир ўзингиз қолдингиз.

Ёдгор кутубхоначи хотиннинг таниш овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зал тўридаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган жиккаккина татар аёл китобларни бир чеккага тахлар, юпқа гардишли кўзойнагини чирокда ялтиратиб, унга қараб-қараб қўярди.

Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди.

– Кечирасиз... раҳмат, – деди китобларни топшириб.

Конспект дафтарини плашининг тагидан қўлтиғига кистириб, ташқарига чиқди.

Муздек қор нафаси юзига урилиб, бир лаҳза зинада тўхтаб қолди.

«Аксига шапка ҳам киймаган эканман», деб ўйлади у зиналардан тушиб бораркан.

Қорбобо ҳамон шаҳар устида супрасини қоқар, киш фариштаси момик қанотларини беозор силкитар, осмон негадир қизғиш тус олган эди. Ҳознинг тумшугига ўхшатиб ишланган симёғочлардаги лампочкалар остидан нурли нукралар ёғилар, ғужғон ўйнаб, айқаш-уйқаш бўлиб кетарди. Кўча ўртасида машиналар изи тасмадек қорайиб қолибди, аммо йўлкаларга оёқ ботади. Одам

сийрак. Ҳамма ин-инига кириб кетган бўлса керак. «Қиш ўчоғи тор...» Рост гап.

Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди. Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб, кулиб кўйди.

«Шу ҳавода нима зарил». Улар ҳам қор ёғишини билишмаганми, юпқа плаш кийиб олишган эди. Қиз тилини чиқарганча сакраб-сакраб қор учқунларини илиб олмоқчи бўлар, аммо учқунлар унинг тилига қўнмас, қиз бошқа учқунни мўлжаллаб сакрар, йигит эса завқланиб кулар эди. Унинг кулгиси жимжит кўчада янграб эшитилар, бу кулгида алланечук бахтиёрлик бор эди.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб юборди. Кейин уларга халал бермаслик учун тезлаб ўтиб кетди.

Навоий театрида томоша тугаган бўлса керак, чироқлар ўчиб қолибди. Фонтан атрофидаги майдон ҳам кимсасиз, скамейкаларни қор босган. Универмаг пештоғида лампочкалар занжири липиллаб айланади. «Янги йилингиз билан» деган ёзув гоҳ ёнади, гоҳ ўчади.

Ёдгор кимсасиз трамвай бекатига келиши билан ёнидан «Тез ёрдам» машинаси қизил чироғини липиллатганча фарёд солиб учиб ўтди. Қор тумани орасида унинг ноласи анчагача акс садо бериб турди. Кейин «Тошкент меҳмонхонаси» деган пуштиранг чироқ ёниб турган бинодан қаҳқаҳа товуши, жаз садоси янгради.

«Тошкент ғалати шаҳар, – деб ўйлади Ёдгор совкотган оёқлари билан ер тепиниб. – Қачон қарасанг, кўз ёши билан кулги ёнма-ён туради».

– Марказий универмаг тарафдан ғийқиллаганча трамвай чиқиб келди.

– Хадрага боради, Хадрага! – деди жун рўмолга ўраниб олган аёл олдинги эшикни очиб.

– Майли! – Ёдгор зинадан сакраб чиқди.

Вагон деярли бўш эди. Ўртадаги ўриндиқда жигар-ранг пальто кийган қиз билан қизил шарфини бўйнига ўраб олган бир йигит қисилишиб ўтирар, уларнинг тепа-сида курткали бошқа бир йигит сигарет тутатиб турарди.

«Яна ошиқ-маъшуклар», деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб.

Кейин бир нима эсига тушгандай, беихтиёр яна ўша томонга қараб қолди. Қизнинг оппок, тиниқ юзи, йирик кўзлари шу қадар таниш эдики, бир лаҳза кўз узолмай турди. «Қизик, қаерда кўрган эканман? – деб ўйлади у гоҳ қизга, гоҳ шарфли йигитга қараб. – Кўрганман, аниқ кўрганман».

У ўзининг ноқулай аҳволда туриб қолганини, бировнинг «қизи»га суқланиб қараётгандай бўлаётганини анчадан кейин пайқади. Олдинги ўриндиққа ўтириб, деразадан ташқарига қаради. Вагон ғизиллаб борар, кўча чироклари хира доғдек тизилишиб ўтар, аммо ҳеч нима-ни кўриб бўлмасди: дераза хира тортиб қолибди.

Унинг хаёлига ўрнашиб олган савол ҳамон нари кетмасди. «Қаерда кўрувдим-а?!»

Бир бекатми, икки бекатми ўтганидан кейин бирдан миясига лоп этиб урилди: «Бўлди! Театр-рассомлик институтида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!»

Кузда, Темурийлар даври санъатига бағишлаб ўтказилган ЮНЕСКО симпозиуми арафасида телевидениеда талабалар мусобақаси ташкил қилинган эди. Рассомлар билан архитекторлар ўртасида ўтказилган мусобақада Ёдгор ҳам қатнашган, ўшанда бу қиз Беҳзод, унинг шогирдлари тўғрисида шу қадар тўлқинланиб гапирган эдики, Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли чехрасини унутолмай юрган эди. «Худди ўзи» деб ўйлади у хаяжонланиб. Ўшанда бу қиз унинг наздида фариштадек бўлиб жонланган, хаёлида алла-

нечук покиза из қолдирган эди. Ҳозир унинг аллаким билан қисилишиб ўтиргани Ёдгорга ёкмади, Кўнгли хижил тортди, Аммо қайрилиб қарагиси келмади. «Менга нима?!»

Бир оздан кейин вагоннинг тарақлаши орасидан кизнинг товушини эшитди:

– Қанақа одамсиз, қўйиб юборинг, ахир!

Ёдгор ҳайрон бўлиб, ўгирилиб қаради. Бояги йигит қизни ўриндик бурчагига янаям қисиб олган, қип-қизил юзидан сурбетларча табассум аримай, алланималарни тушунтирар эди.

– Қочинг, мен тушаман, – деди киз йигитни итариб.

– Секин, яхши қиз, секин, – деди шарфли йигит ҳамон кулиб.

Ёдгор, киз бу йигитларга бегона эканини тушунди, шу ондаёқ кизнинг ранги қув ўчиб, рўмоли бўйнига тушиб кетганини, катта-катта чиройли кўзларида кўркув борлигини пайқади. Қиз ингичка қўллари билан яна йигитнинг кўкрагидан итарди.

– Қўйвор, – деди йиғламсираб.

Ёдгор кўнглида бу қизга нисбатан алланечук яқинлик сизди. Шилқим болалар фақат уни эмас, ўзини ҳам қўшиб ҳақоратлаётгандек, ғижиниб кетди.

– Нега бировга осиласан? – деди ўзини аранг босиб. – Тинч қўй уни!

Сигарет тутатиб турган курткали йигит Ёдгорга хўмрайиб қараб қўйди-ю, кизнинг тепасига энгашиб кулди:

– Кўркманг, ҳеч нима қилмайди... Қор... Юмшок...

Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Сакраб турди-да, югуриб келиб, ўтирган йигитнинг шарфига ёпишди. Силтаб ўрнидан турғизди. Бир лаҳзада киз учиб ўрнидан турганини, этикчаларини тақиллатганча қўлидаги тугунчаси-

ни силкитиб, ҳайдовчи томонга чопганини кўриб қолди. Эшик тарақлаб очилди. Қиз вагон зинасида турганча бир дақиқа бурилиб қаради. Ёдгор унинг чиройли кўзларида чуқур миннатдорчилик борлигини сезиб қолди. Аммо у ҳамон ўзини босиб ололмас, титрар эди.

Вагон яна ғизиллаб кетди. Ёдгор йигитнинг ёқасини кўйиб юборди.

– Шуям ишми? – деди гоҳ у, гоҳ бу йигитга қараганча овози титраб.

Афтидан, йигитлар бундай бўлишини кутишмаган экан шекилли, бир-бирларига тезгина қараб олишди. Ёдгор қулоқ-чаккасига келиб тушган мушт зарбидан ўриндиқ суянчиғига таяниб қолди. Шарфли йигит унга яна бир мушт туширди.

Ёдгор интернатда ўқиб юрганида кўп муштлашган эди. Аммо анчадан буён бировни чертган эмасди. Кўз ўнги қоронғилашиб кетди-ю, тишини ғижирлатиб, устига ёпирилиб келаётган курткали йигитни тепди. Йигит букчайганча қорнини ушлаб нари кетди. Зум ўтмай, яна ўша гурзидай мушт гарданига тушди. Ёдгор ўриндиққа чўкиб қолди.

– Безорилар, туш ҳамманг! – ҳайдовчи хотин кабинадан бошини чиқариб бақирди. – Ҳозир милиция қақираман. Эй, милиция!

Ёдгор ҳамон чаккасини чангаллаб, букчайиб ўтирарди.

Ҳайдовчининг дағдағаси таъсир қилдими, йигитлар олдинга ўтиб кетишди.

Шарфли йигит зинадан тушиб бораркан, Ёдгорга мушт дўлайтирди.

– Иккинчи ювилмаган қошиқдай бировнинг ишига сукилмайдиган бўласан!

Ёдгор индамади. Рўмолчасини олиб, юзига босди. Оёғи остида эзгиланиб ётган конспект дафтарини олиб, кўлтиғига кистирди.

Яна бир бекат юриб тўхтагач, ҳайдовчи хотин унинг тепасига келди.

– Ёмон урдими? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар.

Ёдгор, ҳечкиси йўқ, дегандай ўрнидан турди. Унинг ковоғи ачишар, тишлари сиркилларди.

...Ҳамон қор ёғар, кўча жимжит, кимсасиз эди. «Бу ёғи қизик бўлди-ку», деб ўйлади у йўлка чеккасидаги мрамар фавворачага юзини тутиб. Кейин қонга беланган рўмолчасини чайди. «Қизик, сув илиқ-а... Айтгандай, рассом қиз етиб олганмикин уйига». У қизнинг сўнгги дақиқада ўзига миннатдор тикилиб турган кўзларини эслади. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасавури ҳам қизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди. Ўшанда ҳам худди шундай бўлганди. Мусобақада ўзларининг институти ютқазган бўлса-да, қувонган, кўплар орасидан шу қиз айниқса, ажралиб кўриниб турганига севинган эди. «Чиройли қиз бўлса, нима қиларкан ярим кечада кўчага чиқиб, – деб ўйлади у куюниб. – Кейин қизнинг кўлидаги гулдор рўмолга ўроғлик тугунчани эслади. – Бирон ташвиши бордир-да?»

У ётоқхонага етиб келганида алламаҳал бўлганди. Чироқлари хира ёниб турган йўлакдан ўтиб, тўртинчи қаватдаги ўз хонасининг эшигини очди. Ичкарига қадам қўйиши билан оёқ остида турган чойгумга қоқилиб кетди. Чойгум тарақ-туруқ қилиб, тун сукунатини бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зойиржон ғингшиб қўйди.

«Оббо, энди шуям бормиди?» Ёдгор чироқни ёқди. Газ плитага қўйилавериб сарғайиб кетган чойгумни бир чеккага олиб қўйди. Плашининг қорини қоқиб, каравотга ташлади.

Зойиржон нон-чой қилиб ётган шекилли, клеёнка ёпилган столда нон бурдалари, парраклаб тўғралган кол-

баса, қанд ётарди. Чироқ ёниши билан стол устидаги сувараклар ўрмалаб қочди. Улар хонани ҳарчанд тоза тутишга уринишмасин, сувараклардан қутулиша олмасди.

Зойиржон икковлари икки йилдан буён шу хонада туришади. Шу икки йил ичида бу хонанинг қоғози кўчган деворлари ҳам, бесўнақай шкаф устида ётадиган чизмалару китоблар ҳам, лиқиллаб турган стуллару ювилавериб сизилиб кетган дарпардалар ҳам Ёдгорга қадрдон бўлиб қолган эди. Қиш кунлари хона яхши иситилмас, Зойиржон комендантнинг кўзини шамғалат қилиб, электр иситгични ёкиб қўяр, қўлга тушиб қолишгудек бўлса бир амаллаб ийдирарди. Андижонлик мана шу қоп-қора йигит Ёдгорга қадрдон бўлиб қолганди.

Ёдгор совиб қолган чойдан ичди. Колбаса емоқчи бўлган эди, тиши сирқиллади.

– Тушниям ҳаромини чиқардингиз-да! – деди Зойиржон кўрпага бурканаркан, тўнғиллаб.

Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди.

– Кимни кўраётгандингиз?

– Айтганимда топиб берармидингиз, тушимни?

Зойиржон каравотни ғирчиллатганча пишиллаб ўгирилди. Бошини кўрпадан чиқарди-да, анграйиб қолди.

– Ҳа?! – деди анчадан кейин ҳушини тўплагандай. Сакраб турди-да, майкачан югуриб, унинг тепасига келди. – Ким? Қачон?

Ёдгор илжаймоқчи бўлган эди, юзи оғриди.

– Қўяверинг! – деди қўл силтаб.

– Қаерда бўлди? Ким ўзи? – Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай ранги ўчиб кетди.

– Йўлда... – Ёдгор ўзининг аҳволига кулгиси қистади. «Кап-катта одам ёш болалардек муштлашиб юрса». – Иккитаси бир қизга хиралик қилаётган эди, шунга... – деди кулимсираб.

Унинг кулаётганини кўриб Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтирди.

– Ким экан қизнинг ўзи?!

– Қаёқдан билай? – деди у қўл силтаб. «Илгари бир кўргандим», – дегиси келмади. – Бари бир эмасми, у танимайди-ку мени».

– Емаган сомсага пул тўлаш деб, шуни айтади. – Зойиржон Ёдгорнинг юзига қараб туриб, кулиб юборди. – Арча байрамига лампочка етишмай турувди, – деди унинг гуррасини силаб.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб қўйди.

Чирокни ўчиришганидан кейин ҳам икковлари анчагача ухлай олмади. Зойиржон ўзича гудраниб, Ёдгорни урганларнинг гўрига ғишт қалар, яниб қўяр, ташқарида эса шамол ғувиллар, деразанинг аллақайси тирқишидан совуқ кириб турарди.

– Аваз ака янги йилни бизникида кутамиз деяпти, борамизми? – деди Зойиржон анчадан кейин. Ёдгор уни юпатиш учун Зойиржон гапни атайлаб бошқа ёққа бурганини тушунди.

– Майли, – деди лоқайдлик билан.

– Қизларгаям ҳайронман. Ярим кечада майиз бор эканми кўчада? – деди Зойиржон яна ўша мавзуга қайтиб.

– Билмасам, – Ёдгор кўрпага бурканиб олди. Қизнинг оппоқ тиниқ юзи, миннатдор боқиши кўз ўнгига келиб жилмайди.

– Юрмасин эмас, юрсин. Мана, бизга ўхшаган йигитлар билан чиқсин кўчага. – Зойиржон мамнун хўрсинди. – Бугун Наргиза икковимиз ҳам алламаҳалгача тентираб юрдик. Ўзининг ҳам оёғи акашак бўлиб қолди-ёв.

Ёдгор ўзлари билан ўқийдиган Наргизани Зойиржон яхши кўришини билар эди. Яна бояғи рассом қизни ўйлади. Тиниқ чехраси кўз ўнгига келди.

– Бормайсизми?

– Нима? – деди Ёдгор Зойиржоннинг гапига дафъатан тушунолмай.

– Эртага дарсга бормайсизми, деяпман.

– Қандоқ бораман... – деди Ёдгор. – Кулмайдими ҳамма.

Анчадан кейин Зойиржон пишиллаб, текис нафас ола бошлади. Уй совиб кетди.

Ёдгорнинг уйкуси келмас, боши лўқиллар, ҳамон ўша тиниқ чехра кўз ўнгидан кетмас эди. «Қизиқ, нима қилиб юрибди ярим кечада? Бояги болалар унга ҳеч ким эмас, – деб ўйларди у ачишаётган ғуррасини пайпаслаб. – Булар унинг тирноғига ҳам арзимади. – У муштлашувнинг бутун тафсилотини эслаб, жилмайиб кўйди. – Қизиқ бўлди-ку!»

Ёдгор бўлиб ўтган нохушликка ранжимас, узок вақтлар хаёлини банд этиб юрган қизни бир лаҳза бўлсин, кўрганидан қувонар эди.

* * *

Чаросларнинг уйи шаҳарга энди қўшилган чеккадаги қишлоқда эди. У охирги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмади. Тийғана-тийғана ўзларининг тор кўчасига етганидан кейингина нафасини ростлаш учун тўхтади. Тез югурганидан бўлса керак, юраги гупиллаб урар, юзлари ловиллаб ёнар эди. Сочлари жикқа сув бўлиб кетган, бўйнига қўнган қор эриб, ёқасидан оқиб тушар, ғашини келтирарди.

Кўча четидаги каллакланган толлар шарпадай қорайиб кўринар, энг ичкарида – уларнинг уйи пештоғида чирок ёниб турарди. Қор кечиб дарвозага яқин боргандагина у қаттиқ толиққанини, оёқлари қалтираб кетаётганини пайқайди. Қўлидаги тугунни остонага қўйиб, рўмолини

кайта ўрамоқчи бўлди-ю, бўшашиб туриб қолди. «Ўлсин тушиб қопти». У энди эси жойига келгандек боя ўзини химоя қилган баланд бўйли, ингичка мўйлови ўзига ярашган, озгингина, жингалак соч йигитни ўйлади. «Анавилар индамаганмикин унга... Турқингни ел егурлар, индамай кўярмиди?» Юрагида оғир бир ғашлик билан эшикни итарди: очик экан. «Опам ухламай ўтиргандирлар», деб ўйлади у қори супурилган цемент йўлкадан тез ўтиб бораркан. У этакдаги ошхонанинг қор босган томини, кўмилмай қолган токнинг оппоқ тасмадай осилиб ётган сўриларини, музлаб қолмаслиги учун жўмраги очиб қўйилган водопроводни кўриб, зудлик билан айвон олдига борди.

Онаси эшитсин, деб этикчаларининг қорини атайлаб қаттиқ-қаттиқ қоқди-да, ойнабанд зинадан кўтарилди. Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ хаво юзига урилди. Шу пайт ичкари уйнинг ҳам эшиги очилиб, остонада онаси кўринди. Василя Назаровна бош яланг, оқ оралаган сочлари силлиқ таралган, кўк жемпер кийиб олган, бир кўлида коса кўтариб, иккинчи кўли билан эшик дастасидан ушлаб турарди.

Чаросни кўрди-ю, худди қизиникига ўхшаш йирик, қоп-қора кўзларида кўркув пайдо бўлди. Ҳали аёллик кўркини йўқотмаган юзи жиддийлашди.

– Ҳа? – деди косаларни айвон ўртасидаги столга қўйиб. – Нима бўлди, қаёқдайдинг?

«Овқатланмай кутиб ўтирган эканлар», деб ўйлади Чарос. Бояги воқеаларни эслаб, хўрлиги келди-ю, ерга қаради.

– Дардан кейин тоғамникига борувдим, – деди ўпкаси тўлиб: – Чақалоқ касал бўлиб қолибди. Тоғам ҳадеганда келавермаганидан кейин, кеннойимни касалхонага обордим... Мана, кийимлари. – Чарос тугунни бир чеккага қўйди.

Василя Назаровна тўла гавдасига ярашмаган илдамлик билан келиб қизининг пальтосини ечишга кўмаклашди.

– Вой, рўмолинг қани? Нега йиғладинг?

Чарос онасининг кўзига қарашга ботинолмай, этикчасини еча бошлади.

– Тушиб қолибди, – деди бош кўтармай. – Йиғлаганим йўк, чопдим... Кўрқдим.

Онанинг юзига қон югурди.

– Қилган ишинг тушмасин. Ўтир, овқатингни ич.

Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб қўяётганини сезар, шунинг учун бош кўтармас эди. У онасининг қаттиққўллигидан чўчир эди.

– Ҳали Дилшод ҳам келувди, – деди Васила Назаровна жимликни бузиб.

Чарос «Келиб нима қиларкан», дегандек онасига кўз қирини ташлади. Қошиқни стол чеккасига қўйди.

Васила Назаровна унинг кўнглидан ўтганларни сезди.

– Овқатингни ич.

– Бўлдим, опа, – деди Чарос чой қуяётиб.

Яна бирпасдан кейин у ўз хонасига кириб кетди. Ҳорғинлик билан ўрнига чўзилди. Каравоти тепасида, шундоқ шифт остида турган рамкадаги расмга ўйчан тикилиб, узоқ ётди. Расмда шалағи чиқсаям ҳамон айланиб турган чархпалак тасвирланган эди. Унинг тарновларига яшил сув ўтлари ёпишган, кўп пақирчалари тушиб кетган. Аммо тарновда ҳамон сув тўлиб оқяпти. Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли яктак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суяниб, букчайиб турибди. У ўсик қошлари остидаги қисикроқ кўзлари билан чархпалакка ўйчан тикилиб қолган.

Бу – бултур биринчи курсни битириб, таътилда Чимёндаги бувисиникига борганида Чарос ўзи чизган расм эди. У чол билан чархпалакни қиёсламоқчи бўлганди. Чархпалак сувни юқорига – ташна далаларга чиқариб беради. Оқар сув асло ортига қайтмайди. Чархпалак эса ўз

ўрнида туриб, яна янгидан-янги далаларни суғораверади. Чол ҳам шундай. Кўпларга яхшилик қилган. Ҳаёт ортга қайтмайди. Чолни биров эслайди, биров эсламайди... Чароснинг «Мироб» деб аталган бу асари институтда кўпчиликка маъқул бўлган эди.

Нариги хонада гугурт чизилди. Чарос ҳамон ёнбошлаб ётганча, эшик ғирасидан онасини кўрди. Васила Назаровна сигарет тутатганча, стол лампаси ёруғида ўтириб ишлар, афтидан, ўқувчиларнинг ёзма ишини текширарди.

Чарос кўзларини юмиб олди. Ташқаридаги шамол кучайган бўлса керак, дераза ортидаги толларнинг шохи қисирлаб кетди. Қор учқунлари ойнага чирсиллаб урилди. Ҳовлида ит ғингшиди.

Чарос исиб кетди. Кўрпани очиб ташлаганча, «ҳовуз» қилиб ишланган фанер шифтга тикилди. Боядан бери кўнглини ғаш қилаётган нарсани энди топиб олгандек оғир хўрсинди. «Опам ҳам қизиқлар, Дилшодни нима қиладилар гапириб. Турқи курсин... – Кейин бояги трамвайдаги йигитни эслади. – Нега қочиб кетдим, – деб пичирлади лабларини тишлаб, – Анави сурбетлар соғ қўймайди уни. Қаёқданам ўша трамвайга ўтира қолдим?!»

У ўйлай-ўйлай яна бир нарсани топди. Бўй етган ҳар бир қиз қатори унинг ҳам хаёлини аллақандай бир йигит тимсоли ҳамиша тарк этмасди. Қизиқ, бугун худди ўша тасавуридаги одам учради. Баланд бўйи, жингалаксоч... Худди ўзи... Қисматнинг ўйинини қаранг. Учради-ю, бир лаҳзада йўқолди.

Айтгандай, плаш кийган эди шекилли... Кулранг плаш. Чарос у ёғини эслай олмади. Анчагача шу алфозда ётди. Ташқарида бўлса ҳамон шамол изиллар, тол шохлари қирсиллар, ит ғингширди.

Ёдгор ғалати туш кўрибди. Келесдаги ховлисида юрганмиш. Ховлининг ўртасидан каттакон анҳор оқиб ўтаётганмиш. «Қизиқ, ховлимизда анҳор йўқ эди-ку», деб ўйлармиш у ҳайрон бўлиб. Тагин анҳор бўйида бир тупми, икки тупми ёнғоқ ҳам бор эмиш. Ёдгор яланғоч бўлиб, сувга тушиб олганча ёнғоқ териб юрганмиш. Бирини тутаман деса, иккинчиси оқиб кетармиш...

Бирдан дарахтнинг ўрнида Оқила буви пайдо бўлиб қолибди, «Ҳой, чиқ, оқиб кетасан», дермиш у чиркиллаб. Ёдгор сузаман деса, қўлларини қимирлата олмасмиш. Бир вақт бундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз эмиш. Ёдгор шу алфозда сувдан чиқишга қиздан уялармиш. Туравериб музлаб кетибди.

У совқотиб уйғонди. Кўзларини чала очиб, атрофга разм солди. Зойиржон ўрнини тузатиб, кетиб қолибди, вақт алламаҳал бўлиб кетган шекилли, уй ёп-ёруғ, аммо совуқ эди.

Ёдгор шишиб кетган лунжини силаб қўйди-да, ғужанак бўлиб, адёлга бурканиб олди. «Ҳалиям қор ёғяпти шекилли», деб ўйлади у тиззаларини қорнига тортиб. Кўзини юмиб, ҳарчанд уринмасин энди уйкуси келмади.

Бир маҳал эшик оҳиста тақиллади.

– Керакмас, – деди Ёдгор кўрпадан бошини чиқармай. Эшик қаттиқроқ тақиллади.

«Жуда сурбет-да», деб ўйлади у ҳар куни қатик олиб келадиган боладан аччиқланиб.

– Қатик керакмас, – деди бақириб. Кейин девор томонга ўгирилиб олди.

Тагин бир лаҳзадан кейин эшик ғийқиллаб очилди.

«Оббо, тинчлик йўқ экан-да, буларнинг дастидан».

У жаҳл билан бурилиб, бошини кўтарди. Кўтарди-ю,

тирсагига таянган кўйи қотиб қолди. Остонада Азиза турарди. У бошига чиройли шарф ўраб, шуба кийиб олган, кўлидаги сумкачасини ликиллатганча эшикнинг бир табақасига суяниб, ноқулай жилмайиб турар, унинг табассуми кулгидан кўра йиғини эслатар эди.

– Келинг, – деди Ёдгор овози титраб. Унинг вазоҳатида «нега келдинг», деган маъно борлигини Азиза тушунди шекилли, ўзини босиб, кинояли кулди.

– Келдим... – У ичкарига қадам ташлаб, столнинг бир чеккасини кўлининг учи билан жиркангандек артди-да, сумкасини кўйди. Шарфини бошидан олиб, стул суянчиғига илди, истамайгина ўтирди. Сочлари паришон тўзиб кетди. Нафис бўялган киприкларини пирпиратиб, хонани кўздан кечириб чиқди. Лабини буриб, жилмайиб кўйди.

Ёдгор унинг бу қаршида: «Ўл-а, шу кунга тушиб қолдингми?» – деган маънони уқиб, ғижинди.

– Кечирасиз, мен кийиниб олишим керак, – деди у қовоғини солиб.

Азиза яна лабини буриб кулди.

– Кийинаверинг, қарамайман, кераккинасиам йўқ...

Ёдгор ёнламаси турганча шим кияркан, Азизанинг бир лаҳза ташлаган ғамзалик назарини илиб олди-ю, юраги гупиллаб кетди. «Зойиржон ўқишга кетган, бутун ётоқхонада ҳам ҳеч ким бўлмаса керак...» У Азизага кўз қирини ташлади. Азиза энди унга қарамас, сувоғи кўчиб тушган шифтни томоша қилиб ўтирарди.

Ёдгор хаёлига келган аҳмоқона фикрдан ўзи ижирғаниб кетди. «Ўл, аҳмоқ!» У тезгина кийинди-да, бурчакдаги жўмракда ювинди.

«Нега келди бу, тагин нима даъвоси бор экан?» – деб ўйлади артина туриб.

Кейин Азизанинг қаршисидаги стулга келиб ўтирди-да, унинг кўзларига хотиржам тикилди. Азиза бир оз

ўзини олдирган, ammo ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган бўлса ҳам тетик боқар эди. Бир вақтлар Ёдгор мана шу кўзларни бир бор кўриш учун жонини фидо қилишга тайёр эди. Мана шу юпка лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди. Худди шу кўзлардан ғазаб сочилиши шу лаблар захардек қақшатиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтиролмасди. Сўнгги воқеалар кўз ўнгида жонланди-ю, Азизанинг хозирги қиёфаси ҳам совуқ кўриниб кетди.

– Муборак бўлсин... – деди Азиза унинг шишиб кетган юзига имо қилиб.

Ёдгор бу гапда меҳрибонлик эмас, хузур оҳанги борлигини сезиб, кўл силтади. «Кел, шуям бир қувонсин!»

– Ҳа, кеча кўпроқ ичиб қўйган эканман. Болалар билан муштлашибмиз. Боплаб пўстагимни қоқишди.

Азиза қийқириб кулди. Ўтирган стули ғирчиллаб кетди.

– Кўпроқ ичинг! – деди у «ажаб бўпти» деган маънода.

Ёдгор унинг роҳатланаётганини кўриб, негадир ўзининг ҳам кўнгли таскин топди. Ёмонми, Азиза ўзи кўмган гўрни ўзи тепкиласа...

– Кечирасиз, – деди Ёдгор бир оздан кейин. – Қурук чой йўқ эди...

Бу унинг: «Энди иззатинг битди, кетавер», дегани эди. Азиза тушунди.

– Зиёни йўқ, мен бир минутга... ўлибманми, сизнинг чойингизни ичиб.

Ёдгор бу гапдан: «Гадойдан хайр сўрайманми, сенку шунча менинг тузимни ичдинг, ҳалиям бўлса, отам сендақаларнинг ўнтасини боқишга қодир», деган маънони уқди. Кўнгли чўкиб, бир лаҳза ерга қараб қолди.

– Мен ҳам ўқияпман. – деди Азиза унга диққат билан тикилиб. – Пединститутнинг сиртки бўлимида.

– Эшитгандим, – Ёдгор шундай деди-ю, Азизанинг кўнглига «ҳалиям мени кўмсар экансан-ку», деган ўй келмаслиги учун кўшиб кўйди: – Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.

– Қанча стипендия оласиз? – деди Азиза ниҳоятда жиддийлик билан.

«Яна пул, – деб ўйлади Ёдгор ижирганиб. – Нима бало, булар ўлгандаям пулдан кафан қилади шекилли».

– Ўзимга етади, – деди секин.

Азиза кўриб турибман, дегандай, яна хонани кўздан кечирди. Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб қаноат ҳосил қилди шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.

Энди уларнинг гапи тамом бўлган эди. Аммо иккови ҳам бир-биридан алланимани кутгандек ўтиришарди. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб кетгандек кўринди. Азиза олтин узукли бармоқларини ўйнаб ўтираркан, ил-кис бошини кўтарди.

– Ўйлаб кўрдингизми?

«Ҳа, гап мана бу ёқда экан, – деб ўйлади Ёдгор. – Бояги гапларнинг ҳаммаси даромад экан-да».

– Нимани ўйлайман?..

Азизанинг кўзларидаги бир лаҳзалик маъюслик йўқолиб, ўрнини асабий хушчақчақлик эгаллади.

– Балки ялиниб келди дерсиз, – у шодон кулди.

Аёл киши ўзини бахтиёр кўрсатишга уриняптими, билинги, юрагида дарди бор. Ёдгор буни тушунди. Азизанинг аҳволига негадир ачинди. Маъюс қиёфада бошини кўтариб, унга тикилди.

– Кераккинасиям йўқ. – деди Азиза яна асабий кулиб.

У Ёдгорнинг қоқ юрагига ханжар уришни мўлжаллагандек бир зум тўхтаб қолди-да, кўзига тик қараб гапирди:

– Мен эрга тегяпман.

Ҳар кимда бўладиган худбинлик Ёдгорда ҳам бор эди. Бу гап ростми, ёлгонми, бари бир юрагининг бир чеккасида оғриқ пайдо бўлди. Қачонлардир ўзиники бўлган хотин бировнинг бўйнига осилиши унга алам қилди.

Ёдгор Азизанинг ўзидан кўз узмай ўтирганини, юрагидагиларни билишга уринаётганини пайкаб турарди. У анчадан кейин ўзини босиб олди. «Кимсан ўзинг, – деб ўйлади нафратланиб. – Хўш, эрга тегмаганида қайтиб бориб ярашармидинг». Шу тобда ўша эски адоватлар, бири-биридан жирканганлари кўз ўнгига келди-ю, алланечук енгиллик сезди.

– Табриклайман! – деди у бошини кўтариб.

Бу гап Азизага шунчалик таъсир қилишини билмаган экан. Тўсатдан Азизанинг ранги бўзариб кетди. Титроқ қўллари билан сумкасини юлиб олди-да, силтаниб эшик олдига борди. Ғазаб билан бурилиб қаради.

– Эркак эмиш! Бу кунингдан ўлганинг яхши!

У эшикни шу қадар қарсиллатиб ёпдики, деразалар зириллаб кетди.

Ёдгорнинг қулоқлари анчагача шанғиллаб турди. У чаккасини бармоқлари билан қисиб олганча, столга тирсагини тираб, мункайиб ўтирар, Азизанинг оқариб кетган юзи, титраётган лаблари кўз ўнгидан кетмас эди: «Бу кунингдан ўлганинг яхши!»

Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ё қисмат ҳаммага бахт улашаётганида унга етмай қолганми? Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди. Узоқда нурли бир нуқтадай порлаб турган толега интилади. Амаллаб яқинборганида бахт деган нур яна бир олам нарига кетиб қолади. У югураверади, толе ундан қочаверади.

Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан. Энди тўртинчи синфга ўтганда ота ўрнида ота бўлиб қолган Мирзо бува тўсатдан ўлиб қолди.

Анчадан буён тувакка тушиб ётган Оқила буви ҳам чолнинг кирки чикмасидан кўз юмди, Чол-камбирнинг Туркистонга келин бўлиб тушган ёлғиз қизи ота-онасининг катта маъракасини ўтказиб, ҳовли-жойни сотиб кетди.

Ёдгорни, Келеснинг ўзидаги интернатга жойлаштиришди. Ўлиб-тирилиб ўқиди. Ғишт терувчилик хунарини ўрганди.

Биринчи маошини олган куни чол-камбирнинг мазорига борди. Мазорни қиртишлаб тозаллади. Гўристон қоровулига пул бериб, Куръон тиловат қилдирди. Ўзининг ота-онаси нега йўқлигини ўйлаб, йиғлади.

Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди. Хуллас, йигит кишининг бошига бахт қуши қўнмай иложи йўқ экан. Унинг ҳам ҳаёти бир нав яхши бўлиб қолди. Икки йилча шу тарзда ишлаб юрди. Кейин бирдан ороми бўзилди. Ҳаммаси шим олиш баҳонасидан бошланди.

Биринчи май арафаси эди. Ёдгор байрамга янги мода бўлган лавсан шим олиш ниятида туман марказидаги универмага борди. Пештахта ортида турган қошқўзлари қоп-қора, дўмбоққина қизни кўрди-ю, юраги жиз этди. Шим танлаган бўлиб узоқ ивирсиб қолди. Қиз, охири жаҳли чиқди шекилли, койиб берди:

– Оласизми, йўқми? Олсангиз олинг, бўлмаса бўшатинг йўлни.

– Оламан, оламан! – деди Ёдгор ҳовлиқиб, пул чиқараркан,

Ётоққа келиб кийиб кўрса, икки мўлжал каттасини олибди. Ҳамхоналари кулишди.

– Обориб бер, бошқасини айирбошлаб беришади.

Ёдгор катта шим олганига, яна боришга баҳона топилганига ҳатто севинди ҳам.

Бу сафар қиз унга зарда қилмади.

– Ўзим ҳам дадангизга оляпсизми, деб ўйловдим, – деди кулиб.

Қизнинг кулгиси Ёдгорга шунчалар қувонч бағишладики! «Бундан чиқди, мени эслаб қолган экан-да», деб ўйлади у севинчи тошиб.

Шу-шу ҳар куни совунми, тиш чўтками, тугмачами баҳона қилиб универмагга келадиган бўлди. Бора-бора қиз ҳам уни таниб қолди. Ёдгор қизнинг бир марта кулиб қарашини кўриш орзусида саккиз чақирим наридан гоҳ пиёда, гоҳ ўртоғининг велосипедида келиб кетарди.

Бир куни у иккита кино билети кўтариб келди.

– Клубда ҳиндча кино кетаётган экан, – деди кўрқапўса. У қизнинг ҳозироқ олдига солиб ҳайдаб юборишини кутиб турарди, Йўқ, қиз хайдамади.

– Бугун вақтим йўқ, ишдан кеч чиқаман, – деди у.

Шундан кейин унинг энг шодон кунлари бошланди. Ёдгор Азизанинг билагидан ушлашга ҳам ботинолмас, аммо бир кун кўрмаса туролмасди.

Айни узум пишиғида Азиза Ёдгорни иккита ўртоғи билан меҳмонга чақирди. Уларнинг каттакон боғи бор экан, йигитлар узумхўрлик қилишди.

Азизанинг сельпо раиси бўлиб ишлайдиган отаси Ёдгорнинг авлод-аждодини суриштирди. «Тамом, – деб ўйлади Ёдгор эти увушиб. – Ҳаммаси тамом бўлди!»

Йўқ, бахт ҳам, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.

Бир ойдан кейин худди ўша катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ёдгор жаранглаган уйлар, қора дарахтдан қилинган гарнитурлар, қўша-қўша гиламларни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу нима, тушими, ўнгими? Ўзига шунча фидойилик қилган мана шу гўзал қизнинг – жондан ортиқ Азизасининг олдидаги қарзини қандоқ узсин. Бошига кўтариб юрса арзимайдими?! Яқиндагина чойхона сўрисини супуриб, чой ташиб юрган Ёдгор шуми? Бировдан туртки еб, бировдан сўкиш эшитиб ўрганган югурдак бола шуми? Ўзининг ота-онаси қани, шу топда

ўглини кўрса бўлмайдими? Ёдгор ҳарир рўмол ёпинган келин ёнида ўтириб, бахт-саодат тилаб гапираётган кишиларнинг жарангдор сўзларини, қарсбадабанг куй садоларини эшитаркан, буларнинг ҳаммаси эртақдек туюлар, ишонгиси келмас эди.

Қизиқ, ишонмаганича бор экан. Тақдирнинг ўйинини қаранг. Бир кун илгари қувончдан боши кўкка етган Ёдгор, тўйнинг эртасига тўрвасини йўқотган гадойдек бўшашиб қолди. Севинчлари момақалдиروقдек гумбурлаб, чақмоқдек бир зум ярақлади-ю, ўчди.

Нега мени алдадингиз? – деди овози қалтираб. Кейин муштини тишлаганча инграб юборди. – Нега алдадингиз, нега?!

Азиза тўшакда хомуш ётар, кўзини бир нуктадан узмас, афтидан, кимнидир эслар эди.

– Ким ўша?! – деди Ёдгор ғазаб билан ўрнидан сапчиб туриб.

– Секин, – деди Азиза унга қарамай. – Дадам эшитса жанжал бўлади.

Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди. Дадасининг ҳамма нарсадан хабари бор. Бўлмаса қизини таг-зотининг тайини йўқ бу йигитга бермасди.

«Гап бу ёқда экан, – ўйлади у ўкинч билан. – Демак, улар мени одам санашмаган».

У ўзининг қадри пастлигидан афсусланди, ғурури поймол бўлганлигини ўйлаб, аламдан тўлғана бошлади.

Анчадан кейин Азиза йиғлади. Уни жонидан ортиқ севишини пичирлаб айтди.

Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ёдгорнинг раҳми келди. Хотинини овутди.

Аммо шафқат билан муҳаббатнинг ораси бир чақирим-у, шафқат билан нафратнинг ораси бир қарич бўлишини Ёдгор билмас экан. Кўп ўтмай тушунди. У бу уйга биров бўйнига арқон солгандай истар-истамас кириб

келар, келганда ҳам кўп ўтиролмас эди. Бу уй унга бегона туюлар, ҳар сафар адашиб кириб қолгандай бўлаверарди.

Ярим йилча турмуш қуришган бўлса, бир ой ҳам эрхотин бўлиб яшашгани йўқ. Икковлари хўроз кичқиргунча ухламай ётишар, иккови ҳам бир-бирининг ухламаётганини билар, аммо чурқ этишмасди.

Азиза гапнинг учини чиқарган бўлса керак, қайнонаси Ёдгорни ношудликда айблаб, койийдиган бўлиб қолди.

Бир куни қайнотаси Ёдгорга маслаҳат солди:

– Қачонгача қишлик-қировлик кунлардаям лой чангаллаб юрасиз. Савдога кириңг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.

Ёдгор қайнотасининг кўзига биринчи марта тик каради.

– Мен савдога кирмайман. Ўзингизни уринтирманг.

Қайнотаси мошранг бахмал дўпписини кафтига қоқиб, ўридан туриб кетди. Нарироққа бориб тўнғиллади:

– Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшакқурт ёғилади...

Ёдгор ўрталарида дарз пайдо бўлганини билди. Ўша куни ичиб келди.

Бора-бора Азиза ҳам уни жеркадиган, ҳар гапида пичинг қиладиган бўлиб қолди.

Ёдгор бутун аламини меҳнатдан олар, кечки смена-ларга қолиб ишлар, бу эса Азизанинг баттар ғашига тегар эди.

Худди ҳозиргидақа қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди. Трестдагилар илғор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди. Кеча охирида трест бошлиғи – кекса, жиккак киши: «Ҳеч меҳмонингиз бўлмадик-да», деб ҳазиллашди.

Ёдгор меҳмонларни уйига бошлаб келди. Дарвоза кулф экан, узоқ тақиллатди. Меҳмонлар совқотганидан ер тепкилаб туришар, Ёдгор хижолат чекар эди.

Анчадан кейин йўлакда қадам товушлари эшитилди.

– Очинг, меҳмонлар келишди, – деди Ёдгор бетоқат бўлиб.

– Меҳмонларингиз бошингизда қолсин! – деди Азиза дарвозанинг нарёғида туриб.

Ер ёрилмади-ю, Ёдгор кириб кета қолмади.

– Эсингни едингми, оч! – деди у зарда билан.

– Битта ўзингни боққанимиз етади. Йўқот пиёниста ўртоғларингни!

Ёдгорнинг боши айланиб, кесакига суяниб қолди. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўпдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Хотинининг ҳайдаганидан кўра сенсиргани юрак-юрагидан ўтиб кетди.

– Шунақами, – деди Ёдгор хириллаб. – Қўйдим!

Трест бошлиғи ҳайҳайлаб унга ёпишди:

– Ёшлик қилманг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.

Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани эшитилди.

Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуйи солганча, тусмоллаб юриб кетди.

Ўшанда трест бошлигининг юпатганлари, насихат қилгани, аммо у ўқишга кетаман, деб туриб олгани ҳозир Ёдгорнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

«Энди менинг рухсатим керак бўлиб қолибдими? – деб ўйлади чойгумга сув тўлатаркан. Боя хотинининг зарда қилиб эшикни қарсиллатиб чиқиб кетганини эслаб, кулиб қўйди. – Синаш учун келган. Тегса тегавермайди-ми?»

У ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди. Қайнашини кутиб, дераза олдига келди.

Ҳаво очилиб кетди. Нариги ётоқхона томида, икки бино ўртасидаги гулзорда қор ярақлайди. Тўртта-бешта сўқмоқ из тушибди. Ўйинқароқ болалар катта йўлдан

ғизиллаб ўтаётган машиналарга ёпишиб, сирпанчик учяпти. Бекатда одам сийрак. Бир хотин арча кўтариб турибди.

Чойгум қайнаб, тошди. Ёдгор деразадан кўз узиб, газни ўчирди.

* * *

Ҳар фаслнинг ўз қувончи бор. Қиш ҳам каттадан-кичик ҳаммага бир олам шодлик бахш этди. Икки кундан буён муздеккина қиш фариштаси шаҳар устида кезиб, элагини силкитар, кулоқ-бурни қизарган одамлар «Янги йилбоп қор бўляпти-да», деб кулишар, хавода мусаффо чилла иси кезар эди. Кинотеатрлар, маданият саройларида таътилга чиққан болаларнинг кулгиси янграйди. Катта майдонларда арчалар безатилди.

Йилнинг сўнгги оқшомида Тошкент яшнаб кетди. Катта бинолар пештоғида сон-саноксиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди. Озиқ-овқат магазинлари тирбанд бўлиб кетди. Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан кутлашар эди.

Ёдгор билан Зойиржон гастрономдан майда-чуйда харид қилишди-да, Аваз аканикига йўл олишди. Биринчи курсда пахтага боришганида бу аспирант йигит уларга раҳбар бўлиб чиққан, шу баҳона дўстлашиб кетишганди. Унинг боғчада тарбиячи бўлиб ишлайдиган озғингина хотини Тамила ҳам йигитларнинг ўз опасидай бўлиб қолган. Аваз марказдаги тўққиз қаватли уйда яшар, Ёдгор билан Зойиржон бу уйга кўп келишганди.

Марказий универмаг олдидан ўтиб кетишаётганида Ёдгор бир ҳафта илгари рўй берган ҳодисани эслади, ўша қизнинг кўзлари, миннатдор боқиши тагин тасавурида жонланди-ю, юраги орзиқиб кетди. Энди у қизни учрата олмаслигини билса ҳам, негадир кейинги пайтларда уни

ҳар куни эслар эди. Бир-икки марта Театр ва рассомлик институтига боришга ҳам қарор қилди-ю, айниди. «Трам-вайда иккита аҳмоқ шилқимлик қилганида ёрдам бергандим, шунга келдим», дейдими?

Кўйлақчан бўлиб, шимининг устидан сочиқ боғлаб олган Аваз остонада уларни қувониб қарши олди.

– Буларни қара, Тамила, шунча ичкилик олиб келишибди – деб қичқирди у сарғиш қошларини учуриб.

Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамила ошхонадан чиқди. У кийиб олган гулдор халатининг елкалари осилиб турар, кўлида пичоқ бор эди.

– Қочинг, Ёдгор! – деди Зойиржон қулиб. – Тамила опамнинг кўлида пичоғи бор экан.

– Шиша кўтарганларнинг жазоси шу! – Тамила пичоғини ўйнатиб, таҳдид қилди. – Қани, киринглар, болалар!

– Ҳайронман, арақ қимматлашганидан буён магазинларда навбат янаям кўпайиб қолди. – Зойиржон гоҳ Авазга, гоҳ Ёдгорга қараб, кўз қисиб қўйди.

– Қанийди шу ўлгурни янаям қиммат қилиб қўйса, – деди Тамила тўрхалталарни бир чеккага олаётиб.

– Унда хотинлар оч қолади-да!

Қулишди.

Зойиржон дарров ошхонага кириб, сабзи тўғрашга тушиб кетди.

– Сиз энагалик қиласиз, – деди Тамила олти ойлик ўғилчасини Ёдгорга тутқазиб. – Қаранг-чи, кимга ўхшабди бу?

– Билмасам, – деди Ёдгор пахмоқ қалпоқча кийгизилган болани оларкан. – Сарик машаклиги дадасига ўхшаб кетади.

– Шамоллаб қолиб бизларни қандоқ кўрқитдики бу! – Тамила унга сўрғич кийгизилган сутли шишани узатди. – Йиғласа мана буни берасиз.

Нариги хонадан Авазнинг овози келди:

– Уйланадиган бўлсангиз, Ёдгоржон, серсутроқ қизни танланг. Хайронман, онасининг сути йўқлигига мен айб-дорманми, ҳар куни саҳарлаб сут олиб келаман.

– Алжиманг! – деди Тамила жилмайиб.

Ўзи фарзанд кўрмаган одамга қизиқ туюларкан: Ёдгор диваннинг бир чеккасида Алишерни беўхшов кўтариб ўтирар, кимирашга қўрқар эди.

Бир оздан кейин у шикоятомуз кичкирди:

– Бунингизни қаранг, Тамила опа, ҳаммаёғимни ҳўл килиб қўйди-ку!

Тамила югуриб келиб, қулганча болани унинг қўлидан олди. Ёдгор тиззалари ҳўл бўлган янги шимига қараб қўйди. Бола эса тишсиз оғзини катта очиб, «қойил қилдимми», дегандай қийқириб қулди.

– Э, дарвеш, – деди Ёдгор ҳам беихтиёр қулиб.

Улар столга ўтиришганида Янги йил киришига бир соатча қолган эди. Энди овқатга қўл уришганди, қўнғирок жиринглади. Эр-хотин йўлакка югуришди. Зум ўтмай Авазнинг аллаким билан қуюқ сўрашгани, Тамиланинг «Вой!» деб қувноқ қийқиргани, кимнидир чўлп этиб ўпгани эшитилди.

Аваз қора костюм кийиб, галстук таққан, сочи ҳўллаб силлиқ таралган йигитни бошлаб кирди. Совуқдан бўлса керак, унинг юзи қизариб кетган, ингичка қошими, қўзларими, нимасидир, қизларни эслатар эди.

– Танишинглар! – деди Аваз йигитни кўрсатиб. – Дилшод, менинг ўртоғим, мактабда бирга ўқиганмиз. Ҳозир француз тилидан дарс беради... Булар менинг дўстларим. Студентлар...

Ёдгор билан Зойиржон баравар ўрнидан туришди. Дилшод кинодаги офицерлардек бошини кескин силкиб, сўзсиз саломлашди. Бу қилиғи Ёдгорга ёқмади. «Мана, французча саломлашишнияма ўрганиб олдик», деб ўйлади у Дилшоддан юз ўгириб.

Йўлакда Тамиланинг аллақандай аёл билан гаплашгани эшитилди. Кейин... кейин Ёдгор эшик томонга қаради-ю, юраги шув этиб кетди. Назарида уй янаям ёришиб кетгандай, ҳали ичмай туриб маст бўлиб қолгандай, ичида куёш порлаб чиққандай бўлди. Остонада ўша қиз – шунча кундан буён унинг хаёлидан нари кетмай қолган қизнинг ўзгинаси турарди. У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочи чиройли турмакланган, чирокдан кўзи қамашгандай, киприklarини пирпиратиб жилмаяр эди.

Ёдгор йиқилиб кетаётгандай стул суянчиғини ушлаб олди. Унинг томоғи қақраб кетган, ҳозир гапирадиган бўлса овози чиқмаслигини билар эди.

Бу менинг жияним. Чарос, – деди Аваз қизнинг елкасига қоқиб. – Булар – Зойиржон, Ёдгор.

Қиз Ёдгорга қаради-ю, бирдан кўзлари катта очилиб кетди. Ёдгорнинг юзига тикилиб, хавотирлангандай энтикиб қўйди. Чамаси, унинг юзидаги «лампочка» излари ҳамон кетмаган эди. Кейин қизнинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

Илдам келиб, Ёдгорга қўл узатди.

– Ассалому алайкум.

Ёдгор эсанкираганча қизнинг жажжигина, муздек қўлини қисаркан, унинг кўзларидан: «Мен сизни танийман, мен сизни биламан», деган маънони уқиб олди.

– Ўтиринг, Чарос, – деди Дилшод ёнидаги стулни суриб.

Ёдгор гарангсиб, жойига ўтириб қолди: «Эри экан бу...»

Чарос «эри» билан Ёдгорнинг ўртасига ўтирди. Ёдгор қувончи узоққа бормаганидан талмовсираганча, зимдан Дилшодга қараб қўйди. «Дуруст, силлиққина йигит экан», деб ўйлади ғаши келиброк.

– Қани, бўлинг, хой! – деди Аваз Тамилани чақириб, – Ўн минут қолди.

...Тамила йиғлаётган ўғилчасини кўтариб келди.

Шампан тиқини пақиллаб отилди, дастурхонга вишиллаб вино оқди. Чарос ёш боладай қувониб, қарсак чалди. Бахтиёрлик билан кулиб, Ёдгорга қараб қўйди.

Ёдгор ичидан ўтаётганини сездирмаслик учун жилмайди. Нима қилишини билмай, қиздан кўзларини олиб кочди.

Бонг чалинганида кўнгли чалкаш туйғуларга тўлиб, ичди. Аваз аканинг нима деганини, Зойиржон қандай лўкма ташлаганини унча англамади. Фақат бир нарсани эслади: у қиз билан қадаҳ чўқиштирар экан, кўзлари пирпираб жилмайди.

Кейин Дилшодга сўз беришди. Ёдгор дарров хушини тўплаб олди. Шу топда негадир унинг гапини жуда эшитгиси келди.

– Муқаддас китобларда, – деди Дилшод ингичка қошини чимирганча, – «онадан азиз инсон йўқ» дейилади. – У бир нафас жимиб қолди. Ёдгорнинг назарида Дилшод атайлаб тўхтагандек. Одамлар гапини қандай эшитаётганини билиб қўйиш учун атайин салмоқлаётгандек туюлиб кетди. – Чиндан ҳам ҳар кимни фақат битта она дунёга келтиради. Шундай экан, оналар соғ бўлсин. Мен она деганда аёлларни назарда тутаман. Бинобарин, ҳамма аёллар омон бўлсин, – у майин жилмайиб, Чаросга қараб қўйди.

Тамила қувониб қарсак чалди. Ҳамма ўрнидан турди. Дилшод энг аввал Чарос билан уриштирди.

– Яхши гап, – деди Чарос негадир Ёдгорга қараб. – Бу гапни аллақайси журналда ўқигандим.

Дилшод норозиланиб, қошини чимирди.

– Мсье Дилшод рост айтадилар, – Зойиржон қадаҳни баланд кўтарди. – Бугун дунё хотинларининг соғлиғи учун!

Телевизорда диктор қиз рақсга таклиф қилди. Дилшод Чаросга қараб қўйди. Унинг қўлидан оҳиста тутди. Икковлари чир айлана бошлашди.

Чарос сиполик билан ракс тушар, Дилшод уни авайлаб бошқарар, кўзларида мамнун табассум бор эди.

«Бир-бирига муносиб экан!» – деб ўйлади Ёдгор стул суянчигига елкасини ташлаб ўтирганча Дилшоднинг «қовун сўйса бўладиган» килиб кирраси чиқариб дазмолланган шимидан, чаққон, юмшоқ сирғалиб бораётган туфлисидан кўз узмай. Ҳарчанд ўзини босишга уринмасин, кўнглидаги ғашликка ўхшаш туйғу ҳамон тинчлик бермас эди. Унинг назарида куй ҳам жуда чўзилиб кетгандек бўлди.

Ниҳоят, мусиқа тугади. Дилшод билан Чарос жойига келиб ўтиришди. Зойиржон қадаҳларни қайта тўлатаётган эди, янги куй янгради.

Чарос Ёдгорга кўз қирини ташлаб кўйди. Ёдгориккиланиб, ўрнидан турди.

– Кечирасиз, – деди Дилшодга ийманиб қараганча.

Чарос унинг кўлларида енгилгина тутиб, кушдек учди. Аваз ака ўғлига шишадан сут эмизар, Зойиржон Тамила билан гир айланар, Дилшод столга тирсагини тираганча ўтирарди. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган хароратни ҳис қилар, унинг нозик бармоқларини авайлаб ушлаганча айланар, димоғида алланечук нафис бўй туяр, юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди. Қизнинг ихчам гавдаси куй қанотида учар, Ёдгор унинг тиниқ юзини, бўйнига тушган соч толаларини кўриб турар, рақсдан эмас, ҳаяжондан боши айланарди.

– Юзингизга нима қилди? – деди Чарос куй қанотида учаркан. Эгик киприклари капалак қанотидай пирпираб жилмайди.

– Мушук тирнаб олди, – Ёдгор кулди.

– Мушуклар билан уришманг-да, – Чарос ўша кунги хунук ҳодиса учун ўзи айбдордек қизариб, жилмайди.

– Улар ҳам кушчаларга тегмасин-да, – деди Ёдгор аста...

Яна қадаҳ кўтаришди.

– Ёдгор ака гапирсинлар! – Чарос кўлидаги бокал орқасидан унга мўралаб қаради.

Ёдгор Дилшоднинг унга зарда билан қараб қўйганини кўриб, бояги худбинлиги учун ўзини койиди. «Оббо, Қоработир бўлиб қолдинг шекилли. Бировнинг оиласига рахна солишинг қолувди».

У тараддуланиб, ўрнидан турди.

– Биз Янги йил кирганидан қувонамиз, – деди биллур қадаҳдан кўз узмай. – Аммо эски йил ўтиб кетганини ўйламаймиз. Умримизга умр қўшилди, деб суюнамиз, аммо умримизнинг бир йили ўтиб кетганига ачинмай-миз...

– Нима бало, чолларнинг гапини гапириб қолдингиз, – деди Зойиржон кулиб. – Айтадиганингизни тезроқ айтинг, томоқ тақиллаб кетди.

Ёдгор эзмалик қилиб юборганини сезиб, кизарди.

– Хуллас, мазмунли ҳаёт учун!

– Худбинлар, – деди Тамила. – Нега фақат сизлар гапирасизлар? Сўз – Чаросга.

Чарос бокал ушлаганча энтикиб қўйди.

– Соф муҳаббат учун!

Қарсак бўлиб кетди.

Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғади. Тагин ўзини айбдор санаб, юраги сикилди. Сигарет эзгилаб, балконга чиқди.

Муздек ҳаводан нафаси қайтиб, бир зум туриб қолди. Ҳамон қор ёғар, балкондаги қоғоз қутилар, эски пакир қор остида қолган эди. Ичганиданми, ҳаяжонданми, унинг боши айланар, юзлари ловиллаб ёнарди. Рўпарадаги каттакон бинонинг ҳамма деразаларида чироқ порлар, шодон учқунлар нур оғушида ўйнар эди. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди.

Унинг кўз ўнгига яна Чароснинг пирпираб турган киприклари, Дилшоднинг норизо боқишлари келди...

«Трамвайдан тушишингга ёрдамлашиб юбордим, деб ҳали севгиям изҳор қиларсан», деб ўйлади Ёдгор ўзига-ўзи хунук кўриниб. Шунча кундан буён шу қиз хаёли билан юрганини эслаб, юраги баттар сиқилди.

Бир оздан кейин балкон эшиги ғийқиллаб очилиб, ёпилди. У Тамила опамаи, Зойиржонми бўлса керак, деган хаёлда қайрилиб қарамади.

– Ҳозир кираман! – деди сигаретини тутатиб. – Чекиб бўлай...

– Шамоллаб қолмайсизми?

Ёдгор овоз эгасини таниди-ю, ҳовлиқиб бурилиб қаради. Чарос балкон эшигига суяниб турарди. Унинг меҳрибон оҳангда гапиришидан Ёдгорнинг кўнгли мулойим ҳисларга лиммо-лим тўлиб кетди.

– Сизмидингиз, кечирасиз... – деди овози титраб.

– Ўша куни яхши етиб олдингизми? – деди Чарос анчадан кейин. – Мен сиздан хавотир олдим.

Ёдгор яна ҳаяжондан энтикди. «Мен ҳам, – деб ўйлади кўзларида қувонч порлаб. – Мен ҳам ҳар куни сени ўйлайман».

– Мен сизни бошқа кўрмасам керак, деб ўйловдим, – деди Ёдгор ўзини босиб.

– Мен ҳам... Мана, кўришдик...

– Уйга киринг, совуқ... – Ёдгор кўнглига келган гапни қийналиб айтди... – Кейин, кейин Дилшод ҳам хафа бўладилар, киринг, – у ҳарчанд уринмасин, овозида рашкка ўхшаган оҳанг борлигини пайқаб уялди. Чаросга қарамасликка ҳаракат қилиб, қоғоз қутига қўнган қорни оёғи билан сидириб туширди. У қизнинг кетишини кутарди. Аммо Чарос кетмади.

– Менга нима?! – деди у аччиқланган оҳангда. – У менинг ҳеч кимим эмас!

«Нима?! – Ёдгор ярқ этиб қизга қаради. – Нима дединг? Яна битта қайтар! Яна бир марта айтгин...» Унинг қалби нурга тўлиб, Чаросга термилиб қолди. «Наҳотки, наҳотки, шунақа бўлса! Бугун қанақа кун ўзи! Қанақа бахтли кун!»

Ёдгор ҳамон ўзини босиб ололмас, қизга термилган кўзларида олам-олам шодлик бор эди. Бир оздан кейин Чарос ичкари кириб кетди. Ёдгор сигаретини улоқтириб юборди-да, балкон панжарасига суяниб қолди. У қизиб кетган пешанасига қўнаётган қор учқунларини ҳам, мана шу муздек панжарани ҳам, нариги уйдаги деразалардан тушаётган нурни ҳам қучиб олгиси келарди шу топда.

Йўлакдан ғўнғир-ғўнғир товуш келди.

– ...Бу нима қилиқ? «Соф муҳаббат», «Журналда ўқиганман», рақс тушишлар. Нега мендан куласиз? Нима, ёш боламанми?..

Ёдгор Дилшоднинг овозини таниди. Унинг боядан бери тумтайиб ўтиргани кўз олдига келди. Аммо бу гаплар энди унинг ғашини келтирмасди.

Зум ўтмай Чароснинг овози келди:

– Менга хўжайинмисиз, нима ишингиз бор?

– Гап шу, кетасизми, йўқми?

– Йўқ!

– Бўлмаса мен кетдим.

– Хайр!

Ёдгор бу жанжалнинг айбдори ўзи эканлигини ҳис қилгани учун эшитгиси келмай, атайлаб хаёлини чалғитди. Қор учқунларини кафтига илиб ола бошлади. Аммо беихтиёр ўша ёқдаги гаплар яна қулоғига чалинди.

– Шу пайтда қаёққа борасиз, Дилшод? – Бу Авазнинг товуши эди.

Бирпасдан кейин эшик қулфи шиқирлади-да, жимлик чўкди.

Ёдгор хонага қайтиб кирди. Зойиржон диванга ёнбошлаб мудрар, ўқтин-ўқтин ҳикичок тортиб қўярди. Тамилла боласини кучоклаб ўтирар, Аваз ака стул суянчиғига кафтини қўйиб жилмайиб турар, Чарос эса дастурхонни янгилар эди.

– Келдингизми? – деди у Ёдгор кириши билан. Ёдгор унинг кўзларидан ташвиш ифодасини излади-ю, хотиржам қиёфасини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Чарос чой олиб кирди. Яна кувноқ кайфият тикланди. Зойиржон уйғониб, тагин ичди.

– Тоға, мен кетаман, – деди Чарос анчадан кейин.

– Қўйсанг-чи, – Аваз ранжиб, кескин қиёфада қўл силтади. – Соат уч бўляпти, тентак.

– Нимадан кўрқаман? – Чарос кулиб, Ёдгорга қараб қўйди. Кейин илтимос қилгандай Аваз акага қаради. – Опам хавотир оладилар. Қайтаман, дегандим.

– Нега бўлмаса ҳали кетмадинг? Алламаҳал бўлиб колди-ку!

Чарос елкасини қисиб, ширин жилмайди.

Ёдгор қизнинг кўнглидагини ҳалиёқ пайқаб олган, хаяжонланиб ўтирарди.

– Мен кузатиб қўя қолай, – деди ўрнидан туриб.

Чарос жилмайиб, унга қаради.

– Уйимиз узоқ, кишлокда турамиз. Студентлар шаҳарчасидан нарида.

– Яхши, йўлимиз бир экан, – деди Ёдгор Авазга қараб.

Аваз маслаҳат сўрагандек, хотинига қаради.

– Масалан, мен қоламан, – деди Зойиржон мудроқ кўзларини ярим очиб.

...Кўчалар чароғон эди. Еру кўк кумуш нурга тўлган, учқунлар унсиз парвоз қилиб, Чароснинг рўмолига, жигаранг пальтосига қўнар, Ёдгор унинг нозик елкалари, жажжи гавдасидан кўз узмай борар, секинроқ

юргиси, шу бахтиёр дамларни узоқроқ чўзгиси келар эди. Улар қорда чуқур-чуқур из қолдириб, жимгина келишарди.

Театр ёнидаги арча олдида бир зум тўхтаб қолишди.

Ёдгор кулиб юборди.

– Қаранг, шумтакаларнинг ишини!

Чарос ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. Шўҳ болакайлар қорбобонинг ҳассасига пақир илиб кетишибди.

Аллақаердан курант садолари келди.

– Эҳтимол, бошқа бир сайёрада ҳам Янги йил киргандир, – Ёдгор Чарос билан ёнма-ён бораркан, муздек ҳавони ҳузур қилиб симирди. – Бундай қараганда, ер қураси коинотда кум заррасидек бир гап. Биз одамлар шу зарранинг бир заррачасимиз. Шу ҳолимизга ташвишларимиз дунёни тутайди.

– Серташвиш одамлар бўлмаса дунё ҳам бўлмасди, – деди Чарос бурилиб қараб. Кейин этикчаси билан қор тепкилаб кулди. – Италияда Янги йил кечаси ортиқча нарсаларни деразадан улоқтиришаркан-а?

Ёдгор индамай бош силкиди.

– Бизда шунақа одат бўлса, энг аввал Дилшод акани ташлаб юборардим.

– Нега уни ёмон кўрасиз? – деди Ёдгор.

– Ёмон кўраман эмас, яхши кўрмайман. Опам бўлсалар ҳадеб мақтайдилар. Бугун ҳам юзларидан ўтолмасдан бирга келгандим.

Ёдгор индамади.

Уларнинг ёнидан – йўлгага яқин жойдан гуриллаб мотоцикл ўтди. Телпагини бостириб олган, қора қўлқоп кийган милиционер мотоциклини секинлатиб, шубҳа билан қаради. Кейин қорлик орасига кириб кетди. Мотор товуши анчагача ҳавони титратиб турди.

– Бир нарса сўрасам, кўнглингизга келмайдими? – деди Чарос анчадан кейин. – Отингиз нега Ёдгор?

– Нимаям қила олардик, отни чақалоқ ўзига-ўзи танлай олмайди. – Ёдгор ўйчан табассум билан Чаросга қараб қўйди. – Бу менинг иккинчи отим бўлса керак. Биринчиси нималигини билмайман. Чамаси, икки яшарлигимда мени чойхонадан топиб олишган экан. Билмадим, адашиб қолганманми ё онам бирон ерда очликдан узилиб қолганми... Ўшанда урушнинг охириги йиллари, қаҳатчилик экан. Чойхоначининг ёши олтмишга яқинлашганда кўрган ўғли ўлиб қолган экан. Ота-онамни сўроқлаб тополмаганидан кейин ўшанинг ўрнига Худо етказди, деб уйига олиб кетибди. Отимни Ёдгор қўйибди.

Чарос ўзи билмай унинг ярасига тегиб кетганини сезди, хижолат чекиб қараб қўйди.

– Кейин-чи? – деди атайлаб хушчақчақ охангда.

– Кейин мактабда ўқидим... Мактабгаям икки йил кечикиб борган эканман.

– Кейин-чи?

– Кейин чол-кампира вафот этишди.

– Кейин-чи?

Ёдгор кизнинг атайлаб сўроқлаётганини, кўнглини кўтармоқчи эканини тушуниб, енгил тортди.

– Кейин интернатда ўқидим, ишладим.

– Кейин-чи?

– Кейин... – Ёдгорнинг юраги шув этиб кетди. «Кейин уйландим», демокчи бўлди-ю, тили бормади. Ақалли шу бугун ташвишларни эсласи келмади. – Кейин... ўқияпман, – деди секин, – архитектор бўлмоқчиман.

– Салкам ҳамкасб эканмиз, – деди Чарос қувониб. – Мен рассом бўлмоқчиман.

– Биламан, – Ёдгор жилмайди. – Театр ва рассомлик институтида ўқийсиз.

Чарос тўхтаб қолди. Ёдгор ҳам ўгирилиб қаради-ю, унинг кўзлари пирпираб кетганини кўрди.

– Қаёқдан биласиз? – деди Чарос товуши товланиб.

Ёдгор унинг овозида яширин қувонч борлигини сезиб, ўзи ҳам суюниб кетди.

– Биламан-да, – деди атайлаб сирли қилиб. – Кузда те-мурийлар даври санъатига бағишланган симпозиум олди-дан ўтказилган КВН мусобақаси эсингиздир? Беҳзод... Унинг шогирдлари Қосим Али... Яна ким эди, кўпроқ деҳқонлар ҳаётини тасвирлаган?

– Мир Саид Али, – деди Чарос Ёдгорга шўх бурилиб қараб. – КВНда элликка яқин талаба қатнашган эди-ку, ҳаммани эслаб қолган бўлсангиз, хотирангиз яхши экан.

– Институтларингиз ютиб чиққан бўлсаям, сиз-нинг хотирангиз зўр эмас экан, – Ёдгор кулди. – КВНда мен ҳам бор эдим. Нимагадир сизни айниқса эслаб қолгандим.

– Шунақами? – Чарос астойдил ажабланди. – Мен ўшанда жудаям ҳаяжонлангандим. Шунинг учун бўлса керак... – У юмшоқ қорни унсиз босиб бораркан, ўйчан тарзда қўшиб қўйди. – Кейин ҳам симпозиум матери-алларини кўриб чиқдим. Ҳамма мутахассислар Беҳзод билан унинг шогирдлари истеъдодли рассом бўлганини айтишибди. У даврда бошқа рассомлар ўз асарларига ди-ний мавзуни асос қилиб олишган бўлса, Беҳзоднинг ми-ниатюраларида ҳаётини воқеалар – ов, подшоҳларсафари, табиат манзаралари тасвирланади. Хуллас, у реал ҳаётга яқин туради.

– Бу асарларнинг кўпи сақланиб қолмаганда-а?

Чарос Ёдгорга қараб қўйди.

– Афсуски, сақланиб қолмаган, ўн олтинчи аср инқирозидан кейин бор маданий ёдгорликлар ҳам йўқолиб кетган. Пайти келиб топилса, ажабмас.

Чарос жимиб қолди. Ёдгор шу топда унинг чуқур ўйга толганини, кипригига қўнаётган қорни ҳам, сочлари ҳўл бўлиб кетганини ҳам пайқамай бораётганини кўриб турарди. У бояги ўзига тааллуқли мавзу ўзгарганидан

кувонди. Бунинг устига Чарос ҳам ўзи ўйлаб юрган нарсани айтаётганини билиб, ҳаяжонланиб кетди.

– Билмадим, – деди қуюнчак овозда, – мактабда та-рихни ёмон ўқитишганми, ўзимиз ёмон ўқиганмизми... Навоий, Ибн Сино, Улуғбек... Яна ким? Бошқаларнинг номиниям билмаймиз, шундай эмасми? Саккизинчи асрдан ўн олтинчи асргача Ўрта Осиё жаҳон маданияти марказларидан бири бўлганини мен ҳам энди билипман. Колумб Америкага тасодифан бориб қолишидан тўрт ярим аср илгари Беруний Ер куррасининг нариги то-монида катта қуруқлик борлигини айтиб, Американинг тахминий харитасини чизиб берганини, Ер шарининг диаметрини аниқ ўлчаганини яқинда билдим. Хивага борганимда минг йиллик биноларнинг аниқ тригоно-метрик чизмалар билан қурилганини кўриб, оғзим очи-либ қолди. Бундай лойиҳалар чизиш учун зўр мутахас-сис бўлиш керак. – Ёдгор саратон офтобида ёнган тор кўчаларни, пештоғига ранго-ранг жилоларда ғазал би-тилган саройларни эслади.

– Хивага борганмисиз?

– Йўқ, – деди Чарос сочига ёпишган қорни кафти билан сидириб, – Аммо ўқиганман. Паҳлавон Маҳмуд мақбарасининг орнамент безаклари жуда мураккаб де-йишади. Ёзги таътилда бормоқчиман.

– Ўша даврда шундай ноёб иншоотлар бунёд этил-ганига ақл бовар қилмайди. Фан билан санъат шундай уйғунлашиб кетганки! Бинолар пештоқига ўрнатилган сиркор безакларнинг кимёвий таркибини ҳалиям топи-ша олмаяпти. Демак, кимё фани ҳам ўша пайтда юксак бўлган экан...

– Самарқанднинг икки ярим минг йиллиги муносаба-ти билан реставрация яхши бажарилган дейишади, аммо Хивада бу иш суст бораётган эмиш, шунақами? – деди Чарос Ёдгорга қараб.

– Тўғри, – Ёдгор ўйчан бош силкиди. – Шундай яхши мадрасаларнинг бирига аркон тўқиш артели жойлашган, бирига карвонсарой. Шаҳарга ҳар куни дунёнинг тўрт бурчагидан юзларча туристлар келади. Туризмдан тушган маблағнинг ўзига тарихий обидаларни бемалол таъмирласа бўлади. Ҳам давлатга фойда, ҳам обидалар яхши сақланади.

У чироклар нурида осуда мудраётган кўчага тикилганча жимиб қолди. Кўча кимсасиз эди. Сўнгги бекатда қатор тизилган трамвайлар тўхтаб турар, баъзиларининг деразаларида чироқ кўринар, кўплари чироқсиз, томини қор босган эди.

– Чарчамадингизми? – деди у хаёл суриб кетаётган Чаросга.

– Йўғ-е, қор ёғаётганда юришни яхши кўраман, – Чарос шўхлик билан қор тепкилади. – Мен мактабда математикани яхши кўрадим, айниқса алгебрани. Қизиқ, алгебра деган сўзнинг ўзи Хоразмийнинг «Ал-Жабр» асари номи билан боғлиқ эканини энди билдим.

– Ўзимиз қизиққан соҳани чала-чулпа билиб оламиз-у, дунёда биздан кучлироқ мутахассис йўқдай гердайиб юрамиз, – деди Ёдгор кулиб. – Ҳамма соҳада ҳам ўтмиш билан келажакни боғлай билиш керакка ўхшайди. Донишманд боболаримизни саводсиз, деб бир чеккага йиғиштириб қўймасдан, ўшаларнинг ҳикматини ўрганишимиз керак.

– Масалан, сиз, – Чарос тўхтаб, диққат билан унга тикилди. – Обидаларнинг бирон нарсасини бугунги кун қурилишига татбиқ этармидингиз?

«Жуда амалий савол бўлди-ку», – деб ўйлади Ёдгор Чароснинг ҳўл киприклари орасидан синовчан тикилиб турган кўзларига қараб.

– Нега мумкин бўлмасин, мумкин, – деди анчадан кейин.

– Масалан, нимасини?

– Масалан, ташқи безагини. Бинолар шунчаки бошпа-на эмас, санъат асари ҳам бўлиши керак-ку.

– Лекин ҳаммага бир текис қаср куриб бериб бўлмайди-да.

– Тўғри, уй-жой муаммоси бутун дунёда биринчи даражали муаммо бўлиб турибди. Лекин бинолар бари бир ҳам кулай, ҳам чиройли бўлиши керак. Ҳеч бўлмаса саройлар, клублар, маъмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ услуби уйғунлашиб кетса яхши бўларди. Ҳозир шундай қилиняпти. Турар жой бинолари масаласида ҳам муаммолар кўп. Ўн бешинчида студентлар илмий жамиятида докладим бор. Ўйлаб юрган баъзи гапларимни айтмоқчиман.

– Муваффақият тилайман, – Чарос тор кўча бошидаги симёғоч тагида тўхтаб, самимий жилмайди. – Уйга ҳам етдик.

Ёдгор хуши энди ўзига келгандек, атрофга аланглади. Тор кўчанинг икки четидаги каллакланган толлар бошида оқ қалпоқдек қор тўпланиб қолган, деразаларда чирок ўчган эди.

– Гап билан бўлиб пайқамай ҳам қолибман... Уйингиз ростдан ҳам чекка жойда экан, ўқишга қандок қатнайсиз? – деди у Чаросдан кўз узмай.

– Айтдим-ку, кишлоқда турамиз, деб. Бу ерлар энди шаҳарга қўшилди. Ўзи шаҳарга ўхшаса ҳам ҳозирча кишлоқ. Одамлари ҳам шунақа... – Чарос кулиб қўйди. – Ҳадеб келаверсангиз, сизнинг ҳам таъзирингизни бериб қўйишади.

«Майлийди, – деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб. – Энди қачон кўришамиз? – Шу фикр лип этиб келди-ю, ўзини сўқди: – Нима ҳаққинг бор?!»

У кизнинг қор қўнган рўмолига, пальтосига узоқ қараб қолди. Рўмоли тагидан чиқиб турган сочларидаги

қорни силаб туширгиси келиб кетди. Аммо қизнинг жажжи кўлини қисиб, совуққина хайрлашди:

– Хайр.

Чарос тор кўчага чопқиллаб кириб кетаркан, Ёдгор юраги узилгандай, толга суяниб анча туриб қолди. Зум ўтмай энг ичкаридаги ҳовли эшиги очилди. У оёғи музлаб кетгунча шу алфозда турди-да, кейин секин-секин юриб кетди. Осмон бўзариб қолган, Янги йилнинг тўнғич тонги туғилмоқда, қор сийраклашган эди.

* * *

Чарос ертўладан ўтин-кўмир олиб чиқаман, деб курумга беланди. Ўтинни «голланд» печкаси олдига ташлади-да, ювиниб келди. Кейин тараша қилиб, олов ёқди.

Оқшом тушиб қолган, уй нимқоронғи, совуқ эди. Гургурт чўпининг ожиз алангаси аввалига аранг липиллаб турди-да, ингичка пайраҳага тегиб, ловиллатди. Кейин каттароқ пайраҳа ёна бошлади. Бора-бора печкагувуллаб кетди. Чарос унинг чўян эшигини беркитмай, чўнқайиб ўтирганча оловнинг ёнишини томоша қиларди. Ўтиннинг чарсиллаши сукунатни ўқтин-ўқтин бузиб кўяр, аланга яллиғи деворларда, буфет ойналарида ўйнади. Осмоннинг қайси бир бурчида самолёт ғувуллади. Уй деразалари зириллаб кетди. Сўнг яна сукунат чўқди.

Чарос болалигида ҳам оловга тикилиб ўй суришни яхши кўрарди. Балки бу одат кашшофлар лагеридида сафарга чиқиб, гулхан ёқишганларидан қолгандир. Онаси уни ҳар йили болалар оромгоҳига юборарди.

Ҳозир у Ёдгорни ўйлар, Янги йил кечаси хайрлашганидаги қиёфаси кўз ўнгидан кетмасди. У йигитнинг совуқ хайрлашганини сезган, аммо сабабига тушунолмаган эди. «Ғалати йигит экан. Мағрурми-ей»...

Айвон эшиги очилди.

«Опам!» Чарос дик этиб ўрнидан турди. Васида Назаровна хонага кириб келди.

– Нега қоронғида ўтирибсан?! – деди чирокни ёқиб.

– Ўзим... – Чарос ҳозир ўйлаган хаёллари онаси олдида фош бўлиб қолаётгандек чўчиб, унга қараб кўйди.

Ташқари совуқ бўлса керак, Васида Назаровна сезилар-сезилмас ҳарсилларди. Чарос унга ачиниб қаради.

– Ҳозир чой қўяман...

– Йўқ! – Васида Назаровна қўл силтади. – ўтир, гап бор. – У қошини чимириб, диванни кўрсатди.

Чароснинг юраги увушиб кетди. У онасининг феълига ўрганиб қолган, жаҳли чиққанида овози шунақа, эркак-часига йўғон бўлиб кетишини билар эди.

«Дилшод ака чакқан, – деб ўйлади кўрқа-писа диванга ўтираркан. – Уятсиз...»

Васида Назаровна сумкасида сигарет олиб тутатди. Кўли билан тутунни ҳайдаб, Чаросга қаттиқ тикилди.

– Янги йил куни ким кузатиб кўйди?

Чарос индамасдан ерга қаради. Бармоқлари билан диван ёпғичини ўйнай бошлади. Онаси ҳамон жавоб кутиб турганини билиб, секин бошини кўтарди.

– Дилшод ака айтгандир...

Васида Назаровна қошини янаям керди.

– Бошқаларни ўртага сукмай тур!

Чарос яна ерга қаради. Онаси унга рост гапиришни ўргатган эди.

– Битта бола, – деди пичирлаб.

– Ким ўша «бола»?

Онаси сўнги сўзни киноя билан айтгани Чароснинг ҳамиятига тегди.

– Ҳар ҳолда, Дилшодингиздан яхшироқ бола, – деди қайсарлик билан лабини тишлаб.

– Қаёқдан била қолдинг яхшироқлигини? – Онаси унинг устига ёпирилиб келди.

Чарос онасининг семиз оёқларини кўриб турар, хозир жаҳлдан кўзлари ёнаётганини ҳис қилар, аммо бошини кўтармасди.

– Ҳар ҳолда, бировни ўртага солмайди.

– Нима биров, ким биров? – Васида Назаровна кўлини паҳса қилиб силкитди. – Мен сенга биров бўлиб қолдимми? Гапир!

Чарос кўз қирини ташлаб, онасининг ғазабдан қизариб кетган юзини кўрди. Фикрини тўғри тушунтира олмаганидан афсусланиб, индамай ўтираверди.

– Мен Дилшодингизни ёмон кўраман, – деди овози титраб. Кейин ёш тўла кўзлари билан онасига қараб кўйди. – Сиз менга ҳадеб мақтайверманг!

Васида Назаровна нари кетди. Сигаретини печканинг кулхонасига ташлаб, қаддини кўтарди.

– Дилшодни хоҳламасанг, гаплашма, – деди анчадан кейин босиқ товушда. – Ҳеч қачон сени мажбур қилмайман. Лекин сени яхши инсон бўлишингни хоҳлайман. Жуда эр-калатиб юбордим шекилли. – У яна Чароснинг тепасига келди. – Тақдирингни мендан бошқа ўйлайдиган одам йўқ. Гап шу, – деди яна овози жаранглаб. – ўша бола билан билар-билмас учрашмайсан. Бор, дарсингни қил!

Чарос хонасига кириб, ётиб олди. Кўз ўнгига Ёдгорнинг чеҳраси келди.

«Учрашаман! – деди кўрпага бурканганича пичирлаб. – Дилшоднинг шу қилгани учун ҳам учрашаман! Ўлсин алаmidан!»

* * *

«Нима бало, яхши кўриб қолган шекилли бу, – деб ўйлади Васида Назаровна хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан. – Бўлмаса йиғламасди».

У Дилшодни мактабга ишга келгандаёқ ёқтириб қолганди. Бунинг устига унинг адвокат бўлиб ишлайдиган онаси қизликдан Васи́ла Назаровна билан дугона эди. Назарида Чарос ҳам аввалига Дилшодни ёқтиргандек бўлувди шекилли. Ким билсин, нима жин урди буни.

Яхши кўрмаса ўзининг иши. Лекин Васи́ла Назаровна одамларга майна бўлишни хоҳламайди. Мактабда ҳамма ундан зир титрайди. Ўқитувчилар, директордан эмас, завучдан кўркамиз, дейишганини ўзиям эшитган. «Аввал ўзингнинг қизингни эплаб ол», деган таънани эшитишга тоби йўқ. Чарос ҳали ёш бола, ҳеч нимани тушунмайди. Эркак зотининг ҳаммаси бир гўр. Бошини айлантириб юриб-юриб, ташлаб кетса, додини кимга айтади.

Умуман, муҳаббат деганнинг ўзи бир пуллик гап. У буни яхши билади. Бўлмаса ўзининг ҳаёти шунчалик бўлармиди...

Васи́ла Назаровнанинг куюнганича бор эди. У ўзининг чалкаш қисмати қизининг ҳам бошига тушишини хоҳламасди.

Васи́ла ёшлигида олов эди. Ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. Уни математика факультетининг комсорги қилиб сайлашди. У ўзининг принципиал раҳбар бўлишини кўрсатди. Бир куни институтга бола кўтарган жувон йиғлаб келди. «Кеча эрим овқатни шўр қилибсан, деб урди. Қачон қараманг, ўтирсам ўпок, турсам сўпок, деб турткилайди. Қойиб қўйинглар, сизларда ўқийди», деди ёлвориб.

Комсомол зўр куч эди ўшанда. Васи́ла мажлис чақириб, талабани шартта институтдан ҳайдаттириб юборди. Йигит унинг оёғига йиқилгудек бўлиб узр сўради. Аммо Васи́ла кечирмади. У хотинига қўл кўтарган одамдан педагог чиқмайди, деб билар эди. У кезлари, умуман, комсомол аралашмаган иш йўқ эди. Яна бир сафар институт домласи ўз талабасига уйланмоқчи бўлганида нари обориб, бери обкелишди.

Васила яхши талаба, яхши ташкилотчи эди. Факультетда ҳамма ундан чўчирди.

Бешинчи курсга ўтганида Мўминжон деган бир аспирант унга ошику беқарор бўлиб қолди. Ўзиям мўмин-қобилгина эди. Васила бу йигит ўзини ҳар кўрганида эсанкираб қолишини, худо билсин, кечаси билан ўйлаб келган гапларини айтолмай, довдирашларини кўриб завқланарди. Йигит бир йилча судралиб, унга осилиб юрди. Бора-бора Васила ҳам уни ёқтирадиган, янги очилган Навоий театрига томошага тушадиган бўлди.

Хуллас, институтни битириб, мактабга ўқитувчи бўлиб жойлашганидан кейин тўйлари ўтди. Мўминжон уни еру кўкка ишонмас, овқат қилса пиёз тўғраб берар, кир ювса сув иситарди. Васила бахтиёр эди, орзулари каттайди. Ўзи ҳам аспирантурага киришга қарор қилди. Институтда шуни ваъда қилишганди. Ҳомиладор бўлди-ю, бутун орзулари қорга ёзиб, офтобда қуритиладиганга ўхшаб қолди. Йўқ, Васила жамият учун фойдали одам бўлишни истарди. У билими эриникидан қолишмаслигини, яхши олим бўлишини билар эди. Бир куни аборт қилдирмоқчи эканини эрига ётиғи билан тушунтирди.

Тили билан тенг айланадиган Мўминжон бирдан ўзгарди. «Жамиятга яхши фарзанд етиштириб бериш – бахт эмасми, ишлаб юрибсиз-ку, аспирантура қочмас», – деб тўнғиллади. Васила қараса, эри уни уй қули қиладиган. Ўйлай-ўйлай аниқ қарорга келди-ю, жон ховучлаб бўлсаям боласини олдирди.

Шу-шу оиладан путур кетди. Мўминжон уни силтайдиган, ичадиган одат чиқарди. Охири бир куни уйда кутилган жанжал чиқди. «Қараб тур, кўзингни ўйнатиб сендан минг чандон яхшисини топаман», деди Васила қасдлашиб. Топди ҳам. Мактабларига амалиётга келган ёшгина, чиройли талаба йигитга турмушга чиқди.

Уй-жой Василанинг номида эди. Мўминжон папкасини қўлтиқлаб, чиқиб кетди.

Васила энди илмий ишга киришмоқчи бўлганида мана шу Чарос бўйида бўлиб қолди. Бу сафар бола олдиришга ўзиям кўрқди. Аввалига Василанинг ҳар сўзини ҳукм деб биладиган Абдурахмон бирдан айниди. «Сен менга алдаб тегиб олгансан», деб тўполон кўтарадиган бўлди. Васила эндиям турмуши бузилишини истамас, эл-юрт олдида уялар, қай йўл билан бўлмасин, Абдурахмонни тутиб қолишга уринарди. Бари бир, қумдан қаср ясаб бўлмас экан. Абдурахмон очикдан-очиқ бошқа бир қиз билан «юриб» кетди. Одам бахтсиз пайтида айбни ўзгалардан излайди. Васила: «Муҳаббат дегани шу бўлса, уйи куйсин! Эркак зотининг падарига лаънат», деган қарорга келди. Абдурахмон ўқишини битириб, қишлоғига – Чимёнга кетиб қолди. Чамаси, у Василанинг ялиниб боришини кутган бўлса керак. Йўк, у ялинмади.

Бир куни у Абдурахмоннинг уйланганини эшитди. Эшитди-ю, юраги жиз этди. Негадир Мўминжонни эслади. «Қирилсин, ҳаммаси бир гўр!» – деди нафратланиб. Ўзини ишга урди. Мана, обрў-эътибор топди. Илмий бўлим мудирини бўлди. Аввал Васила эди, Васила Назаровна бўлди. Шунча қийинчиликлари эвазига топгани ҳам, тутгани ҳам мана шу Чарос бўлиб қолди.

У қизини яхши ўқитди. Эркин ўстирди. Қишлоқ қизлари орасида биринчи бўлиб Чарос велосипед минди. Биринчи бўлиб Чарос коньки учди. Ҳа, у Чароснинг йўлига тўғаноқ бўлмайди. Ўзи шунақа ота-оналарнинг таъзирини бериб келяпти. Лекин унинг бахтсиз бўлишиниям хоҳламайди. Ишқ-севги деганлари ўткинчи бир ҳавас, холос.

...Девордаги соат даранглаб, ўн бир марта занг урди. Унинг садолари уй ичида анчагача тебраниб турди. Ва-

сила Назаровна дивандан туриб, яна чекди. Чароснинг хонасига ўтди. Қизи кўрпага бурканиб олган эди. Чарос ухляптимми ё атайлаб ўзини ухлаганга солиб ётибдими, у билолмади. Бирпас тепасида турди-да, ҳали йиғлаганини ўйлаб, юраги эзилди. «Тентак қиз, аллақанақа «бола» деб йиғлаб ўтирибди-я!»

* * *

Архитектура кафедрасининг мудирини – силлиқ қиртишланган қип-қизил бошли доцент каварик кўзойнагини қаншарига қўндириб, қўлидаги рўйхатга қаради.

– Энди учинчи курс студенти Ёдгор Мирзаев «Қурилиш эстетикаси ва тураржой биноларини маҳаллий шароитга мослаштиришнинг баъзи масалалари» ҳақида маъруза қилади. Илмий раҳбари санъатшунослик фанлари номзоди, доцент Валиев.

Ёдгор ўртарокдаги қаторда ўтирган эди. Карнай қилиб ўралган чизмасини қўлга олиб ўрнидан тураркан, оёқлари бўшашиб кетганини ҳис қилди. Икки қатор столлар орасидан ўтиб бораётиб, ҳамма ўзига қараётганини сезди-ю, баттар ийманди. У бу ерда юқори курс талабалари кўплигини билар, шунинг учун ҳаяжонини босиб оломас эди. Бунинг устига кеча илмий раҳбари йиғилишга қатнаша олмаслигини айтган эди.

Кафедрага чиққандан кейин дафъатан, гапни нимадан бошлашни билмай қолди.

– Гапираверинг, – деди кўзойнакли доцент далда берган оҳангда.

– Бултур мен Хоразмга боргандим, – деди Ёдгор кафедранинг киррасига қараб. Кейин фикрлари қуйилиб келаётганидан қувониб, ўзини босиб олди. – Хоразмда кўпинча уйларнинг деразаси кўчага қаратилмайди. Биринчи марта кўрган одамга ғалати туюлади. Уйлар-

нинг пештоқига сувоқ аралаш кўзгулар ёпиштириб кўйилганини кўриб ҳайрон қолдим.

Ёдгор залга қараб олди-да, хотиржам давом этди:

– Нега шундай қилишган? Негаки, инсон ҳамма ерда, ҳамиша гўзалликка интилади. Биз ўз ишимизга фақат қурилиш деб эмас, санъат деб ҳам қарашимиз керак. Шундай қиялпимизми? Оддий бир мисол: Чилонзорга борсангиз адашиб қоласиз. Ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди.

– Зилзилада қаёқда эдингиз? – деди залдан кимдир луқма ташлаб.

Ёдгор довдираб қолди.

– Келесда...

Залда қувноқ қаҳқаҳа кўтарилди.

Доцент ҳам кўзойнагини столга ташлаб, қотиб-қотиб қолди. Кейин ручка билан залга таҳдид қилди:

– Жим...

Аммо зал ҳадеганда тўхтамади. Қайтага ғовур-ғувур бўлиб кетди.

– Зарур бўлгандан кейин қуришган-да.

– Ҳозир зарур эмасми?!

– Туғилиш кўп.

– Тошкентга кўчиб келаётганлар ундан кўп.

Ёдгор зал тинчигунча ўзини босиб олди.

– Тўғри, – деди ўзиям кулиб. – Зилзилада мен Келесда эдим. Қурилишда ишлардим. Аммо Чилонзорда зилзиладан илгари қурилган уйлар ҳам бир-биридан фарқ қилмайди. Рост, зилзиладан кейин уй-жойларни қайтарзда қуриш керак, деган масаладан кўра қанча қуриш, қачон битказиш керак, деган масала муҳимроқ эди. Кўчада, палаткаларда ётган одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам кўп боғлар йўқ қилиб юборилди. Лекин тез муддат ичида одамлар бошпана билан таъминланди. Аммо энди-чи?!

Ёдгор жиддий сукунат чўмган залга қараб қўйди.

– Ҳозир кўчада қолган одам йўқ. Лекин ўша камчилик энди одат тусига кириб қолди. Югославияда қадимий анъана бор экан. Ҳар бир йигит вояга етганида ўттиз туп дарахт ўтқазиб кўкартириши керак экан. Бизнинг ота-боболаримиз ҳам жой олиш, иморат куришдан олдин дарахт ўтқазишни одат қилган. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Бир дарахт вояга етиши учун камида бир йигит умри керак. Ҳолбуки, ҳозирги техника билан уйни тиклаш учун ярим йил кифоя.

– Жон бор бу гапда, – деди кимдир секингина.

Ёдгор аудиторияга хотиржам назар ташлади.

– Менимча, табиатни иложи борича асраб қолиб ўй куриш, бинокорлик эстетикасининг бир бўлаги бўлса керак...

Кўп қаватли уйлар куриш масаласига келсак, аввало, бизда сифат паст, – деди Ёдгор ўйлашиб. – Қўлингизни чўзсангиз, шифтга тегади. Бир одам: «Тошкент иссиқ шаҳар, бу уйларда ҳаво етишмайди», деса, аллақайси овар: «Ҳавони кўчага чиқиб ола қол», деган экан.

Уйларни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг яхши мисолини Пушкин кўчасидаги биноларда кўришимиз мумкин. Бу уйларда балкон кенгайтирилиб, ёпиқ айвон ҳолига келтирилган. Бизнинг шароитда айвонсиз тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ёдгор залнинг жимжит бўлиб қолганидан рухланиб, қувонди.

– Уйларнинг архитектураси масаласига келсак, Франциянинг «Камью» фирмаси лойиҳаси билан курилаётган тўққиз қаватли бинолар бор. Улар кўзни зериктирмайди. Негаки, ташқи девори бир тусда эмас. Бетон конструкцияларга заводнинг ўзида сайқал берилган. Ҳам чиройли, ҳам ранг-баранг. Менимча, уйсозлик комбинатларида шундай конструкциялар ишлаб чиқаришни кўпайтириш керак.

– Ҳозир ҳам ишлаб чиқариляпти, – деди кимдир.

– Тўғри, – Ёдгор овоз чиққан томонга қаради. – Лекин юзларча уйлар бир хилда, сайқал берилмаган, кулранг ёки сариқ плиталар билан қуриляпти. Яна бир муаммо бор. Балконига кир осганларни кўча ҳуснини буздинг, деб уришишади, газеталарда бошлаб танқид ҳам қилишади. Хўш, жой бўлмаса, ҳовли бўлмаса, кирини қаёққа оссин? Менда бундай таклиф бор. Хомаки таклиф. – У чизмани очиб, залга кўрсатди. – Ёнма-ён хонадонларга мана шунга ўхшаш кир осадиган жой ажратиш керак. Бундай хонани ҳар икки хонадонга биттадан ажратса бўлади. Бу хонани ойнабанд айвон вазифасини ҳам ўтайдиган қилиб мослаштириш мумкин.

Кўзойнакли доцент келиб, унинг қўлидан чизмани олди. Диққат билан тикилиб қаради-да, маъқуллаб бош силкиди.

Муҳокамага чиққан юқори курс талабаларидан бири – озғин йигит Ёдгорнинг таклифларини нореал, деб топди.

– Тошкентдаги уйларнинг шифтини баланд қилиш, умуман, мумкин эмас. Бу нарсани бошида ўйлаш керак эди. Сабаб: бутун-бутун уйсозлик комбинатлари шу нусхада бетон конструкциялари ишлаб чиқаряпти. Агар Мирзаевнинг гапига амал қилинса, заводнинг ўзини реконструкция қилиш керак. Унга кетадиган маблағни Мирзаев чўнтагидан тўлайдими?

Яна бир талаба – чамаси, тўртинчи курсда ўқиса керак (Ёдгор уни беш-олти марта кўрган эди) – дўмбоққина қиз қизишиб гапирди:

– Сиз скептик экансиз! – деди бояги йигитга бармоғини бигиз қилиб. – Ким сизга айтди, бир умр шундай конструкциялар ишлаб чиқарилади, деб?! Қурилиш тўхтамас экан, янги уйсозлик комбинатлари ҳам ишга тушаверади. Ўша комбинатлар ишлаб чиқарадиган маҳсулотга Мирзаевнинг таклифларини ҳам жорий этса бўлади. Биз

фақат бугунни эмас, қирқ-эллик йил кейинги ҳаётни ҳам ўйлашимиз керак. Дарахтларни қийратишга чек қўйиш масаласи эса худди бугунги кун муаммоси!

Ёдгор жим ўтирганча баҳслашаётган талабаларга кулоқ солар, ўз фикри тўғри эканига шубҳа қилмас эди.

Охирида кафедра мудири ҳам унинг таклифини маъқуллади:

– Тўғри, – деди у кўзойнагини йилтиллаётганча залга қараб. – Булар дарров ҳал бўлиб қўя қоладиган муаммолар эмас. Неча йилдан буён бўлаётган баҳсининг давоми. Аммо диққатга сазовор таклифлар.

... Ёдгор йўлакка чиқди-да, бир лаҳза тўхтаб қолди. Пешанасида қалққан терни артди. Ҳозиргина залдан чиққанлар ўзига қараб-қараб ўтаётганидан ийманиб, бошини қуйи солди. Негадир, чеккиси келди. Шу пайт кўз ўнгидан ўтаётган сон-саноксиз чехралар орасида жуда таниш, жуда азиз бир сиймо кўриниб кетди. Ёдгор бошини кўтарди-ю, йўлакнинг нариги томонида, дераза раҳига тирсаги билан таяниб турган Чаросни кўрди. У қизил шарф ўраб олган, жажжи сумкасини ушлаганча кулиб турарди.

«Келибди, атайлаб келибди», деб ўйлади қувончдан юзлари ловиллаб.

Чарос унинг қўлини маҳкам қисди.

– Яхши гаплар айтдингиз.

Ёдгор «шунчаки бир гап-да», дегандек қўл силтади-ю, аммо кўзларидаги нур шодлигини ошкор қилиб қўйди. Йўқ, у ўз таклифини гапиргани учун эмас, мана шу киз – Чарос келгани учун бахтиёр эди.

Кўчада қуёш чарақлаб ётар, дарахтларнинг эгик шохларидан тап-тап этиб қор тушар, оёқ ости юмшоқ эди. Санъат саройининг олдидан ўтишаётганида Ёдгор бир кино афишага, бир Чаросга қараб қўйди. Аммо Чароснинг индамай кетаётганини кўриб, фикридан қайтди.

Саройдан гурас-гурас одамлар чиқди.

Стадионга кирмаймизми? – деди у Чаросга қараб.

– Бўпти!

Ёнма-ён боришаркан, Ёдгор қиздан кўз узмас, бахти-ёрлик туйғусидан маст бўлганга ўхшар, негадир ҳадеб жилмаяр эди. У шу кунларда Чаросни соғинганини, уларнинг уйи олдига икки марта бориб келганини айтгиси келар, аммо тили бормасди.

– Ҳовлинглар катта экан... – деди у ниҳоят чидолмай.

Чарос унга ярқ этиб қаради. Кўзларида севинч учқуни

бир лаҳза ловиллаб кетгандек бўлди. Ёдгор унинг бу

қарашидан «бордингизми?» деган савол уқди.

– Нималарни кўрдингиз? – деди Чарос жилмайиб.

– Сўриларингизнинг панжараси чиройли экан.

– Яна?

– Ошхонангиздаги деразанинг бир кўзи синибди.

– Яна?

– Водопроводингиз музлаб қолибди.

– Уни эритдик... Яна?

– Деразаларингга йўғон темир панжара тутилган экан.

Сизни ўғирлаб кетишмасин, дейишса керак.

– Тўғри... Тагин?

– Тагин? Қоп-қора, баджаҳл кучугингиз бор экан.

Чарос шодон кулди.

– Шуми?

– Шу.

– Яна бошқа нарсалар ҳам бор. Опамлар борлар, косов бор, супурги бор.

Ёдгор ҳам самимий қаҳқаҳа урди.

– Ҳар қалай, супурги тузук, юмшоқроқ.

Стадион дарвозасидан киришлари билан, узоқдан йигирма қаватли бино кўринди. Икковлари ҳам беихтиёр ўша томонга бурилиб қарашди.

– Марказ чиройли бўлиб кетди-а, одам суюнади, – деди Чарос мамнун жилмайиб. – Хиёбон, музей, анави бино...

– Сездингизми, мана бу бинода ҳам, музейда ҳам, «Зангори гумбаз» ошхонасида ҳам кўзга ярқ этиб кўриниб турадиган бир нарса бор. – Ёдгор Чаросга ғолибона қараб қўйди. – Эсингиздами, Янги йил куни қадимий обидаларни замонавий қурилишларга қандай татбиқ этса бўлади, деган эдингиз. Музейдаги мрамор панжаралар, «Зангори гумбаз»нинг ўзи, ана – йигирма қаватли бинонинг ҳаворанг деворидаги жимжимали безаклари шунга мисол бўлади, тўғрими?

Чарос унинг ёш болалардек ҳовлиқиб, қувониб сўзлаётганидан завқланди, киприкларини туташтириб, жилмайиб қўйди:

– Аммо-лекин, тураржой бинолари бир қолипда қуриляпти, деган бояги гапингиз тўппа-тўғри, – Чарос тоғаси айтиб берган воқеани эслаб, қулиб юборди. – Тамила кеннойимнинг кекса отаси бор. Янгийўлда туришади. Ёзда бозорга мева-чева олиб келаркан-да, тоғамникида ётиб юраркан. Подъездлар бир-бирига ўхшайди-ку. Уйни топсаям, подъезддан адашиб кетаркан. Пастдан туриб, овозининг борича кеннойимни чақираркан. Бир ҳафтача шундай қилганидан кейин бехато топиб келадиган бўлибди. Тамила кеннойим, энди дадам ўрганиб қолди, деб суюнса, бир куни отаси уйнинг нариги бошида довдираб юрганмиш, – Чарос яна кула-кула Ёдгорга қараб қўйди. – Амаки адашмаслик учун йўлак эшигига тарвуздек тош қўйиб қўйган экан. Ўша куни болалар ўйин қилиб тошни юмалатиб, энг охириги подъездга обориб қўйишибди. Амаки бундан беҳабар, бировнинг эшигини тақиллатиб, эсгинаси кетибди.

Ёдгор чолнинг соддалигидан ҳузур қилиб кулди. Қор босган зиналардан кўтарилиб боришаркан, Чарос пойабзал фабрикаси томонни кўрсатди.

– Қаранг, бу ёқдаям қурилиш...

Ёдгор эриётган қор ҳовури жимирлаб турган тиник осмонга санчилган кранларни кўрди. Олисда – паст-баланд бинолар устида одамлар куйманиб юрар, кранлар темир паҳлавонлар сингари қўл чўзиб, оҳиста бурилар, ора-чора уларнинг ғариллаган товуши кулоққа чалиниб қоларди.

– Ҳа, қурилиш тўхтамайди, – деди Чарос, – Зилзиладан кейин бутун шаҳар кранлар ўрмонзорига ўхшаб кетган.

– Келесда зилзила билинмаган ҳам эди, – деди Ёдгор Чароснинг олисларга қадалган кўзларига қараб. – Бу ерда кўрқинчли бўлгандир?

– Унда мен мактабда ўқирдим, – Чарос зилзила кечасининг даҳшатли тафсилоти яна кўз ўнгида жонланиб, қошларини чимирди. – Ўша кеча мен тоғамникида ётиб қолгандим. Улар Ҳадрада, театрнинг орқасида туришарди. Кечқуран кетаман, десам, Тамила кеннойим кўймади. Анчагача гаплашиб ўтирдик. Кейин кеннойим диванга жой солиб берди. Энди ухлаган эканман, биров дивандан улоктириб юборгандай бўлди. Бир нима гумбурлаб кетди. Сервантдаги чойнак-пиёлалар шарақлаб, осмон ёп-ёруғ бўлиб кетди. Югуриб айвонга чиқдим. Бошқа хонадан тоғам билан кеннойим чиқиб келишди. Ўша кунлари газеталарда Икар деган комета Ерга яқинлашиб келаётибди, деган шов-шув бошланганди. Мен Икар Ерга урилди, деб ўйлабман. Йўқ, тоғам ер кимирлади, деб бизларни ховлига бошлаб тушди. Чироқ ўчиб қолган, кўни-қўшнилари бир-биридан аҳвол сўраган. Кун ёришганидан кейин чироқ ёнди. Шоша-пиша радиони кўйсак, қайси завод Май байрами шарафига планни муддатидан илгари бажарганини гапириб ётибди. – Чарос мийиғида кулиб кўйди. – Опамлардан хавотир олиб, уйга югурдим. Зилзила ростдан ҳам ёмон бўлганини кўчага чиққанимдан кейин билдим. Кўп уйларнинг девори қоқ ажраб кетиб-

ди. Одамлар нимагадир трамвай-троллейбусга ўтирмай, тўда-тўда бўлиб пиёда кетишяпти. Уйга келсам, опамлар тоғамларникига кетибдилар... Йўқ, кўп ўтмай хашарчилар кела бошлади. Кўчаларда: «Тошкентни энг чиройли шаҳарга айлантирамиз», деган шиорлар пайдо бўлди. – Чарос Ёдгорга қараб қўйди. – Қаранг, ҳақиқатан ҳам шундай бўлди-да!

– Менга, айниқса, битта нарса таъсир қилганди, – деди Ёдгор газетада ўзи ўқиган хабарни эслаб. – Ўшлик бир қизалоқ атлас қўйлак оламан, деб йиғиб юрган беш сўм пулини боғча куринглар, деб юборибди.

Улар марказий минбардаги панжара олдида тўхташди. Стадион бўм-бўш эди. Ўриндиқлар оппоқ. Югу-риш йўлкалари кураб тозаланган, майдонга эса қор уйиб ташланган эди. Хувиллаган стадион негадир ғариб кўринарди.

– Бахорини кутиб ётибди! – деди Ёдгор майдонни кўрсатиб.

– Қизиг-а, – деди Чарос стадиондан кўз узмай. – Битта тўп кетидан йигирма киши югуради. Олтмиш минг одам томоша қилади. Шунинг нимаси ҳавас?

Ёдгор, Чарос бу гапни ҳазил қилиб айтаётганини тушунди.

– Ўзларинг-чи? Аллақанақа бир ателье мини юбкани реклама қилса, ҳаммангиз ўша ёққа югуриб қоласизлар.

Чарос «шайтонсиз», дегандек кулиб қўйди.

Ёдгор ошириб юборганини сезди-ю, гапни чалғитиш учун майдонга имо қилди.

– Шунақа қорда чанғи учса бўладими?

– Биласизми?

– Билмайман.

– Мен биламан! – Чарос бошини бир ёнга ташлаб кулимсиради. – Чанғи тоғда учишли бўлади. Чимёнга борамизми? Чанғи базаси бор.

Ёдгор тараддудланиб қолди. Чароснинг дилидаги истакни билиб қувонар, аммо кўнглида чалкаш туйғулар тугён ура бошлаган эди. «Энди бу кизни кўрмасанг, туролмайсан. Лекин бари бир алдаяпсан-да», деб ўйлади у ўзидан ғижиниб.

– Бувимларни ҳам кўриб келамиз, – деди Чарос ундан кўз узмай.

Ёдгор нохуш хаёлини базўр нари суриб, сўради:

– Бувинглар ўша ерда туришадими?

Чарос бош силкиди.

– Яқинда дадамлар ҳам институтга келиб кетдилар.

«Институтга нега келади?» – деб ўйлади Ёдгор савол назари билан қизга қараб.

Чарос тушунди.

– Дадам кетиб қолганларида мен чақалоқ эканман. – У отасининг кетиб қолгани учун ўзи айбдордек қизарди. – Айб опамдами, дадамдами, бунисини билмайман. Дадам Нукусда ишлайдилар. Ҳар гал бувимни кўргани келганларида мениям қидириб топадилар. – Чарос маъюс жилмайиб қўйди-да, оҳиста юриб кетди. Унинг ҳозирги қиёфаси, шунчалик юрагини очиб гапириши Ёдгорни ларзага солди. Яна ўзини ёмон кўриб кетди.

* * *

Ким ўз юрагини ўзи суғуриб олгиси келади? Кафтига кўнган қуёшни улоқтириб юборишга кўзи қиядиган одам борми?

Ёдгор неча йиллардан буён алланечук бўм-бўш бўлиб ётган юрагини ёритган, иситган қуёшни қандоқ қилиб улоқтирсин?! Ҳаёти энди мазмун касб эта бошлаганида, қалби энди нурли туйғуларга тўла бошлаганида қандоқ қилиб воз кечсин?!

Ҳа, у билар эди. Бир вақтлар орзулари сароб бўлиб чикқанида, олтин деб шиша парчасини ушлаб олганини кўрганида, Азизанинг уйидан чиқиб кетаётганида қачондир чинакам бахтини учратишини билар эди. Мана, учратди ҳам. У худди мана шунақа қизни топишини биларди. Топди ҳам, тақдирнинг ўзи уларни топиштирди. Мана у, мана, ёнида ўтирибди. Ёдгор унинг шодон кулгисини эшитяпти, ҳароратли нафасини сезиб турибди. Бир вақтлар Ёдгор елиб-югуриб яқин келган сайин ундан бир олам нарига қочадиган саодат энди ўз оёғи билан унинг ҳаётига кириб келяпти.

Лекин Чарос-чи?! Кимнинг юрагига қаср қураётганини у билмаса, Ёдгор билади-ку! Ўзининг гард қўнмаган, нурдек пок туйғуларини кимга ишониб топшираётганини у билмаса, Ёдгорга аён-ку!

Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида бир кўр киши ҳар куни келиб, чой ичиб кетарди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси уни танир, онадан кўзи ожиз туғилганини айтишар эди. Ҳар сафар шу кишини кўрганида Ёдгорнинг юраги эзилиб кетар, негадир уялар эди ундан. Ўзи кўриб турган нарсаларни бу одам кўрмаётгани учун ўзини айбдордек санар эди. Кейинги пайтларда Чарос билан учрашганида ҳам шу туйғу тарк этмай қўйди уни. Ҳа, у кўрган нарсаларни Чарос кўрмаяпти, унга аён нарсани Чарос билмайди. Аммо билиши керак. Шу бугун билиши керак!

Ёдгор автобус деразасидан хомуш термилиб борар, Чарос алланималарни шодон-шодон гапирар, деразадан ташқарига имо қилиб, бир нималарни кўрсатганча тушунтирар, Ёдгор шуурсиз тарзда бош силкиб маъқуллаган бўлар, аммо ҳеч нимани кўрмас, эшитмас эди.

– Тушдик! – деди бир маҳал Чарос.

Ёдгор ҳушини тўплаб, ўрnidан турди. Машинадан тушишлари билан муздек ҳаво ўпкасини тўлатиб юборди.

Чор-атрофини ўраб олган оқ-кўкиш тоғлар орасида кўрди ўзини. Чўққилар шундоқ боши устида турганга ўхшар, совуқ уфулар эди.

Гузарда одам сийрак, айвонга ўхшаш усти ёпиқ бекатнинг омонат скамейкасида қалин кийинган уч-тўрт эркак билан, рўмолини ияги аралаш ўраб олган бир хотин ўтирар, нарироқдаги майдончада қулоғини қийиқча билан ўраб олган кабобпаз елпиғичини силкитиб, тутун буруқситар, ўқтин-ўқтин қичқириб кўяр эди:

– Еганлар дармонда, емаганлар армонда. Ишкалад, ишкалад!

Тўрт йигит, шундоқ қор устида туриб кабоб чайнашар, сахардан ичиб олишган шекилли, шанғиллаб бири-бирига гап маъқуллашар, кўзлари қизариб кетган эди. Улар бараварига бурилиб қараб, Чаросга суқ билан тикилиб қолишганини кўрди-ю, Ёдгорнинг ғаши келди.

Чарос ҳаммасини тушунди шекилли, жилмайиб Ёдгорга қаради:

– Кетдик.

Эшигида одамлар уймалашган озиқ-овқат дўкони, деразалари буғланиб кетган чойхона олдидан ўтиб, юқорилаб кетишди.

Пастак уйларнинг лойсувоқ томлари яхшилаб куралган, икки томондан тушган қор тор кўчани тўлдириб юборган, чеккада ингичка сўқмоқ йўл қолган эди. Ёдгор тор сўқмоқдан юриб бораркан, Чарос «келяпсизми», дегандек орқасига бурилиб, қараб-қараб кўярди. Ёдгор боядан бери хаёлига келмаган андишани энди ўйлади.

– Бувингизга нима деб таништирасиз?

Чарос қайрилиб қараб, қўл силтади.

– Сўрамайдилар.

Эллик қадамча юрганларидан кейин, чапга бурилиб, яна худди шунақа тор кўчага кирдилар. Қаердадир, олд томонда, пастда сой шовулларди. Яна бир оз юргач, Ча-

рос тўхтади. Ёдгор қаршисида турган олти-етти ёшлардаги болакайни кўрди. У жажжи беқасам чопон кийиб, кулоқчинни бостириб олган, коп-қора кўзлари милтиллаб ёнар, судраб келаётган чанасининг ипидан ушлаб турарди.

– Бурнинг окиб кетибди-ку, – деди Чарос.

Бола бурнини бир тортиб қўйди-да, шу билан иши битгандай, салом берди.

– Аянг уйдадилар?

– Баннисадалар. Бувим борлар, – деди бола негадир Чаросга эмас, Ёдгорга қараб.

– Бу – жияним, – деди Чарос тушунтириб.

Бола чанасини орқага қайтариб, йўл бошлади.

Пастак эшикни очиб киришлари билан чап томондаги кўй кўраси олдида ётган кулоқ-думи кесилган каттакон козоқи ит шамоллагандай бўғиқ овозда «хов» деб қўйди.

– Кўркманг, бойлоқ, – деди бола.

Ёдгор бир лаҳза тўхтади-ю, ҳовли каттакон олмазор эканини, дарахтларнинг ҳаммаси негадир бир томонга ёнбошлаб ўсганини пайқади. Олмалар шохида қизил тўш саввалар учиб-қўниб турарди. Этак томонда девор кўринмас, боғ, афтидан, сойга туташиб кетган бўлса керак, ўша ёқда сув шовулларди.

Ўнг томондаги уй эшиги очилиб, узун қора бахмал чакмон кийиб олган кичик жуссали бош яланг кампир чиқди.

– Вой айновний! – деди кампир оқсокланиб илдам келаркан. – Бормисан, қизим? – У Чароснинг у юзидан бу юзидан ўпиб, узоқ кучиб турди. Кейин эски танишлардай Ёдгорнинг ҳам елкасига қоқди. – Келинг, жон болам! Дадангиз, онангиз саломатгина юришибдими?

Ёдгор Чаросга эргашиб, пастак уйга кирди. Бозиллаб турган танчага ўтиришди.

Кампир фотиҳа ўқиди. Чарос билан узоқ аҳвол сўрашди. Яна Ёдгорнинг соғлиғини, ота-онасининг саломатлигини суриштирди.

Ёдгор ташаккур билдириб, хижолат чекканча, уйни томоша қилган бўлди. Токчаларда баркаш-чайнаклар турар, бурчакдаги сандиқ устига кўрпалар тахлаб қўйилган, уй ичида исириқ хиди кезар эди.

Кампир дарров дастурхон ёзиб, баркашдек келадиган юпка нонлар келтириб қўйди, писта-бодомлар сочиб ташлади.

– Опоқимга нима қилди, буви? – деди Чарос кампир узатган чойни олаётди.

– Касалга чалиниб қолди-да, болам боёқиш. Пахта пайтида тележкадан тушаётганида йиқилиб, қовурғаси жичча лат еган экан. Қиш тушиши билан оғриғи зўрайиб кетди. Баннисада ётибди.

Чарос афсусланиб, бош чайқади.

– Амаким қаёқдалар?

– Нанайга кетди. Кўпкари деса ўзини томдан ташлайди-ку. Бултур бир жийрон олувди, шуни совутиб қўювди. Сахармардонлаб миниб жўнаган. – Кампир Ёдгорга чой узатиб, кистади. – Олинг, жон болам, бодомдан чақинг.

– Пахтаям экасишларми? – сўради Ёдгор индамай ўтираверишдан ўзи ноқулай аҳволга тушиб.

– Илгари экилмасди, – кампир чўккалаб олди. – Бешолти йилдан бери боғларни бузиб, пахта экадиган бўлишди. Бизда пахта битмайди ўзи: ёз қисқа, салқин. Колхоз қайтага боғдан кўп даромад оларди. Ким билсин тагин, давлатга пахта зарилроқдир-да.

Кампир овкатга уринаётган эди, Чарос тўхтатди.

Ҳозир кетишларини баҳона қилиб, туришди.

Чанғичилар базаси икки чақиримча нарида экан. Ҳордиқ куни бўлгани учунми, одам гавжум эди. Чарос Ёдгорга чанғи, бўйига мос узун таёқлар танлаб берди.

– Боғлаб олмасангиз ботиб кетасиз. Биз ҳув анави адирга чиқамиз, – деди бошқалар чанғи учаётган тепаликнинг қаршисидаги кунгай томонни кўрсатиб.

Арча шохига ўхшаган қия из қолдириб, тепага кўтарила бошладилар. Ёдгор адир тепасига етгунча энтиқиб кетди. Чарос пальтосини ечиб, қорга ташлади. Ёдгор унинг ёқаси бўғик зангори кофтасини бўрттириб турган кўксига, чироёли гавдасига маҳлиё тикилиб қолди.

– Галма-галдан учамиз. Мана бундай қиласиз: сал олдинга энгашиб, тиззаларингизни букасиз. Шу ҳолда мувозанат сақлаб... – У шундай деди-ю, таёқни юмшоқ силкитганча шув этиб Ёдгорнинг олдидан ўтди-да, ўкдек учиб кетди.

Ёдгор унинг борган сайин узоқлашиб кетаётган гавдасидан кўз узмай тураркан, бу қиздан айрилиб қолиши аниқлигини ҳис этиб, юраги увушиб кетди. Маъюс қиёфада атрофга аланглади. Паст-баландда чўққилар вазмин сукут сақлаб турар, адирда уймалашган ранг-баранг кийимли чанғичиларнинг кулгиси, шовқин-сурони тоғларнинг вазмин сукунати қаршисида ўйинчокдек туюлар эди. Пастда – қорайиб турган сой соҳилларида баҳор шивирлар, шодон боқаётган қуёшдан ҳам, қордан ҳам кўклам иси келаётганга ўхшарди.

Ёдгор яна арчага ўхшаш из қолдириб пастдан секин-секин чиқиб келаётган Чаросга кўзи тушди-ю, ҳозир офат рўй беришини ҳис этиб, бадани жунжиқиб кетди. Бўлди, ортиқ чидаб бўлмайди. Кунда-кунда ўлгандан, бир йўла ўлган яхши. «Ўзинг-ку алдовнинг қурбони бўлдинг. Энди аламингни ундан олмоқчимисан? Мана шу қиздан-а? У сени яхши кўриб қолди. Сезилиб турибди. Нега билиб туриб шу кунгача айтмадинг, номард?»

Чарос етиб келганида Ёдгор бўларича бўлиб қолган, мудҳиш хабарни унга қандай айтишни билмай, лаби гезариб турарди.

У Чаросга қарашга ботинолмас, аммо қизнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини, юзлари олов бўлиб ёниб кетганини сезиб турарди.

– Бошланг! – деди Чарос нафаси энтикиб, – кўриб олдингизми, қани... – у Ёдгорни оҳиста итариб юборди.

Ёдгор беҳуш бир тарзда таёқларини саланглатиб сирғалиб кетди. Ўн қулочча пастлаганидан кейин оёқлари керилиб гурс этиб йиқилди. Бир оёғи кўтарилиб, боши билан қорга кўмилиб кетди. Телпаги анча нарига бориб тушди. Ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, ёғоч оёққа ўхшаган ноқулай чанғи халақит бериб, анчагача ўзини ўнглай олмади.

Чарос аллақачон унинг тепасига келиб олган, қўлидаги таёқларни силкитганча эгилиб-эгилиб кулар, бу кулги қуёшнинг бахтиёр нурларига мингашиб, бутун оламни тутиб кетаётгандай бўлар эди.

– Нега куласиз? – деди Ёдгор бўғилиб. – Нега куласиз?!

Чарос унинг овозида йиғига ўхшаш оҳанг борлигини билиб, бирдан тўхтади. Кўркиб Ёдгорнинг устига эгилди.

– Ёмон тушдингизми?

– Нега куласиз? – деди Ёдгор унинг гапини эшитишни хоҳламагандай бақириб. Кейин бирдан Чароснинг кўзларига тик қараб пичирлади. – Бугун охирги марта кўришаётганимиз, эртага бир-биримизга бегона бўлиб кетишимизни билмайсиз-да! Билмасангиз, билиб олинг! Мен илгари уйланганман. Хотиним мени алдагани учун ажрашиб кетганмиз. Эшитдингизми? – У қўллари билан қор чангаллаганча ҳайқириб юборди. – Эшитдингизми, мен сизни яхши кўраман. Шунинг учун сизни алдашни хоҳламайман. Хоҳламайман!

У ҳамма дардини бирдан тўкиб солди-ю, толиққандай бошини қорга ташлади: «Мана энди нима десанг, деявер!»

Чарос даҳшатдан қотиб қолгандай унинг тепасида ҳамон эгилиб турар, нима гап бўлганига тушуна олмаган сингари оғзи ярим очик, кўзларини Ёдгордан узмас

эди. Кейин мадори куриган каби, таёғига ҳассадек таяниб, қаддини ростлади. Ёдгорга тикилиб туриб-туриб, киприкларини туташтирган эди, икки томчи ёш сизиб чиқди. Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оққан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди. У яна кўзларини очиб, Ёдгорга қараб турди-да, оҳиста пичирлади:

– Бировнинг мозорига мени гул қилиб эжмоқчи бўлибсиз-да, – унинг лаблари бурилиб, негадир кулди. – Майли... раҳмат...

Яна чорак соатдан кейин автобусга чиқишди. Ёдгор Чароснинг ёнига ўтираркан, бундай қилишга энди ҳақи йўқлигини, Чароснинг ҳам бунга тоқати қолмаганини ҳис этди. Қоп кўтарган чол автобусга чиқиши билан дарров жой берди.

– Барака топинг, ўғлим! – чол қопини ёнига қўйиб, гоҳ Ёдгорга, гоҳ Чаросга қаради-да, дуо қилди. – Қўша қаринглар, яхши фарзандлар берсин.

Ёдгор Чароснинг лаблари титраб кетганини, дераза томонга ўгирилиб олганини, кўзи ёшланганини кўриб, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

* * *

«Ўл аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши, – деб ўйларди Чарос автобус деразасидан кўз узмай ўтираркан. – Ким сенга айтди бир кўришда маҳлиё бўлгин деб? Ҳаммасини қилган ўзинг-ку. Институтга қидириб борган, учрашувга чақирган ўзинг эмасми? Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, бувингникига борганингни опанг эшитиб қолса адабингни беришини, «Отанг авлод-аждоди билан кирилиб кетсин», деб қарғашини билардинг! Билиб туриб, ўзинг бошлардинг. Ажаб бўлди! Ўз қадрини билмаган нодон. Бу кунинг ҳам ҳолва ҳали, баттар бўл».

У боягина томоша қилиб ўтган манзараларни: кўча чеккасидаги яланғоч тутларни, тўда-тўда бўлиб учиб-қўниб юрган қарғаларни, оппоқ далаларни яна кўриб борарди. Ҳали уч-тўрт соатгина аввал буларнинг ҳаммаси алланечук сеҳрли кўринганди кўзига. Энди бўлса...

Унинг кўзлари яна ёшланди. Сездирмаслик учун пешанасини машинанинг совуқ ойнасига босди. Бошидан муз ўтиб кетгунча шу алфозда ўтираверди. Автобус силкиниб-силкиниб борар, одамлар бир-бири билан шовқинлаб гаплашишар, аммо Чарос ҳеч нимани эшитмас, ҳеч нимага қизиқмас эди. У фақат бир нарсани ҳис қилади. Шу машинада Ёдгор ҳам кетяпти. Бир нарсани билади. Аввал билмасди, энди билиб олди: у илгари уйланган. «Хотиним алдаган», дедими? Нега алдайди? Умуман, одамлар нега бир-бирини алдайди? Тўғрима-тўғри, халол яшашса бўлмайдими? Ахир, одам одам-ку... Ёдгор ҳам уни алдадими? «Мен сизни яхши кўраман», деди. «Алдашни хоҳламайман», деди. Шундоқ экан, илгарироқ айтса бўлмасмиди?

Чарос чуқур хўрсинди. «Шундоқ бўлганида нима ўзгарарди... Қийин, жуда қийин бўлади энди... Нимасини яхши кўриб қолди бу йигитнинг? Нимасига учди? Бир ками бировнинг қозонида ош пишириши қолувди. Опаси соғ қўярмикин? Қийин, жуда қийин...»

...Шаҳарга келганларидан кейин ҳам у Ёдгорга қайрилиб қарамади. Ёдгор ҳам унга гапирмади. Фақат трамвай бекатига келганларида секин сўради:

– Кузатиб қўяйми? – Чарос бу гапни у қўрқа-писа айтганини сизди.

– Йўқ... – Чарос титраётган лабини тишлади. – Умуман, ҳеч нима керакмас.

Улар сўнгги марта яхшироқ эслаб қолмоқчи бўлгандек, бир-бирларига узоқ қараб туришди. Чарос Ёдгор-

нинг кўзларидаги чуқур ғуссани кўриб, яна ўйлади: «Жудаям оғир бўлади».

У уйига келиб, хонасига кирганидан кейингина хиқиллаб йиғлаб юборди.

* * *

«Ҳаммаси тамом бўлди, – деб ўйларди Ёдгор гавжум кўчалардан юриб бораркан. – Барибир шундай бўлиши керак эди-да...»

Оқшом чоғлари Тошкент кўчалари чумоли инига ўхшаб кетади. Бекатларда одамлар тиқилишиб қолади. Ҳамма чумолидек шошилади, ўз уясига алланималарни ташмалайди.

Ёдгор ётоқхонага етиб келганида ўзини иситишга ҳам куч тополмай, жунжиккан куёш сарғайиб ботиб борар, ётоқхона деразаларида совуқ шафақ ёнарди. У ўз хонасининг эшигига яқинлашди-ю, рубоб овози, ашула товушини эшитиб, бир зум тўхтаб қолди.

Хоразмлик курсдоши Нурматнинг овозини Ёдгор яхши танирди. Ашула тўхташи билан қарсақ янгради. Афтидан, ичкаридагилар кўпчилик эди.

«Нима байрам ўзи? – деб ўйлади у хайрон бўлиб. Кейин бирдан ёдига тушди-ю, эсанкираб қолди. – Бугун... бугун Зойиржоннинг туғилган куни-ку! Нега айтмади, оббо қув-ей! ўзинг-чи, нега ўзинг эсламадинг?»

Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганида, Зойиржон қувонган эди. Ҳозир у Зойиржоннинг «яхши ўйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. «Йўлдан қолдиргиси келмаган».

Ёдгор гарангсиб турган эди, Зойиржоннинг ўзи чиқиб қолди. У исиб кетгандек кўйлақчан бўлиб олган, озрок ичган шекилли, юзи қизарган, кўзлари қисилиб турарди.

– Бормисиз? – деди қувониб. – Эзилиб кетдик-ку жуда!

Ёдгор хушини тўплаб олмасиданоқ, Зойиржон уни кучоқлаб, ичкарига олиб кирди.

– Мана, овчи ҳам келди! Тоққа, каклик овига кетганди!

Гурра кулги кўтарилди. Ёдгор бир зум тўхтаб, ўтирганларга разм солди. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган, стол безатилган, мураббодан бўшаган банкага чиннигул солиб қўйилганди. Тўрда юзлари кизариб кетган Аваз ўтирар, унинг ёнида доим бир хил – кулранг пиджак кийиб юрадиган Нурмат рубобини ушлаб турар, берироқда эса қоп-қора қошкўзли, хиёл пучукроқ бурни ўзига ярашган бежирим Наргиза жилмайиб ўтирарди.

Ёдгор ичкарига кириши билан Наргиза қувониб кетди.

– Штраф! Штраф! – деди ўтирган ерида қарсак чалиб.

Ёдгор ўтирмоқчи эди, Зойиржон қўймади.

– Қизларнинг гапи – конун!

Аваз киррадор стаканга ичкилик қуйиб узатди.

Ёдгор димоғига арақ иси урилиб, сесканиб кетди. Лекин негадир жуда ичгиси келди. Арақ бора-боргунча куйдириб кетганини сезди-ю, зум ўтмай руҳида аллақандай енгиллик туйди.

Чароснинг кўзидан ситилиб чиққан ёш, индамай ўтирган киёфаси, «ҳеч ниманинг кераги йўқ», дегани хаёлида жонланиб, яна ичгиси келди. Столни тартибга солаётган Наргизага қўмаклашди, унинг узун киприклариними, ихчам жуссасиними – қаеринидир Чаросга ўхшатди.

– Қаёқда юрибсиз? – деди Наргиза киприкларини пирпиратганча жилмайиб. – Ростдан овга бордингизми?

«Овни нима қиламан! – деб ўйлади Ёдгор нон ушоқларини сидириб оларкан. – ўзимнинг овим чиқиб турибди-ю!»

– Ҳавас-да, – деди у кулишга уриниб. – Болалигимдан овга қизиқаман.

– Биз ҳам борайлик бир, – деди Аваз тўлдираётган қадаҳларидан кўз узмай. – Нима оддингиз?

Ёдгорнинг назарида у киноя қилаётгандай, аҳволдан хабардордек туюлиб кетди. Янги йилда ҳам Чарос билан унинг ўртасида ўхшашлик излаб тополмаган эди. Ҳозир яна шундай бўлди. «Тоға-жиян бир-бирига ўхшамас экан».

– Ҳеч нима! – Ёдгор яна жилмайишга ҳаракат қилди. – Мени отишди!

Тағин кулги кўтарилди. Зойиржон ош кўтариб кирди.

– Аканг қарагай ошни қийиб юбораман, – У Наргизага қараб қўйди. – Лекин бу деган сўз уйланганимдан кейин ҳам ўзим ошпазлик қиламан деган гап эмас.

– Ҳечам-да – деди Наргиза кулиб, – ўзингиз айтгансиз, бухороликлар ош қилишни билмайди, деб. Гап битта бўлади! Ошпазлик доим сизнинг зиммангизда қолади.

Ошдан кейин Нурмат хоразмча куйлар чалиб, кўшиқ айтди. Ёдгор илгарилари унинг ашулаларини унча ёқтирмас, ҳаммаси бир хилга ўхшаб туюларди. Ҳозир бўлса улар бутунлай бошқача эшитила бошлади. Кўнглида маҳзун туйғулар уйғониб, боши айланди.

Зойиржон чап қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб «Андижон полька»сига шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. Зойиржон ўйнаб келиб, Наргизани тортди.

Наргиза уялиб ўрнидан турди. Аввалига тортинди-ю, қарсақ янграгандан кейин, юзлари дув қизарганча ўйнаб кетди.

Ёдгор ҳам беихтиёр Авазнинг қарсагига қўшиларкан, Зойиржонга, унинг олдида ўзини шунчалик эркин тутаётган Наргизага ҳаваси келди.

«Чарос ҳам ҳеч ўйнармикан! – деб ўйлади қизарган кўзларини бахтиёр дўстларига тикиб. – Балки ўйнар... фақат сен билан эмас. Энди сенинг ўйининг тамом бўлди».

– Мен тураман, – деди Аваз анчадан кейин. – Эртага илмий кенгаш бор. Кутубхонадан материал тўпламан...

Кетидан Нурмат ҳам кўзғалди.

...Ёдгор чироқни ўчириб, тескари қараб ётганча, ухлашга уриниб кўрди. Аммо боши хувиллар, кўзлари ачишар, ухлолмас эди. Йиғлаб турган Чарос хаёлига келиши билан аламдан тўлғаниб кетар, ҳеч нимани ўйлагиси келмас, лекин Чароснинг ғамгин қиёфаси кўз олдидан кетмас эди.

Наргизани кузатишга чиқиб кетган Зойиржон анчадан кейин қайтиб келди. Ёдгор унинг ҳам ечиниби ўрнига ётганини билди.

– Мунча уф тортасиз, исиб кетяпсизми? – деди Зойиржон тўнғиллаб. – Мен тарашадек қотиб қолдим-у, бу уф тортади!

Ёдгор индамай ётаверди.

– Нима бўлди? – деди Зойиржон каравотини ғижирлатиб.

– Тамом бўлди! – деди Ёдгор пичирлагандек паст товушда.

– Айтмайсизми: ҳой овсар, бутун Ўзбекистонни қидирсанг мендек йигитни тополмайсан, ишонмасанг, ана, бориб Зойиржондан сўра, деб. Телепатиям айтиб турувди-я. Бугун эрталаб чиқиб кетаётганингизда кўнглим сезувди-я.

Ёдгор яхшироқ бурканиб олди. Арақ таъсириданми, бошқаданми, унинг боши баттар ғувиллаб боради.

Хонага оғир жимлик чўкди. Аллақерда ғийқиллаб айланаётган трамвай овози эшитилди. Унинг товуши Ёдгорга нола чеккандек бўлиб туюлди. Биринчи марта Чарос билан кўришган кунларини эслаб, яна уф тортди.

– Телепатиям яна бир нарсани айтиб турибди, – деди Зойиржон. – Чарос сиздан кечмайди.

«Юпат-а, юпат! – деб ўйлади Ёдгор ғижиниб. – Бунақа чучмал гапларингни укангга айт, оғайни!»

– Мен телепатияга ишонаман. Ғарбда телепатия мах-сус фан сифатида ўрганилаётган эмиш...

– Уйқунгиз келмаяпти шекилли, Зойиржон! – деди Ёдгор унинг гапини бўлиб. Зойиржоннинг юпатишга уринаётгани унинг ғашини келтирар, қайтага аламини оширарди. «Аза очган билан ўлик тирилик келармиди?»

У кечаси билан тўлғониб чикди. Начора, созланган тор фарёдсиз узилмайди.

ИККИНЧИ **а**ИСМ

Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан рухсат ҳам сўраб ўтирмайдиган ўз қонунлари бор. Бу йил кўклам эрта келди. Мана, бир ҳафтадирки, муттасил илиқ шабада эсади. Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди. Ер уйқудан уйғониб, ширин керишганича кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас олади. Азамат қуёш олтин тожини кийиб мўралаган чоғи уфққа қарасангиз, олис тоғлардаги гу-нафшаранг чўққилар шундоқ аниқ кўринади.

Қиш бўйи диққинафас хоналарда ўтириб зериккан кам-пирлар пешинда невараларининг аравачасини ғилдиратиб чиқиб, офтобрўя жойларда ўтириб олишганча эзмала-нишади. Окшомлари ўйинқароқ болаларнинг шодон шовқини оламини тутади. Осмон бирдан қорайиб, юлдуз-лар ёрқин-ёрқин порлайди. Онда-сонда қаергадир яши-риниб олган бақанинг журъатсиз қуриллагани эшитилиб қолади. Чордоқларда тун бўйи мов мушуклар миёвлаб чиқади. Фақат кунга тескари пана жойлардаги музи эрима-ган ариқчалардагина қишнинг сўнгги рўёлари титрайди.

Кейин бирдан ёмғир шивалаб қолади. Дарахт шохларида илик томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртاكلар табассум қилади.

Кишлоққа баҳор илгарироқ келди шекилли, Васи́ла Назаровна танаффус пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир кизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Баҳорнинг бир парчасини кўрганидан беихтиёр шодланиб кетди. Мамнун кайфиятда 9 «В» синфига кириб, дарс ўта бошлади. Тўққизинчи синфда математика мураккаб бўлади. Шунинг учун у мавзунини шошилмай, диққат билан тушунтиришга киришди.

Болалар унинг сўзларини эътибор билан тинглашар, фақат ҳамиша орқа партада ўтирадиган, бир ўрим сочини елкаси оша олдинга ташлаб олган, оқ-сарикдан келган Дилфуза исмли дўмбоқ киз Васи́ла Назаровнанинг гапларига эътибор бермас, алланимани ёзиш билан банд эди. Васи́ла Назаровна бу кизнинг ўргача ўқишини, дарсларни яхши ўзлаштира олмаслигини биларди.

«Ўзининг аҳволи бу-ку, тагин дарс эшитмаганига ўлайми?» – деб ўйлади Васи́ла Назаровна ғижиниб. Кейин унинг ҳам эътиборини тортиш учун атайлаб, баландроқ овозда тушунтира бошлади.

– Шундай қилиб, куб илдиз остидаги икс...

Ҳамма ўқувчиларга хос бир ожизлик бўлади. Ўқувчи, «биз, кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Дилфуза Васи́ла Назаровнанинг гапира-гапира ўзига яқинлашаётганини пайқамай қолди. Ёнида ўтирган киз биқинига туртгандан кейингина чўчиб бошини кўтарди-ю, тепасида турган Васи́ла Назаровнани кўриб, ёзаётган қоғозини кафти билан яширди. Оқ-сарик кулча юзи дув кизариб, кўзлари жавдираб қолди.

– Бу ёққа бер! – деди Васи́ла Назаровна э́ракча овозда.

Олдинги партада ўтирганлар баравар ўгирилиб қарашди. Дилфузанинг ранги ўчиб кетди. Қўркув тўла кўзларини ўқитувчидан узмай, титраётган қўли билан қоғозни ғижимлай бошлади.

– Бер, бу ёққа! – деди Васи́ла Назаровна қони қайнаб.

Қиз индамади. Аммо қалин лабини тишлаганча, бошини чайқади. Унинг ўжарлиги Васи́ла Назаровнанинг ғашига тегди. Қўлидан қоғозни юлиб олди.

Дилфуза ўрнидан туриб кетди.

– Беринг! – деди овози қалтираб.

Васи́ла Назаровна индамасдан бурилиб кетди. Парталар орасидан ўтиб бораркан, қоғозга кўз ташлади-ю, хат эканини билиб, тепа сочи тикка бўлиб кетди. «Ғап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!» У хатни жемперининг чўнтагига тикиб, дарсини давом эттираркан, бошини партага ташлаб ўтирган Дилфузага қараб қўйди.

– Келаси дарсда шу мавзунини сендан сўрайман.

Дилфуза бошини кўтармади. Бу Васи́ла Назаровнанинг ҳамиятига тегди. Дарс тугагунча киздан кўз узмади.

У эшигига «Завуч» деб ёзилган ўз хонасига кирди-да, алвон ёзилган стол қаршисига ўтирди. Дераза олдида ўқишни тугатган болалар қий-чув қилиб ўтиб боришар, ботаётган қуёш нури бурчакдаги шкаф ойналарида жилованар эди.

Васи́ла Назаровна оғир уф тортиб, чаккаларини қисди. Чекди. Кўп йиллик оғир меҳнат уни толиқтириб қўйган, кейинги пайтларда кўп асабийлашадиган, боши оғрийдиган бўлиб қолганди. Анчагача шу алфозда ўтирганидан кейин бояги хат эсига тушди. Олиб ўқиди.

«Р... Хатингни олдим. Мендан хафа бўлдингми? Хафа бўлма, мен сени жонимдан ортиқ кўраман. Бугун чиқолмайман. Дадам уйда. Билса сўйиб кўяди. Эртага...».

Хат шу ерда узилиб қолган эди. Васи́ла Назаровна-нинг энсаси қотди. «Жонимдан ортиқ кўраман», эмиш. Тухумдан чикмасидан туриб мов мушукка ўхшаб қолади бу замоннинг қизлари! Билмадим, ота-онаси тергамайди шекилли». У Дилфузанинг гузарда сартарошлик қиладиган отасини танир, негадир ёмон кўрарди бу кишини. «Ҳайитвой сарик», «Ҳайитвой тажанг» деб ном олган бу киши ниҳоятда жангари, одам билан гаплашганида ҳам узун мўйлови учиб-учиб турар, унга гап тушунтириб бўлмас, ўз билганидан қолмасди.

«Мана, қизининг аҳволи, – деб ўйлади Васи́ла Назаровна ғижиниб. – Тагин ҳеч кимнинг олдида бўйин эгмаганига ўлайми?».

Кейин яқинда район маориф бўлимининг мудирини ўтказган мажлисни эслади. РайОНО мудирини шаҳардаги бир мактабда ўнинчи синфда ўқийдиган бир қиз туфайли директор ҳайфсан олиб, завучи ишдан ҳайдалганини айтган эди.

«Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, – Васи́ла Назаровна ўрнидан туриб кетди. – Ишқ-муҳаббатни бошига урадим бу зумрашлар. Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтимизни жамоат ишига сарфлардик! Бу масалани педсоветда ё ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш керак».

Эшик тақиллаб, унинг хаёли бўлинди.

– Ҳа, – деди у биронта ўқитувчи бўлса керак, деб гумон қилиб.

Остонада Дилфуза пайдо бўлди. У яшил плаш кийиб олган, ичкари киришга кўрққандай ерга қараб турарди.

«Сочини олдига ташлаб олганини-чи! Тусингни ел есин олифтагарчилик қилмай!».

– Ким у Р.? – деди Васи́ла Назаровна унга қаттиқ тикилиб.

Дилфуза индамади.

– Гарангмисан?

Дилфуза ер тагидан ўқрайиб қараб қўйди.

– Хатни беринг!

Васила Назаровна бу кизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди.

– Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у?!

– Айтмайман! – деди қиз ўжарлик билан. Кейин секин, аммо талабчан оҳангда сўради. – Беринг хатни!

Васила Назаровнанинг ғазаби тошиб кетди:

– Ўзинг-ку, зўрға учга илиниб юрибсан. Энди бошқаларнинг ҳам бошини қотиряпсанми?! Ҳовлиқма, эрга тегишга улгурасан ҳали...

У гапининг давомини айтолмай қолди. Дилфуза папка ушлаган қўли билан юзини тўсганча, ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Шартта бурилди-да, эшикни кучи борича тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

«Вой шарманда-ей!» – деб ўйлади турган ерида қотиб қолган Васила Назаровна. У ғазабдан титрар, аламини кимдан олишини билмас эди.

* * *

Дилфуза отилиб ҳовлига чиқди. Ойнабанд қия томи қуёш шафағида қизариб ётган иссиқхона олдидан, икки четида тол ниҳоллари куртак чиқарган йўлкадан югуриб ўтди-да, дарвоза ёнидаги гулзорда ер чопаётган қоровул чолни хайрон қолдирганча, кўчага отилди. Катта йўлни кесиб ўтаётганида машинанинг чийиллаб тормоз берганини эшитди, уч кадамча нарида тўхтаган «Волга» деразасидан бошини чиқариб сўкинаётган хайдовчини кўрди. Аммо қайрилиб қарамай, папкасини саланглатганча кетаверди. Кўчаларда илк баҳор кезар, деразаларда шафак ёнар, олчалар шохида жонсарақ чумчуқлар чирқиллашар, аммо Дилфуза буларнинг ҳеч қайсисига эътибор бермас, ўз дарди ўзига етиб ортар эди.

Ўзларининг кўчаларига кирганидан кейингина хушини тўплаб олди. Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. «Опа» худди орқасидан қувиб келаётгандек хавотирланиб аланглаб қўйди. «Дадамга чақиб беради энди». Йўқ, ҳеч ким уни қувмас, кўчада одам сийрак, фақат нарироқда болалар самокатда учишар, ғилдиракларнинг вағиллаган овози кулоқни батанг келтирар эди.

Дилфуза кўкиш тусли эшик олдига келганида сочларини тузатди. Секин ичкари кирди. Уларнинг иморати ҳали битмаган, икки уйни хомсувоқ қилиб, кўчиб киришган эди. Ҳовлидаги олчаларнинг новдалари бўртиб қолибди. Этакдаги сим тўр ортида товуклар қақағлайди.

У пол ўрнига тахталар ташлаб қўйилган айвондан ўтиб, уйга кирди-ю, бурчакдаги кўрпачага чўкка тушганча пиёз тўграб ўтирган отасини кўрди. Дадаси мошранг дўпписини бостириб кийган, оғзида носи бўлса керак, пишиллаб нафас олар, пичоқ шириллаган сайин юпқа пиёз ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. «Чақиб беради», деб ўйлади у отасининг қўлидаги дандон сопли каттакон пичоқдан кўз узмай.

– Оسخонадан ширке опке, Дилпус, – деди отаси унга қараб. Кейин шолчани қайириб, носини тупурди.

Дилфуза айвондан сакраб тушди-да, товук катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, токчадаги узун шишани топди. Отаси аллақердан махсус шишали сирка топиб келар, ҳар ҳафта норин қилдириб, устига сиркаланган пиёз солиб ер эди.

Дилфуза нариги хонада ўтирган онасининг олдига кирди. У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтикиб нафас олар, шишинқираган юзи қизариб кетганди. Шу қишда унинг жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетганди.

– Менга бера қолинг, ойи, – деди Дилфуза унинг устига эгилиб. Кузда опасини узатишгандан кейин хизмат Дилфузанинг зиммасига тушганди.

– Кўйвер, қизим, – деди онаси унга қараб. – Дадангга чой дамлаб бер.

Дилфуза яна ошхонага кирди. Тунука чой кутида кўк чой қолмабди. «Яхши бўлибди, – деб ўйлади у. – Рустам кетиб қолмагандир. Магазин олдида турмоқчийди».

Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанида Рустамга бермоқчи эди. У бугун дадасининг эрта келишини, ҳеч ёққа чиқмаслигини билгани учун шундай қилмоқчи эди. «Опа» олиб қўйишини қаёқдан билсин?!

– Ойи, кўк чой қолмабди-ку, обкела қолай... – деди у эшикдан мўралаб.

– Нега қолмайди... Ана, токчада турибди, – деди онаси лаган-товоқлар қўйилган токчани ўқлоғи билан кўрсатиб.

Дилфуза ноилож аҳволда қолди...

Нориннинг қуруғидан озгина чимдиган бўлиб, ётиб олди.

– Бошим оғрияпти...

«Бормайман мактабига, – деб ўйлади у Васида Назаровнанинг «эрсираб қолибсан», деганга ўхшаш гапини эслаб. – Жинни экан. Наҳотки, қизлар болаларни эрга тегиш учун яхши кўрса?! Рустам хафа бўлади энди».

Магазин олдида йўлига кўз тикиб турган Рустам унинг хаёлида жонланди. Бугун ҳам свитер кийиб юрган бўлса керак. Қизиқ, Рустам қандай бош яланг юради. Свитердан бошқа нарса киймайди. Спортчи, мактабнинг энг зўр, волейболчиси. Қизлар уни қора дейишади. Бекор айтишибди. Кимё ғайирлиги келганидан шунақа дейди. Унинг ўзи бир вақтлар Рустамни яхши кўрарди. Шунга алам қилади...

Дилфуза билади: Рустам бугун жудаям хафа бўлади. Бир марта қанда Дилфуза «қорбўрон ўйнашга» бораман,

деб чиколмаганида, эртасига Рустам кўлига нина билан «Д» деб ёздириб келган, «Биламан, сен мени ташлаб кетасан, эсдалик бўлиб қолсин, деб ёздирдим», деганди. Ўшанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Йўқ, у Рустамдан кечмайди: алам қилсин «опа»га!..

Дилфуза терлаб кетди. Девор томонга ўгирилиб ётди.

10 «А» синфида ўқийдиган Рустам кузда пахта байрамига атаб мактабда ўтказилган кечада рубоб чалиб, ашула айтганидаёқ Дилфуза уни яхши кўриб қолганди. Кейин билса, Рустам ҳам уни яхши кўраркан. Улар бир-бирларига кўп хат ёзишди. Дилфуза Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган куни аллақандай туйғудан боши айланиб кетган эди. Кейин юрсаям, турсаям, шу бола унинг хаёлидан кетмайдиган бўлиб қолди.

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ўшандаям овлоқдаги темирўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди. Шаҳарлик қизларга маза! Ҳеч кимнинг иши йўқ. Бу ерда бўлса ҳар қадамнинг санаб туришади. Дилфузанинг назарида ҳамма унга қараётгандек, таниб қолиб, дадасига айтиб бераётгандек бўлганди. Кинодан чиқишди-ю, дарров хайрлашишди. Рустам бошқа автобусда, Дилфуза бошқасида уйга қайтди. Бўлди, энди кинога тушишмайди. Бугун фақат бирпас гаплашишмоқчи эди. Бўлмади.

Дилфуза бояги хатидаги «жонимдан ортиқ кўраман» деган сўзларни эслади-ю, юраги титраб кетди.

Чиндан ҳам унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бадани қизиб бораётганини ўзи ҳам ҳис этиб ётар, кўзлари ачишар, чакка томирлари лорсиллаб урарди. Қамишлари кўриниб ётган шифтга тикила-тикила кўзи илинди.

Тушида «опа» Рустамни тутиб олиб ураётганмиш. Дилфуза чошиб борган экан, «опа» уни итариб юборибди. Боши ерга қаттиқ текканмиш.

Дилфуза оғриқдан инграб уйғонди. Унинг иситмаси кўтарилиб кетган, тепасида онаси ўтирарди.

Эртасига у мактабга бормади.

* * *

Бир вақтлар Ёдгор Мирзо буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида узоқ киш кечалари чойхўрлар йиғилишиб «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун»ларни ўқишар, унда Ёдгор ҳали мактабга қатнамас, чойхўрлар ўқиётган китобларга диққат билан кулоқ солиб, бир бурчакда ярим кечагача ухламай ўтирарди. У Лайлининг дардида сахрога чиқиб кетган Мажнунга ачинар, бундай ҳолни гўдак тасаввурига сиғдиролмас, ҳайрон қолар эди. Энди ишонди. Чарос билан охирги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, қишки имтиҳонларни қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. У илгариги қисмати яна такрорланганини, кулиб боққан бахт қўл чўзса етгудек жойга келиб қолганида тагин тўсатдан олисларга узоқлаб кетганини кўриб турар, шунга ўзини кўниктиришга уринар эди. «Нима қипти, худди шундоқ бўлиши керак эди. Қачондир бари бир шундоқ бўларди. Бўлмаса Чарос сенинг кўксингга бош қўя қолиши керакмиди! Анойи экан-да!»

Шундай дерди-ю, бари бир Чаросиз туrolмаслигини ҳис қилар, деярли ҳар куни бир марта кўрар эди уни... Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Илгарилари назарида кўклам бирданига кириб келганга ўхшар, ҳаммаёқ ям-яшил бўлиб кетганидагина баҳор келибди, деб қувонар эди. Бу сафар у кўкламнинг туғилишини кузатди.

Театр ва рассомлик институтининг рўпарасида, кўчанинг бериги бетида уч туп ёш чинор бор. Ёдгор мана шу

чинорлар остидаги ариқчада қачон муз эриб битганини, қайси қоқигул энг аввал очилганини, қайси дарахтнинг қай бир шохида қайси япроқ биринчи бўлиб ёзилганини ҳозир беҳато кўрсатиб бера оларди.

У ўзига сирдош бўлиб қолган мана шу чинорлар панасида туриб, Чароснинг дарсдан чиқишини кузатарди. Бора-бора Чароснинг қайси куни, соат нечада дарси туғашини билиб олди. Соат миллари муддатга яқинлашган сайин унинг юраги безовта типирчилар, шунча қиз орасидан уни узоқданоқ таниб оларди.

Чарос дарвоза олдида дугоналари билан хайрлашарди-да, бошини қуйи солганча, китобларини қўлтиқлаб, секин-секин юриб кетар эди. Ёдгор унинг ранги синиқиб, кўзлари киртайиб қолганини сезар, изтироб чекиб юрганини билар, югуриб бориб қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир», дегиси келар, аммо журъати етмас, бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди.

Икки марта Авазларникига борди. У Чарос ҳақида тоғасидан бирон гап эшитиш илинжида эди. Аксига олиб, Аваз ака хизмат сафарида экан. Тамила опа биринчи марта анчагача гаплашиб ўтирди. Аммо Чарос тўғрисида оғиз очмади. Иккинчи галда анча совуқ қарши олди, Ёдгор дарров чиқиб кетди. Охирги гал борганида Аваз ака келган экан. Негадир у ҳам Ёдгор билан очик-ёриқ гаплашмади. Ким билсин, йўлдан чарчаб келгандир-да. Шу-шу Ёдгор уларникига қайтиб бормай қўя қолди.

Ёдгор сирларини фақат Зойиржонга айтарди. Якшанба куни Зойиржон уни каллаи саҳарлаб уйғотди.

– Келинг, дўстим, – деди у шанғиллаб. – Бугун бозор. Ўтирамизми ётоққа тикилиб. Бунақа кунда каламуш ҳам инида ўтирмайди. Ҳавони қаранг. Дунё ташвишлари битганмас, юринг, дала айланиб келамиз.

...Ётоқнинг адёлини газетага ўраб олганча Олой бозоридан маставабоп масаллиқ харид қилишди.

Тўрхалталарни кўтариб, автобусга ўтиришди-да, шаҳарнинг шимоли-шарқ массивига бориб тушишди.

Бу ерда ҳам қурилиш борар, йўллар ўйдим-чуқур бўлиб кетган, ҳаммаёқда бетон плиталар, арматуралар сочилиб ётарди. Йўл чеккасида бульдозер билан кўпориб ташланган ўрик дарахти илдизлари очилиб ётар, яқинда йиқитилган бўлса керак, ўқилдиз атрофидаги тупроқнинг нами қочмаган, новдаларида куртаклар бўртиб турарди.

– Ҳайронман, бу падар лаънат қурувчиларнинг ўзи умрида бир туп дарахт экканмикин?! – Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўқди.

– Ҳали кўрасиз, уй ҳам битади, йўллар қурилади – деди Ёдгор паришон қиёфада, – кейин ер ости ишларини бажарамиз, деб яна бузишади.

– Қайси куни ўқиб қолдим, – Зойиржон йўл четидаги зовурдан ҳатлаб ўтиб, бурилиб қаради. – Баъзан мамлакатларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб, йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни қуришаркан. Уй битганидан кейин трассалар жой-жойига улаб қўйиларкан. Бизда тескарасини қилишади. Ҳам вақт кетади, ҳам маблағ...

... Темир йўлдан ўтишганидан кейин, колхоз даласи кўринди-ю, эркинроқ нафас олишди. Зойиржон бу жойларни яхши биларкан. Олдинга тушиб, йўл бошлади. Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол танғиган хотинлар чамаси эртанги қарам экишарди. Даланинг нарёғида ям-яшил адир ястаниб ётар, у ер-бу ерда новдалари қизара бошлаган ўриқларми, шафтолиларми кўзга ташланарди.

– Ҳов ўша ўрик тагига борамиз, – деди Зойиржон адир ўртасидаги бошқаларидан каттароқ дарахтни кўрсатиб.

Яқин кўринса ҳам хийла узоқ йўл экан. Етиб келгунларича чорак соатча вақт ўтди. Ўрик тагида ўтлаб юрган

кўй хуркиб қочди. Иккита жажжи кўзичоқ чопқиллаб, онасига эргашди.

Ўрик шохларида гунчалар бўртиб турар, аммо хали япроғи йўқлиги учун айтарли соя ташламасди. Уларга соянинг кераги ҳам йўқ эди.

Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.

– Офтобнинг тафти ёмонмас-а! – Зойиржон пиджагини ечиб ташлаб, рўмолча билан бўйнини артди.

– Бултур Наргиза билан шу ерда ўтиргандик, – деди у кўзларида ўт чакнаб.

Ёдгорнинг юраги бир қалқиб кетди. «Шунинг учун бу ерларни яхши биларкан-да».

Зойиржон унга қараб шодон жилмайиб қўйди-да, сигаретини улоқтириб, ўрнидан турди.

– Сиз гўштни майдалаб тулинг, мен қозон топиб келаман. Адир орқасида бир кампир туради.

Зойиржон бошини ғоз тутиб кетиб бораркан, Ёдгор унинг орқасидан узоқ қараб қолди. Пичоқ билан гўшт майдалай туриб, ўзидан-ўзи хижолат бўлди.

«Балки бугун ҳам Наргиза билан чиқмоқчи бўлгандир-у, кейин мени бошлагандир. – Унинг хаёлига аввал Наргиза, кейин яна Чарос келди. – Агар ҳозир Чарос бўлганида, Наргиза ҳам бирга чиқарди. Қандоқ яхши бўларди...»

Бир оздан кейин боши устида кичикроқ қозонни баланд кўтариб, Зойиржон келди.

– Кичкина бўлсаям хийла оғир экан, – деди қозонни ерга қўйиб. – Кўрайлик-чи, бултурги ўчоқ турганмикин?

Ўрик тагидаги ариқча қирғоғидан ўйиб ясалган ўчоқ чиндан ҳам турган экан. Фақат бир чети ёмғирдан уваланиб тушибди. Унинг тагини ўт босган, қирралари қорайиб кўринарди.

– Зарари йўқ, паккини олиб келинг, янгисини қазиймиз! – деди Зойиржон кулимсираб.

Зойиржон намхуш тупроқни пичоқ билан чаққон кесиб, ишга киришиб кетди.

– Сиз ялпиз териб келинг, – деди юмушини давом эттириб. – Бу ёғини ўзим боплайман.

Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди, ҳали сув келмаган бир ариқни топди-да, ялпиз излай бошлади. Ялпиз кўп экан. У сариқ чўпақлари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади. Бир маҳал аллақасдан учиб келган жажжи хонқизи унинг қўлига қўнди. Ёдгор кафтини кимирлатмай, уни диққат билан томоша қила бошлади. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас турди-да, кейин учиб кетди. Ёдгор беихтиёр жилмайиб, унинг кетидан қараб қолди. Кейин ариқдан чикди-ю, тирноқдек митти гуллар очилиб ётган ўт устига чалқанча ётиб олди.

Осмон тиниқ, одамнинг қучоқлаб олгиси келадиган оппоқ момиқ булутлар онда-сонда оҳиста сузиб ўтар, уларнинг сояси адирлар устида секин-секин судралиб борарди.

Аллақаерда тўрғай сайради. Унинг кумуш қўнғироғи анчагача ҳавони титратиб турди. Ёдгор болалигиданок шу қушни яхши кўриб қолган. Келесда бошоқ териш- га чикқанида ҳам тўрғайнинг овозини берилиб тинглар, жажжигина қушча қандоқ қилиб дам олмай шунчалик узоқ сайрай олишига ҳайрон қоларди.

Ҳозир ҳам кўзларини ярим юмганча санай бошлади. Ҳисоб ўн бешдан ошиб ҳам кетдики, тўрғай ҳамон нафас олмай сайрарди. Унинг сайраши қўшиқ эмас, кўпроқ нолага ўхшаб кетарди.

Ёдгорнинг бутун вужудини хорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади. Кейин тўрғай ноласи ҳам, аллақаерда маъраган қўзичоқ овози ҳам, Зойиржон ҳам, Чарос ҳам – барчаси аралашиб кетди-ю, таранг асаблари бўшашиб, кўзи илинди.

– Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку, сизни!

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, кўзини очди-да, негалигини ўзиям билмай, беихтиёр жилмайиб қўйди. Адёлга газета тўшаб, мастава ичишди.

– Менга қаранг, дўстим! Чаросингиз сизни ёқтиради.– деди Зойиржон. – Бир гаплашиб берайми? Очiqқчасига! Масала ҳал бўлади-қўяди. Юрасизми шунақа қилиб, рангингизни қаранг.

– Қўяверинг! – деди Ёдгор қулиб. – Ўзим шунақа юришни яхши кўраман.

– Хўп денг, ўзим гаплашаман! – деди Зойиржон таъкидлаб. – Наргизани юборайликми?

Ёдгор яна кескин бош чайқади.

– Керак эмас, ўзим!

– Ўзим, ўзим!!! Нима, мен бегонаманми?

* * *

Азиза кишки имтиҳонларни топшириб, туманга қайтиши билан яна ишга тушиб кетди. Онаси ўқишни суриштиришдан ҳам аввал «эринг билан гаплашдингми», дегани унга оғир ботди. Ёдгорнинг кўнглида ярашиш нияти йўқлигини билиб, Азизанинг ғаши келган эди. Бу ҳақда онасига гап очганидан буён уйдагилар уни узатиш пайига тушиб қолишди.

Бугун у ишдан барвақт қайтди. Оч зангори рангга бўялган дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Кенг ҳовли саҳнидаги гулзор яхшилаб пайкалларга ажратилган, дадаси ҳавас қилиб, шаҳардаги оранжереядан махсус келтириб эктирган гуллар куртак ёзиб қолган, гулзор ўртасидаги усти ёпиқ баланд шийпон панжаралари янгитдан бўялган эди. Наридаги ишкомлар тагида уч-тўрт киши уймалашиб юрар, чамаси, булар токни очгунча ишкомларни тартибга солиб қўйиш учун кел-

ган хашарчилар эди. Ёз пайтлари уларнинг боғи жаннат бўлиб кетади. Гулзор ўртасидаги сўрида деярли ҳар окшом дадасининг улфатлари тўпланишади. Ҳа, дадаси яшашни билади. «Мен беш панжамни баравар оғзимга тикмайман, ўзим ҳам ейман, бошқаларга ҳам едираман», деб кўп айтади. Бўлмаса, сельпо раислигидай нозик лавозимда ўн-ўн беш йил муқим ишлаш осонми?!

Азиза силлиқ цемент йўлкадан ўтиб, ойнабанд айвонга чиқди. Бутун айвоннинг бўй-энини эгаллайдиган гилам устидаги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган, чамаси, дадаси ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.

Азиза устига яшил бахмал қопланган креслога оғир чўқди. Эринчоқлик билан апельсин арчаётган эди, ёнбош томондаги ошхонадан онаси чиқди. У парча гулли крепсатин халатининг енгини шимариб олган, оппоқ, семиз қўлларида олтин билагузуклар ярақлар эди.

– Келдингми, қизим? – деди у бир тарелка қазини Азизанинг олдига қўяркан. – Чарчагансан, ол.

Азиза қаршисида ўзига тикилиб ўтирган онасининг каттакон балдоқларига бир қараб қўйди-ю, унинг ниманидир айтмоқчи бўлиб тараддусланаётганини сизди.

– Уф, меҳмонлар ҳам ўлсин... – деди онаси халатининг этагини тўғрилаб. – Дадангнинг шу одати қолмади-қолмади-да... Ҳар куни меҳмон. Ҳар куни ичкилик...

Азиза унинг бошқа гапни айтмоқчи эканини тушунгани учун индамади. Апельсин пўчоғини кулдонга ташлаб, хўрсиниб қўйди.

– Ўзинг биласан, қизим, – онаси ўтирган креслосини унга яқинроқ сурмоқчи бўлди-ю, кучи етмади. Ўтирган ерида бўйнини чўзиб, гапириб қўя қолди: – Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми?

– Яна ўша гапми? – деди Азиза онасининг муддаосини тушуниб.

– Нима қилай, болам? – онаси йиғламсиради.

«Шу гапни бошласа, доим йиғламсирайди», деб ўйлади Азиза онасига тезгина қараб олиб.

– Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, – деди онаси титраган товушда, – хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Юрасанми шундоқ қилиб?! Ер ютсин ўша ялангоёқни! – У қаршисида Азиза эмас, Ёдгор тургандек лаблари оқариб кетди. – Ким қўйибди унга ноз-фироқни. Хотин боқишдан олдин ўзини эплаб олсин. Сен ярашман дединг-у, у киши ноз қилдиларми?!

Ўшанда ётоққа борганида Ёдгорнинг: «Эрга тегсанг, тегавер!» – дегандек қилганини эслади-ю, Азизанинг ҳам энсаси қотди. «Рост-а, нимасига керилади у? Кўча чангитиб юрган бир ялангоёқ бўлса».

– Даданг гаплашибди, – деди онаси унинг кўнглидан ўтганларни пайқагандек. – Отаси эскидан таниш экан. Йигитнинг ўзиям топармон-тутармон эмиш. Хотини ўлган экан. Иккита боласини бувиси боқиб олади, қизингизга зиёни тегмайди, депти...

«Нима?! – Азиза бир чўчиб тушди. – Уч йил эрсиб юриб-юриб, эди икки болаликка тегармишманми? Бошига тортсин болаларини!»

У ўрнидан ирғиб турди.

– Нима, уйларингга сиғмай қолдимми?! – деди томоғига тикилган ёшни тутолмай. Шу топда Ёдгор ҳам, отаси билан онаси ҳам хунук кўриниб кетди кўзига. – Бўлмаса кета қолай! – деди столни муштлаб.

Онасининг ҳам ранги бўзариб, ўрнидан туриб кетди:

– Бор! Ҳалиям бориб яраша қол, ўша гадойвачча билан. Ялина қол, пайтавасини ювиб юра қол. – У Азизага яқин келиб, яна шанғиллади: – Овора бўлма, ярашмайди сен билан. Холангнинг қизи айтди. Ўшаларнинг инсти-

тутида ўқийдиган бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш. Ўз кўзи билан кўрибди. Ҳозир нима кўп, киз кўп.

Азизанинг томоғини бўғган ёш бирдан йўқолди. Кафтини тушириб, онасига қараб қолди. «Шунақами? Ҳали бошқа қизни кўнгиллари тусаб қоптими?!» У кўксиде тошган адоватдан ёниб, лабини тишлади.

– Нима қилай, қизим, ўзинг айбдорсан... – деди онаси анча юмшаб. – Ким сенга шунақа бўлгин, деб эди...

Онасининг юмшоққина қилиб айтган охириги сўзлари Азизанинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Кўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, кулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Анчагача бошлари сирқиллаб, шифтга тикилиб ётди. Қуёш ботиб борар, деразадан тушган хира шафақ нури биллур қандилда товланиб ёнар, ташқарида қушларнинг сайраши қаттиқ-қаттиқ эшитилар эди.

* * *

«Ўзинг айбдорсан!» Мана шу бир оғиз сўзнинг ўзи ҳар сафар ота-онасининг олдида Азизанинг оғиз-тилини боғлаб қўяр, ҳар қандай далиллар дарвозасини тақа-так ёпиб ташлар эди.

«Яхши кўрмай ҳам ўлай, айбдор бўлмай ҳам ўлай!» – дерди у ҳар гал «айбдор бўлиб қолиш» воқеасини эслганида юраги тилимланиб. Шунақа пайтларда уни бахти қаро қилган ўша Суннат ёдига тушар, шу кўргиликларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган йигитни ер титраб қарғар, ўлим тилар эди унга.

Ўша бахтсиз ҳодиса Азиза савдо техникумида ўқиб юганида бўлувди. Азиза бутун тафсилоти билан эслайди. Уларнинг гуруҳини Сирдарё соҳилидаги колхозга пахтага олиб чиқишди. Дарё бўйида катта-кичик кўллар,

тўқайзорлар кўп эди. Қизлар ҳар куни ишдан қайтаётиб ўзлари жойлашган мактабдан ярим чақиримча наридаги кўлда чўмилишарди.

Бир куни Азиза илиқ сувда чўмилавериб, ҳаммадан орқада қолиб кетди. Сувдан чиқса, қизлар кетиб қолибди. Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди. У шоша-пиша артинаётган эди, бирдан қамишлар шитирлаб кетди. Азиза ваҳима билан бурилиб қаради-ю, қамиш орасидан чиқиб келаётган ўзининг курсдоши Суннатни кўриб, уялганиданми, кўрққаниданми, чинқириб юборди. Бир кўлида қармоқ, бир кўлида транзисторли радио кўтариб олган Суннат сеҳрлангандек қотиб турарди.

– Кетинг! – деди Азиза кўл силтаб. – Илтимос, кетинг!

Суннат яна бир лаҳза қараб турди-да, қамишзор орасига кириб кетди.

Азиза юраги типирчилаб кийинди. Худди шуни кутиб тургандек Суннат ҳам қамишзордан чиқиб келди.

– Кечирасиз, – деди Азизага қарашга уялгандай радионинг кулоғини бураб. – Билмасдан келиб қолдим... Юринг, кузатиб қўяман. Кеч бўлиб кетди.

Азиза аввал ҳам бу йигитга кўп қизлар орқаворотдан кўз тикиб юришини билар эди. Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди. Ўша кундан бошлаб иккаласининг ўртасида умумий сир пайдо бўлгандек туюлди. Азизанинг назарида ҳар томонлама мукамал, одобли, билимли йигит шу эди.

Шаҳарга қайтишганидан кейин улар бирга дарс тайёрлайдиган, ҳамма кетганидан кейин ҳам аудиториянинг эшик тутқичига стул оёғини тикиб қўйиб, алламаҳалгача қолиб кетадиган бўлишди. Азиза курсдош қизларнинг рашки келаётганини сезгани сайин ўзини ғолиб ҳисоблаб, роҳатланар, борган сайин Суннатга яқинлашар эди. Имтиҳонлар бошланганида Азиза Суннатларникага бо-

радиган бўлди. Йигит Эски шаҳардаги кампирникида ижара ўтирар, кампир ҳовлисига камдан-кам келар экан.

Бир куни у Суннатникида ётиб қолди...

Шаҳар билан Келеснинг ораси ярим соатлик йўл. Шундай бўлса ҳам Азиза онасига: «Қизлар билан дарс тайёрламасам, миямга ҳеч нима кирмаяпти», деб тез-тез қолиб кетадиган бўлди. Энди шунчаки кинога тушиш, ўпишиш Азизани ҳам, Суннатни ҳам қаноатлантирмайдиган бўлиб қолди.

Азиза сирини бутун дунё билиб қолаётгандек даҳшатга тушар, сирини бировга ошкор қилмас, яна ўша Суннатнинг ўзига дардини айтиб йиғларди.

Ўқишлар битиб, Суннат уйига – Самарқандга кетадиган бўлди. «Уйдагиларга айтмай турунг, яқинда совчи юбораман», деди хайрлашаётиб.

Азиза бир ҳафта кутди, икки ҳафта кутди. На хат бор, на хабар. Дадаси уни туман универмагига ишга киритиб қўйди. Ҳар куни ишдан чиқиб, почтага югуради. Жинни бўлишига оз қолганида хат келди. Азиза конвертдаги адресни кўриб, тахта бўлиб қолди. Хат Самарқанддан эмас, Хабаровскдан келибди. У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. Суннат: «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очик, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди.

Азиза додини кимга айтишни билмай, қон-қон йиғлади. Биров кучоғини очса бағрига кира қолган ўзини, уни алдаган Суннатни қарғади. Хат устига хат ёзди. Жавоб бўлмаганидан кейин касал бўлиб қолди. У: «Қизимга кўз тегди, биров илму амал қилди», деб чиркиллаётган онасини кўрган сайин бир дардига ўн дард қўшилар эди.

Уйга совчи устига совчи кела бошлади. Онаси куёв боланинг «суқсурдай» эканини, дадаси бадавлатлигини

айтиб ҳамма келганларни мақтар, Азиза бўлса ҳар хил баҳоналар қилар, ўлимини кутган одамдай таҳлика билан яшар эди. Ота-онаси ўзинга ёққан одам бўлса айт, ахир, дейишганида ҳам йиғлашдан нарига ўтмади.

Охири бўлмади. Отаси, ўзига муносиб жойдан совчи келганидан кейин тегсанг ҳам, тегмасанг ҳам шунга бераман, деб туриб олди.

Ўша кечаси тирик қолганига Азиза ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Йиғлаб-йиғлаб, онасига сирини айтди. Онаси сочини юлди, юзини тирнади. «Даданг ўлдиради, бу иснодга чидолмайди», деди.

Йўк, дадаси уни ўлдирмади. Эр-хотин келишиб: «Энди биронта етим-есирни топсин, ичкуёв қиламиз, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолади», деган хулосага келишибди. Худди шу пайтда оёқ остидан Ёдгор чиқиб қолди. Бу ота-онасининг мўлжалидаги йигит эди: ҳеч кими йўк, пандавақигина кўринади. «Жуда бўлмаса, номинг окланиб қолади-ку, – деди онаси, – сени ҳали кимлар олмайди».

Азиза Ёдгорни ҳар кўрганида Суннатни эслар эди. «Сен бировни алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Дунёнинг ишлари шунақа мушт кетди бўларкан», деб ўйларди Азиза лалайган бу йигитни кўриб.

Суннат «ҳозир бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўк», деб ёзган бўлса ҳам Азиза турмушлари яхши бўлмаслигини ҳис қиларди. Ўйлагани тўғри чиқди. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб турганидан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болалик бўлишни хоҳларди. Худоям бу ниятига ҳам етказмади. Бора-бора узун кириб, узун чиқиб юрган Ёдгорни ўзиям ёмон кўра бошлади. Топиш-тутишининг тайини йўк «қора рабочий»ни сўқимдек боқиб ўтириш ота-онасига малол кела бошлади.

Ёдгор кетиб қолганидан кейин онаси уни юпатди. «Қаёққа борарди! Кириб келади бир кун чориғини суд-

раб!» Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минган эшакдек ювош тортиб кириб келишини кутиб юрди. Аммо у келмади. Онаси уни яна юпатди. «О Худо, тешик мунчоқ ерда қоптими? Сочингни мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!»

«Энди бўлса икки болалик одамни рўпара қилиб ўтирибди», деб ўйлади Азиза ҳамон шифтдан кўз узмай ётаркан. Уй ичи қоронғи бўлиб кетган, осмонга булут чиққан шекилли, ҳаво дим эди. Кейин онасининг «эринг бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш», дегани ёдига тушди-ю, аламдан тўлғаниб, ўрнидан туриб кетди.

Шу пайтгача у Ёдгорни яхши кўраманми, йўқми, деб ўйлаб кўрмаган экан. Ҳар сафар уни ўйласа, Суннат билан иккови етаклашиб келарди хаёлига. Бари бир қачондир кириб келади, ўзи кетди, ўзи келади, деб юрарди. У онасидан: «Ўлдим – азиз бўлдим, шишдим – семиз бўлдим», деган нақлни кўп эшитганди. Ҳозир Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгудай» қизнинг бошини айлантириб юрганини билиб, кўнглининг бир чеккаси унга боғлиқ эканини, шунинг учун уч йилдан буён бошқа эрни хаёлига келтирмаганини, институтга киришининг боиси ҳам Ёдгорга яқинроқ туриш бўлганини тушунди.

Қишда Ёдгорнинг ётоғига борганида, эрга тегаман, деганида шунчаки унинг қўйнига қўл солиб кўрмоқчи эди. Ўшанда Ёдгорнинг шунчалик баланд келишида гап бор экан-да!

«Кўрамиз, қанақа қизнинг бошини айлантириб юрганини! – деб ўйлади у юмшоқ гилам тўшалган полда сасиз у ёқ-бу ёққа юраркан, кўнглида қасоскор бир лаззат сезиб. – Нимасига учибди қиз шўрлик бу ландавурнинг! Уйланганини айтмаган. Ширин гап билан алдаган-да, йигит ўлгур! Яхшиям развод бермаганим! Биладан, бари бир ярашмаймиз. Башарасини кўришга тоқатим йўқ.

Аммо мен бахтсиз бўлиб чапак чалиб қолаверарканман-у, у киши айшини сурармишми? Шундоқ кунларни бошига солайки! Шундоқ шармандасини чиқарайки!»

* * *

Чарос нима ҳодиса рўй берганини анчагача ўзиям тушунмай юрди. У фақат бир нарсани билар эди: Ёдгор илгари ҳам кимнидир яхши кўрган, уйланган. Чарос бировнинг қозонида ош пиширмоқчи бўлган экан.

У, аввало, ўзидан нафратланиб кетди. «Ўл-а, опанг гапирса алам қилганди! Баттар бўл, ғурурингни поймол қилишингга оз қолди-ку! Тагин нима керак сенга! Шу кунга тушганингни билса, ўлдириб қўя қолар опанг!»

Кейин Ёдгорнинг айби кўзига кўрина бошлади. Камтар, эсли йигит деб юрса писмиқ экан-ку! Одам ҳам шунақа бўладими?

Орадан анча кун ўтди. Чарос аллақандай ўйчан, жиззакни бўлиб қолди. Дугоналарининг ҳазили ҳам, опасининг гаплариям ғашини келтиради. Кўпинча, беихтиёр Ёдгорни ўйлаётганини пайқаб қолади. Шунақа пайтларда негадир Ёдгорни доим бир киёфада кўради. Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қилади. «Йўқ, у сени алдамади. Ўшанда юрагида бор гапни айтди. Йиғлагудай бўлиб айтди. Сен бўлсанг дурустроқ гаплашмадинг ҳам. Балки кўнглида бошқа дардлариям бордир. Ҳар нима бўлгандаям дўстлашиб қолувдинг-ку».

Хов ўша – трамвайдаги воқеа рўй берган куни бир лаҳза кўриб, йўқотиб қўйганида чеккан ташвишлари ҳолва экан. Бу сафар ўз ихтиёри билан йўқотди. Хайрлашаётганида «ҳеч нима керакмас», дегани «сенинг керагинг йўқ», дегани эди. Ёдгор шундоқ бўлишини билгандирки, ростини айтгандир. Лақиллатиш нияти йўқдирки, шундоқ қилгандир.

Чарос чалкаш ўйлардан боши айланиб, кечалари узок хаёл суриб ётар, ҳаловатсиз тушлар кўриб чиқар эди.

Бир куни хаёлига у билан очикчасига гаплашиш керак, деган фикр келди. Тоққа чиқишларидан олдин Чарос ўқишдан уйига қайтаётганида бозорча олдидаги троллейбус бекатига бир-икки марта «тасодифан» келиб қолган Ёдгор билан учрашган эди. Энди у тез-тез шу бекатга борадиган, йўл айланиш бўлсаям троллей-бусга ўтирадиган бўлди. Назарида негадир Ёдгор шу бекатда яна «тасодифан» туриши керакдек эди. Лекин йигит келмади. Чарос икки-уч марта архитектура факультетининг биноси олдидан ўтди. Унинг тасавурида Ёдгор мана шу деразаларнинг биридан қараб тургандай, ҳозир уни кўриб, югуриб олдидан чиқадигандек эди.

Бора-бора у Ёдгорни соғинаётганини, кўришгиси келаётганини тушунди. Кейин унинг расмини чизишга аҳд қилди. У ўзига юпанч топгандек, кечалари узок ишлар, эскизларини онасидан қизганар эди.

Бугун дарс эртароқ тугади. Кўчада баҳор куёши чарақлаб турар, атроф тинч, кушларнинг сайраши тиник ҳавода баланд янграрди.

Чарос эллик қадамча юриши билан кўча четидаги новдаларини шода-шода гуллар қоплаган шафтоли тагида турган Дилшодни кўриб қолди. Дилшод қора костюм кийиб олган, туфлисининг ингичка учи шафтоли тагидаги майсаларни эзғилаб турарди.

«Қаёқдан келиб қолди бу», деб ўйлади Чарос қошини чимириб. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек Дилшодни ёмон кўриб қолган, ноҳақлик қилаётганини, унда айб йўқлигини ҳис этса ҳам тан олгиси келмасди буни. Ким билсин, балки Дилшодни кўрган заҳоти яна Ёдгорни ўйлагани учун шундай бўлгандир.

У индамай ўтиб кетмоқчи эди, Дилшод тўхтатди.

Чарос совуққина саломлашиб: «Нима гапингиз бор эди?» дегандек, савол назари билан қаради.

Дилшод гапни нимадан бошлашни билмагандай галстугини тузатган бўлди.

– Бирпас ўтирайлик, – у автобус бекатидаги харракни кўрсатди.

– Шошиб турибман, – деди Чарос куруққина қилиб.

– Биладан, ўшанда мен қўполлик қилдим, – Дилшод бошини қуйи солди. – Сизни ранжитиб қўйдим. Лекин сиз ҳам анави йигит билан...

«Энди эсингга келдимиз?» – деб ўйлади Чарос энсаси қотиб.

– Рақс тушдингиз, кейин Ёдгор билан кетдингиз, демокчисиз-да, – у Дилшоднинг силлик қиртишланган иягига тикилганча, кинояли кулди. – Мен ҳозир ҳам ўшанинг олдига кетяпман!

Дилшод ярқ этиб бошини кўтарди. Унинг сал қисилган кўзларида истехзо бор эди.

– Майли, боринг! Фақат эҳтиёт бўлинг, хотини кўриб қолиб, сочингизни юлмасин.

Бир лаҳзада Чароснинг боши айланиб, тиззалари қалтираб кетди. Дод деб юбормаслик учун лабларини тишлади. У Дилшод ўзига синовчан тикилиб турганини, эсанкираб қолишини кутаётганини сезар, сезган сайин қаттиқроқ азобланар эди. Дилшод унинг юрагини беҳато мўлжалга олди. «Номард! – деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб, – атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз». У бундай таъналарни яна кўп эшитишини аниқ ҳис қилди-ю, эти жимирлашиб кетди. Бир амаллаб ўзини бошиб олди-да, Дилшоднинг кинояли кўзларига тикқаради.

– Шуни айтиб, суюнчи олмоқчимидингиз?!

Бу сафар Дилшоднинг ўзи довдираб қолди. Чамаси, у Чарос бу гапдан беҳабар деб ўйлаган бўлса керак, ранги ўчди.

– Йўк, – деди тутилиб. – Огоҳлантириб қўймоқчийдим.
– Менга даллол керакмас! – Чарос кескин бурилиб,
юриб кетди.

Зум ўтмай Дилшод унга етиб олди.

– Тўхтанг, – деди йўлини тўсиб. Энди у ҳам ўзини тутиб олган, қарашлари мағрур эди. – Мен ҳам сизнинг марҳаматингизга муҳтож эмасман. Фақат бир нарсани билиб қўйинг. Янги йил кечасида Ёдгор билан қолганингизни опангизга мен айтмоқчи эмасдим, ўзлари сўрадилар. Қолаверса, Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.

– Сиз майда одамсиз! – деди Чарос тез юриб бораркан, унга қарамай. – Бу гапниям бориб опамга сотинг. – У тўхтаб кескин бурилди. – Энди мени тинч қўйинг. Айтдим-ку, Ёдгор ака кутиб қолди.

У муюлишдан ўтганидан кейин кўзига ёш келди.

«Қандоқ кунларга қолдим. Қани унинг ўзи?..»

Чарос шу топда Ёдгорни кўргиси, дардини тўкиб солгиси келди.

* * *

Дилфуза бир ҳафтача ётиб олди. Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб, унинг бошида парвона бўлди. Ҳазилми, бир парча этни ўстириб, шунчалик қилганида... Опаси кўп оғриси ҳам Дилфуза бола бўлиб бирон марта «их» демаганди. Шунинг учун онаси кўрқиб кетди. Докторга югурди, ўзича «туркона» дорилар қилди. Қизининг аллақандай маъюс, ғамгин бўлиб қолгани, кечалари бир нимадан кўрқиб, алаҳлаб чиқиши уни, айниқса, ташвишга солиб қўйди.

Бугун Дилфуза қаддини кўтариб турди. Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий

енгиллик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди. У пол тахталари лопиллаб турган айвон устунига суянганча ҳовлини томоша қиларди. Қуёш ботиб кетган, аммо ҳали ёруғ эди. Ҳовлидаги олчалар япроғи яшил оловдек товланар, оҳиста силкиниб турарди. Онаси нимча устидан жун рўмолини белбоғ қилиб боғлаб олганча энкайиб, катакдаги товукларга дон сочарди. Товуклар талашиб-тортишиб донга ёпишар, каттакон қизил хўроз қақағлаб уларни «зиёфат»га ундар, аммо товуклар бусиз ҳам тўрт тарафдан ёпирилиб, донни олиб қочишарди.

Дилфуза сабабини ўзи ҳам тушунмай, кулиб кўйди.

Шу пайт кўчадаги чўян симёғоч даранглаб кетди. Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.

«Рустам! Рустам келди!»

Бу уларнинг «пароли» эди. Рустам Дилфузани чақириб келишга кўрқар, шунинг учун кўчадаги симёғочни тош билан уриб «сигнал» берарди.

Дилфуза кўнглида кўркув аралаш қувонч уйғониб, калишини шاپиллатганча айвондан сакраб тушди.

– Ойи, мен айланиб келай.

Онаси қаддини ростлаб, ташвишли кўзларини тикди унга.

– Вой, нега турдинг?

Симёғоч яна даранглади.

– Ҳозир келаман, сиқилиб кетдим. – У негадир титраб кетаётган оёқларини илдам босишга уриниб, кўчага чикди. Рустам кўчанинг у юзидаги водопровод олдида шу томонга кўз тикиб турар, худди Дилфуза ўйлаганидек қизил свитер кийиб олган эди. Дилфузани кўриши билан бирдан юзи ёришди-ю, секин-секин юриб кетди. Улар Дилфузанинг дадаси кўриб қолмаслиги учун ёнма-ён юришмас, ҳар сафар нариги кўчадаги доим берк турадиган китоб дўкони олдида гаплашишарди.

Дилфуза ҳозир ҳам унинг ўша ёққа кетаётганини билди. Атрофга аланглаб олди-да, секин юриб кетди.

Салқин тушиб қолган, осмонда кўршапалаклар айланар эди. Дўкон олдида турган Рустам, у яқин келиши билан юзига хавотирланиб қаради.

– Нима қилди?

– Касал бўп қолдим, – деди Дилфуза Рустамдан кўз узмай. Рустамнинг озгин юзида, кўзларида ташвиш бор эди.

– Рангинг кетиб қопти, – деди у Дилфузанинг кўзларига тикилиб. – Тўрт марта келдим. Тураман-тураман, даданг уйга қайтганларидан кейин кетаман.

«Раҳмат сенга», деди Дилфуза хаёлан. Унинг кўзларида қувонч порлаб кетди.

Шу кўйи бир-бирларига қараганча, узок жимиб қолишди. Кўча ичкарасида болалар чиллак ўйнашар, уларнинг шовқин-сурони оламини тутарди.

– «Зу-у-ув», – деди бир бола чўзиб.

– Нафас олдинг, қайтадан бошла, – деди бошқаси бўғилиб.

– Йўқ, олмадим...

– Олдинг.

Ютқазган бола яна зувлади. Нафаси қолмагунча чўзиб борди. Рақибни маза қилиб кулди. Югуриб бориб, елкасига осилди.

Ютқизган болакай маррагача уни опичлаб борди-да, алам қилди шекилли, рақибининг ғашига тегиш учун бақирди:

Анвар алами,
Қулоғида қалами.
Поезд юриши,
Тўхтаб туриши...

– Ўша кунни сенга хат ёзаётгандим, опа олиб қўйди, – деди Дилфуза секингина.

Рустам бошини кескин силтади.

– Нега олади?

– Билмайман, олиб қўйди. Кимга ёзгандинг, деб сўради.

– Нега олади, ахир?! – деди Рустам бўғилиб. – Нима иши бор унинг!

Дилфуза елкасини қисди.

– Яхшики сенинг хатларингни кўрмади. Беркитиб қўйибман, хужрадаги қутида турибди.

Дилфуза бирпас жим турди-да, ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

– Опа айтадики, эрга тегмоқчимисан, дейди. Хатимни қайтариб бермагунча бормайман мактабига!

Рустам эсанкираб қолди шекилли, уни қандоқ юпатишини билмай, қўлини мушт қилди.

– Опани ўлдираман.

– Жинни бўпсан!.. – деди Дилфуза ҳиқиллаб. – Қамаб қўяди.

– Қамамайди. Армияга кетаман.

Дилфуза унинг «армияга кетаман» деганида чўчиб тушди.

– Керакмас... – деди ялиниб. Кейин яна бояги гапини қайтарди: – Опа хатимни бермаса, бари бир бормайман мактабга! – У бошини кўтарди-ю, бирдан кўзларида кўрқув пайдо бўлди. – Вой, ана ўзи!

Кўчанинг нариги бетидан Васида Назаровна ўтиб борарди. У яшил плаш кийган, бир даста китоб қўлтиқлаганча, ерга қараб кетарди.

– Бекин, Рустам, – деди Дилфуза овози титраб. – Кўриб қолса ойингларга айтади...

Рустамнинг онаси мактабда фаррош бўлиб ишларди. Шунинг учун Дилфуза «опа»нинг Рустамни таниб қолиши, бориб онасига айтишидан кўрқиб кетди. Негадир шу топда «Менга ҳеч нима эмас-ку, Рустамга қийин бўлади», деб ўйларди.

Васила Назаровна улар томонга қарамай ўтиб кетди.
– Бизникига кетяпти, – деди Дилфуза типирчилаб. –
Ҳозир дадамга айтади.

– Айтиб кўрсин-чи! – Рустам тишларини ғижирлатиб,
муштини дўлайтирди.

– Кет уйингга! – деди Дилфуза ялиниб.

... У шом қоронғиси тушиб қолган кўчадан ҳовлиқиб
келаркан, Опа ўзларининг уйига келганини юраги сезиб
турарди. «Дадам келмаган бўлсин ишқилиб, келмаган
бўлсин», деб ўйларди юраги титраб.

Қия очик эшикка етганидан кейин, ичкари киришга
ботинолмай, туриб қолди.

– Мана, ҳозир ҳам қаёққа кетганини билмайсиз. Битта
қизингизни эплаб ололмайсиз. – Бу Васила Назаровна-
нинг овози эди. Дилфузанинг юраги шувиллаб кетди.

– Ҳозиргина чиқиб кетувди-я. Бир ҳафтадан буён
қаддини кўтаролмай ётди болам бечора, – деди онаси. –
Сиқилиб кетдим, ҳаво олиб келаман, деди. Раҳмим келди
болага.

Дилфузанинг кўнгли бир оз таскин топди. Демак, да-
даси ҳали келмабди.

– Жаям ёш бола эмас, – деди Васила Назаровна киноя-
ли овозда. – Анча нарсага ақли етади... Аввал борсин,
комсомол мажлисида гаплашамиз.

Дилфузанинг назарида Опа бу гапни бутун оламга
эшиттириб айтгандай бўлди. Тўсатдан оёқларидан ма-
дор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. «Мажлис? Ўр-
тоқларимнинг юзига қандоқ қарайман! Қишлоқда қандоқ
бош кўтариб юраман!» У онасининг гапини эшитмади,
юраги зириллаб, эшикдан нари кетди-ю, муюлишга бо-
риб қолди.

Анчадан кейин Васила Назаровна эшикдан чиқди.
Муюлишга етганида Дилфузани кўриб тўхтади. Ўша
куни Дилфуза эшикни қарсиллатиб ёпиб кетгани ғашига
теккан бўлса керак, қовоғи солиқ эди.

– Нега мактабга бормаяпсан? – деди қошини чимириб.

Опанинг боя онасига айтган гапи ҳамон Дилфузанинг кулоғи остида жаранглаб турарди. «Комсомол мажлисида кўрармишми? Нимани кўради? Хатними?»

Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.

– Хатни беринг!

– Кўча сандироклаб юргандан кўра, онангга боқишсанг бўлмайдим, кап-катта қиз, – деди Васида Назаровна унинг гапини эшитмагандай.

– Мактабга бормайман, – деди Дилфуза йиғи аралаш. – Нега менинг хатимни оласиз? Ҳаққингиз йўқ!

Васида Назаровна унга бир нафас қараб турди-да, жеркиб берди:

– Ҳуқуқ талашишни билгандан кўра, ўқишни бил! – У кескин бурилиб, юриб кетди.

Дилфуза Васида Назаровнанинг кетидан қараганча, йиғлаб қолди. «Бари бир бормайман мактабига! Рустам билан қочиб кетаман!» – деб ўйлади қайсарлик билан. Унинг руҳида отасидан юққан бир сўзлилиқ жўш урар, Опанинг «мажлисга қўяман» деган гапидан дахшатга тушар, бунинг устига агар Опа гапни қовласа, Рустамга ҳам ёмон бўлиши мумкин, деган хаёл уни, айниқса, қаттиқ азоблар эди.

* * *

«Нега олиб қўяди?» Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан руҳи чўккан аҳволда юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди. «Нега олади?»

Ҳали симёғочлардаги чироқлар ёқилмаган, кўчалар устида енгил тутун, пиёздоғ иси кезар, аллақерда сугир маърар, беркинмачоқ ўйнаётган болаларнинг шовқини тинмас эди. Ҳали Дилфузанинг Опани кўриб кўрқиб кетганини эслаб, ҳозир ўзининг ҳам юраги увушди.

«Опа ёмон, бир нарсага киришса қўймайди! Мактабда ундан кўркмайдиган одам йўқ... – У юриб-юриб гузарга келиб қолди. Деразасидан нур тушиб турган сартарошхонани узоқдан кўрди-ю, сесканиб кетди. – Дадасига айтиб берса-я! Тикка сўяди. Чапани одам!»

Рустам кўнглида ғулгула билан аста яқин келди-да, деразадан мўралади. «Хайрият, ҳали уйига қайтмабди!» Хайитвой амаки оқ халат кийиб олган, хиёл энгашганича, гавдали бир кишининг соқолини қирар, алланималарни гапирар эди. Дераза томонга бир қараб қўйганида Рустам унинг узун мўйлови, кўкиш кўзларини қоплаб олгудай куюк, сарик қошларини кўрди-ю, юраги шувиллаб, ўзини орқага ташлади. Ташқари қоронғи бўлгани учун у Рустамни кўрмади шекилли, ишини қилаверди.

«Тезроқ мактабни битирсам эди, – деб ўйлади Рустам нари кетаркан. – Қутулардим шу Опадан ҳам, бошқасидан ҳам. Институтга кирсам, кирдим, бўлмаса армияга кетаман. Физкультура институтига кириш ҳам осонмас, дейишади-ку!»

Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган. Рустам ҳам шунга кизикарди.

Аслида Дилфузани севиб қолишига ҳам волейбол сабаб бўлган. Рустам илгарилариям Дилфузани кўриб юарди-ю, эътибор бермаган экан. Ўша куни яхши кўриб қолди.

Кузда уларнинг синфи 10 «б» билан волейбол ўйнади. Аввалига «б»чилар юта бошлади, майдон чеккасида туриб олган қизлар уларни олқишлаб қарсак чалишар, бу эса Рустамнинг ғашига тегарди. Кейин ҳисоб тенглашди.

Гал айланиб келиб, Рустам тўрнинг рўпарасида турган эди. Бир маҳал тўп баланд кўтарилиб, шундоққина тўр устига туша бошлади. Рустам, тўрнинг нариги томонидан туриб тўпга сакраётган рақибини кўрди-ю, қисилган пружинадек осмонга сапчиди, шундай зарб билан урди-

ки, тўп рақибининг бошига тегиб, чеккага учиб кетди. Рақибни беихтиёр чўккалаб қолди.

Рустам томоша қилиб турган қизлар орасида биттаси чинқириб осмонга сакраганини, кула-кула қарсак чалганини кўрди. Негадир ўша куни шундай яхши ўйнадики, ўзиям хайрон қолди. Ҳар сафар рақиб тўрига тўп туширганида бояги қиз қувониб қарсак чалар, унга сайин Рустам яхшироқ ўйнар эди.

Шу кундан бошлаб у ўша қизни ҳар кўрганида юраги алланечук титраб кетадиган, дарси илгари тугаган кунлари атайлаб тўққизинчи синф деразаси олдидан ўтадиган бўлиб қолди. Шундоқ тўполончи боланинг бирдан «қуйилиб» қолганини кўриб синфдошлари хайрон эди. Рустам охири дардини Азим деган ўртоғига айтди. Икковлашиб Дилфузага хат ёзишди. Азим айтиб турди, Рустам ёзди. Шундан кейин Дилфуза ҳам уни яхши кўриб қолди.

Рустам ҳамон бошини қуйи солиб бораркан, боя Дилфузанинг йиғлагани кўз ўнгига келди-ю, ўзининг ҳам йиғлагиси келди.

«Нега унақа дейди Дилфузага?! Нима ёмонлик қипти?»

У ўзидан-ўзи Опаларнинг кўчасига бурилди. Ўша гапи учун шунақанги таъзирини берсинки, нима, кўрқадими! Қани, Дилфузанинг хатини қайтариб бермасинчи?!

Рустам опаларнинг уйи қаршисидаги толлар тагига келиб тўхтади. Ичкарида чироқ ёниб турар, аммо деразаларга парда тўсилгани учун ҳеч нима кўринмасди.

У анчагача шу аҳволда толга суяниб турди. Кейин бирдан дераза шарақлаб очилганини эшитди-ю, кўрқиб бошини кўтарди. «Опа!»

Дераза пардаси сурилиб, бир қизнинг боши кўринди. Рустам, икки-уч йил илгари мактабни битирган Опанинг қизини таниди.

– Ким керак эди сизга? – деди қиз қоронғида яхши кўрмаётгани учун бўлса керак олдинга эгилиб.

– Ўзим... – деди Рустам дудукланиб. Кейин орқасига қарамай, секин-секин юриб кетди.

«Қани, қайтариб бермасин-чи! – деди кўча бошига борганидан кейин опани тагин яниб. – Обқочиб кетаман Дилфузани».

У Опа билан қандоқ гаплашишни, хатни қандоқ қайтариб олишни ўйлар, аммо хаёлига дурустроқ бир фикр келмай, қийналар эди.

* * *

Азиза онасидан Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгулик» кизни етаклаб юрганини эшитганида чандон ишонмаган эди. «Бунақа гапларнинг ўзидан қулоғи узун бўлади», деб юрганди.

Йўқ, рост экан. Театр ва рассомлик институтида ўқийдиган холасининг қизи ҳаммасини айтиб берди. Азиза «бечора» қизнинг миридан-сиригача билиб олди.

«Душманингдан кўркма, душманга айланган дўстингдан кўрк», дейдилар. Азиза Ёдгорнинг нозик жойларини яхши биларди. Шунча кўргиликлари эвазига эридан қасос олишга аҳд қилди: Ёдгорнинг институтига хат ёзди. Бировнинг ошидан ҳазар қилмаган бегона қиз билан пачакилашиб ўтиришга кўнгли чопмади-ю, онаси билан гаплашиб қўйишга аҳд қилди. Она бўлса қизини тийиб олсин!

У мактабга кириб келганида танаффус пайти экан. Болалар ҳовлида чувиллашиб ўйнар, юқори синф ўқувчилари иссиқхонанинг ойнабанд томига хашак ёпишар, бир хиллари гуллар тагини чопар эди.

Азиза кўнғироқ чалинишини кутиб турди. Зум ўтмай ҳовли жимжит бўлиб қолди. Тутлар шохида сайраётган

мусичаларнинг кукулаши аниқ эшитила бошлади. У деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб, юраги пўкиллаганча «Завуч» деган ёзув осиглиқ эшикни тақиллатди.

Ичкаридан «ҳа» деган бўғиқ овоз эшитилгач, кирди-ю, остонада туриб қолди. Тўрдаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган сочлари оқара бошлаган тўлагина аёл «нима ишингиз бор эди?» дегандай кўзларини пирпиратди.

– Кечирасиз, – деди Азиза яна юраги пўкиллаб. – Васила Назаровна сизмисиз?

– Ҳа, ўтириб тулинг, – деди аёл стулни кўрсатиб.

Азиза этакдаги стулга чўкди.

– Кеча боргандим! – деди аёл девор тагидаги стулда ўтирган кўҳлик йигитга қараб. – Келмаган бўлса ўзидан кўрсин. Отасининг олдига ўтқазиб қўйиб гаплашамиз.

Азиза унинг эркакча овозини эшитиб, яна юрагини кўрқув босди. «Юмма талаб берса-я?.. Ўлдим... Ўзиям қизини тириклайин ейдиган хотинга ўхшайди».

У ўзини босиб олиш учун хонани томоша қила бошлади. Бурчакда каттакон сейф жойлашган, девор тагидаги китоблар солинган шкаф устида аллакимнинг ҳайкалчаси турарди. Азиза кимники эканини билолмади.

– Бўпти, Дилшоджон, – деди хотин яна кескинлик билан. – Дарсингизга киринг. – Кейин Азизага қараб сўради. – Хизмат?

– Сиз Театральный институтда ўқийдиган Чароснинг оналаримисиз? – деди Азиза тутилиб.

– Ҳа, нимаиди?

Азиза яна тутилиб қолди. У қандоқ қилса гапи таъсирчанроқ чиқишини ўйлар эди.

– Мени кечиринг, – деди анчадан кейин. – Буни сизга айтмоқчи эмасдим. Эшитдим, сиз обрў-эътиборли аёл экансиз...

Аёл гапингни айт, дегандай, қошини чимирди.

– Қизингизга айтсангиз, бировнинг бахтига чанг сол-
маса...

Аёл тушунолмай, кўзини пирпиратди.

– Менинг қизимни айтяпсизми? Нима деганингиз бу?
Кимнинг бахтига чанг солибди?

«Беҳабар экан. Билмаса билиб қўйсин», деб ўйлади
Азиза кўнглида қасоскор бир лаззат туйиб.

– Кимнинг бўларди, менинг! – деди у овозини ба-
ландлатиб. – Мен ҳам жудаям ердан чиққан эмасдирман.
Қанот қуйруғим бордир.

Аёлнинг ранги оқариб, кўзлари катта очилиб кетди.
Столда ётган сигаретни олиб тутатди.

– Сиз адашяпсиз, синглим, – деди у Азизага тик қараб.

– Йўқ, адашаётганим йўқ. Сиз рассомлик факульте-
тининг иккинчи курс студенти Чароснинг онасимисиз,
ахир... Васида Назаровнамисиз?

– Нима қилибди Чарос? – аёл ўрнидан туриб кетди. –
Нима қилди?

Азиза юзини кафти билан яширганча, пиқиллаб йиғлаб
юборди. Шу топда кўзига ёш кела қолганига ўзиям хайрон
қолди. Кейин бутун бахтсизликларига ўша қиз айбдор эка-
нига ўзиям ишонди-ю, дардини тўкиб солди.

– Қизингиз менинг эримни тинч қўйсин! Уялмайдим,
кўча тўла йигит...

– Нима, нима дедингиз?

Азиза аёлнинг бўғиқ овозини эшитиб, бошини кўтар-
ди.

– Ишонмасангиз ўзидан сўранг қизингизнинг!

У кўз ёшларини артиб, аёлга қаради. Хотин гарданига
биров гурзи билан ургандай бирдан мук тушиб қолган,
энкайганча столга тиралиб ўтирар, Азизага тикилиб тур-
ган кўзларида ғазаб бор эди. Чамаси, у ҳозир Азизани
кўрмас, бутунлай бошқа нарсани ўйларди.

– Эрингизнинг оти нима? – деди у анчадан кейин таҳдидли овозда.

– Ёдгор... Ёдгор Мирзаев... Политехника институтида ўқийди. Ётоқда, бир юз ўттиз тўққизинчи хонада туради. – Азиза хийла жим қолди-да, аста кўшиб кўйди. – Тўғри, мен эрим билан турмайман. Лекин ҳали қонуний ажрашганимиз йўқ. Балки Чаросхон унинг уйланганини билмас, қизингизда айб йўқдир... Унинг бошини айлантириб кўйгандир, йигит ўлгур...

Хотин «бас қил», дегандек бошини кескин кўтарди. Унинг кўзларида алам, нафрат, аллақандай дард бор эди.

– Кечиринг, сизни хафа қилмоқчи эмасдим... – деди Азиза яна ўша ялинч оҳангида.

– Бўлди, – деди аёл лабларини қимтиб. – Бораверинг! Азиза қушдай енгил тортиб, ҳовлига чиқди.

* * *

Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Юзига майин шабада урилиб, чуқур энтиқди. Осмон чароғон, қуёш чарақлар, камқатнов асфальт кўчанинг ўртасида қизалоқлар черта ўйнашарди. Уларнинг бири – сочига бантик таққан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳақкалар, бошқаси – атлас кўйлақча кийиб олгани эса санаб турарди.

Дераза қаршисида тол шохлари шитирлаб кетди. Чарос бошини кўтариб, толга осилиб турган болани кўрди.

– Туш, Адҳам, – деди у кўшни болакайни таниб.

– Варрагим илиниб қолди. Чарос опа, олиб тушай, – деди бола бир оёғини осилтириб турганча ялиниб.

Чарос дераза панжарасидан мўралаб қараб, тол шохларига ипи ўралашганча узун думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.

– Йиқилиб кетсанг-чи?..

– Йиқилмайман...

Чарос деразадан нари кетди. У икки кундан кейин бўладиган семинарга тайёрланар эди. Кейинги пайтда тарихий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўпайиб кетди. Бунинг боиси бор. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Тўғри, анча йиллар аввал машҳур рус рассоми яратган портрет жаҳонгирнинг бош суягига қараб чизилган. Лекин инсон юзининг умумий чизиқларини топиш ҳали портрет яратиш деган гап эмас. Портретда кўз ифодаси, ички оламининг чеҳрадаги акси шахс характерини очади. Шохнинг ҳозирги портретида у ваҳший қилиб тасвирланган. Ҳолбуки, Темур фақат жаҳонгир эмас, яратувчи ҳам бўлган. Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас. Бунинг устига замондош тарихчилар Темур донишманд, истарали одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. У мана шулар ҳақида албатта гапирмоқчи эди.

Эшик тарақлаб очилиб, унинг хаёллари дув тўзиб кетди. Чарос ҳуркиб бошини кўтарди-ю, ранги қув ўчиб, лаблари титраганча остонада турган онасини кўрди, вазоҳатидан чўчиб кетди.

– Ҳа, опа?

Васила Назаровна қўлтиғидаги китобларни остонага ташлаб, Чаросга тешиб юборгудай тикилди.

– Ёдгор ким?

Чароснинг вужуди музлаб кетди. Негадир хаёлидан «Дилшод айтган», деган фикр лип этиб ўтди.

– Ким деяпман? – деди Васила Назаровна унга томон юриб.

Чарос чўчиб, орқага тисарилди.

– Опа... – деди ялиниб.

– Ким? – Васи́ла Назаровна янаям яқинроқ келди.
Унинг лаблари титрар, кўзлари қисилиб кетганди.

– Ўша... – деди Чарос онасининг юзига қарашга ботинолмай пичирлаб.

– Нима «ўша?» Ким «ўша?» – Васи́ла Назаровна унга тақалиб турар, нафаси Чароснинг юзига уриларди.

Чарос аламдан кўзларига қуйилиб келаётган ёшни базўр тийиб турар, юзлари ловиллар эди. «Бу қандоқ гап. Ўзининг дарди ўзига етмайдами? Нега уни хўрлашади. Айби нима, ахир. Яхши кўрганими? Қачондан буён ўшани бир марта кўриш орзусида юрганими?» Шу топда у Ёдгорни яхши кўришини, усиз яшай олмаслигини аниқ ҳис қилди-ю, онасига қаради.

– Ўша!

– Яхши кўрасанми? Туролмайсанми, «ўша»сиз?!

– Яхши кўраман, туролмайман! – деди у йиғига бурилган лаблари титраб.

Васи́ла Назаровна карахт бўлгандай, тили калимага келмай қолди.

– Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? – деди у пичирлаб. – Мен сени ювинди билан боққанмидим?! Энди ювиндихўр бўлиб қолдингми?

Аламдан, уятдан Чароснинг кулоқлари шанғиллаб кетди. Ўз онасининг таънаси суяк-суягидан ўтиб, юзлари ловиллай бошлади.

– Опа... – деди лабини тишлаб.

Онаси кулоқ солмади.

– Эл-юрт ўртасида мени шарманда қилмоқчимисан? Биласанми, мен кимман? Йўқ, сен шармандани деб таъна эшитишни хоҳламайман. Ишқ-муҳаббат деган шикилдоғингни ўзинг ўйна, менинг кўлимга тутқазма! Ўша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки!

Чарос чўчиб, бошини кўтарди.

– Борманг олдига! Бормайсиз!

Чарос кулоқ-чаккасига тушган тарсакидан гангиб, кўзларини катта очганча онасига узоқ қараб қолди. Энди у йиғламас, оғир-оғир нафас оларди. Бола бўлиб онасидан калтак емаганди. Бугун онаси урди, Нега, нима учун?!

– Нега урасиз? – деди пичирлаб. – Нега урдингиз?! – У энтикканча онасига томон эгилди. – Эшитиб қўйинг, опа, аввал юрмаган бўлсам, энди юраман!

У эшикни тарақлатиб очганча, айвонга чиқди. Шошилиб туфлисини оёғига илиб, сакраб ҳовлига тушди.

– Юрсанг, қайтиб келма! – деди онаси унинг кетидан кичкириб.

У югуриб кўчага чиқди. Онасининг диванга ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур хотин-бозни қарғаётганини ҳам эшитмади. Ловиллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, хуши учганча автобусга ўтирди. Айланиб-айланиб стадионга келиб қолди. Негадир бир вақтлар Ёдгор билан майдонни томоша қилишган жойга – марказий минбардаги панжара олдига келди.

Стадион таъмир қилина бошланган, панжаралар қизил-сарик ранга бўялган, кўм-кўк майдон осмоннинг бир бўлагидек яшнаб ётарди. Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлкаларда майкачан қизлар югуришарди.

Чарос Ёдгорнинг гапини эслади: «Баҳорини кутиб ётибди!» Унинг ўйчан, самимий чехраси Чароснинг кўз ўнгига келди-ю, аччиқ жилмайди:

«Мана, баҳор келдиям. Баҳор ҳам барчани баравар бахтиёр этолмас экан-да».

* * *

Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди. Зойиржон дарсдан кейин бозорга кетди.

Ёдгор трамвайдан тушиб, ётоқ томонга кетаркан, тўрт қаватли уй бурчагида тўдалашиб турган одамларни кўрди. Кўпчилиги яқтак кийган, салла ўраган кексалар эди. Улар бошини қуйи солганча оҳиста гаплашиб туришар, тепага, иккинчими, учинчими қаватга қараб-қараб қўйишарди.

Ёдгор яқинроқ келиб, подъезд олдида турган тобутни кўрди-ю, тўхтаб қолди. Тобут атрофи қизил алвон билан ўралган эди.

«Ёш одам қазо қилибди», деб ўйлади у юраги увушиб.

Тобут тепасида беқасам тўн кийиб, қийикча боғлаган бир йигит букчайиб турар, қизариб кетган кўзлари билан атрофга жавдирар, одамлардан мадад кутгандек, маъносиз қараб-қараб қўяр эди.

«Акасими, укасими бўлса керак», деб ўйлади Ёдгор яқинроқ келиб. Шу топда мана шу ғуссали нотаниш йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Оқила буви вафот этганидан буён у аза кўрмаган эди. Ҳозир негадир томоғига бир нима тикилиб, кўзлари ачишиб кетди.

Йўлак рўпарасидаги ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силлиқ шохларни танлаб кесар, бериюкда турган чоллар ўзаро секин-секин гаплашишарди. Уларнинг суҳбати Ёдгорнинг қулоғига чала-ярим чалинди.

– Дом жоннинг роҳати дейишади-ю, шунақа пайтда чатоқлиги билинади-да, – деди сийрак соқолли киши оғир-оғир нафас олиб турган, қовоқлари салқиган семиз ҳамроҳига, – каталакдай жойда тўй ўтказа олмасанг, маърака ўтказа олмасанг...

– Ҳалиям бўлса ўзимизнинг Қурбақаобод тузук, – деди ҳамроҳи секин.

Учинчи қават деразасидан ғўнғир-ғўнғир товуш келди. Кейин хотинларнинг чуввос солиб йиғлагани эшитилди. Ёдгорнинг қулоқлари шанғиллаб, ҳеч нимани англай олмай қолди. Зум ўтмай одамлар тўдаси тобутни

липиллатиб, кўча томонга йўл олди. Ёдгор тобут кўтариш савоб, деган гапни эшитган эди. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтди. Тобутнинг бир бандига елкасини тутиб, катта кўчагача кўтаришиб чиқди.

Ётоққа қайтаркан, унинг кўнгли бўм-бўш бўлиб қолганди. Лопиллаб бораётган тобут, ҳассакашлар, секин гаплашаётган чоллар унинг кўз олдидан кетмас эди.

«Уйларнинг маҳаллий шароитга мослашмагани мана шунақа пайтда айниқса билинади, – деб ўйлади у кўнгли хижил тортиб. Яна бояги чолларнинг гапни эслади. – Тўй қилиб бўлмаса, маърака қилиб бўлмаса...»

У ўтган қишда Зойиржон аллақайси тоғаваччасининг маъракасига бориб, сўқиниб келганини эслади. «Одам тирбанд, каталакдай уйга ким сиғарди, элликка яқин киши беш-ўнтадан навбат билан кириб чиққунча оёғимдан муз ўтиб кетди».

Начора, бари бир таомилга амал қилиш керак. Балки шунинг учун ҳам кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар?.. У яқинда Қорақамиш массивига кўчиб борганлар ўзбошимчалик билан бир хонали уйга маҳалланинг қозон-товоғини киритиб қўйганини, район ижроия қўмитасида катта жанжал бўлганини эшитган эди.

Йўқ, ақалли ҳар бир даҳада биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади. Уйлар қурилаётганида маҳалла маркази учун жой қолдирилиб, лойиҳаси чизиб берилса-чи?! Масалан, бундай марказни икки қаватли қилиш мумкин. Биринчи қавати чойхона бўлади. Маҳалланинг бутун хўжалиги шу ерда сақланади. Оқшомлари кўни-қўшнилари дам олиши мумкин. Шунда бир-бири билан яқинроқ танишади, биров-бировининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлади. Иккинчи қаватда клуб жойлашса, турли йиғинлар, тўйлар бўлса.

Мана бундай маъракалар-чи?! Одамлар жон-жон деб рози бўлади. Давлат қуриб берсин деб ўтирмай, ҳашар билан битириб қўяди. Фақат жой ажратиб, лойиҳасини чизиб бериш керак.

«Албатта шундай қилиш керак, – деб ўйлар эди Ёдгор хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан, – келгуси лойиҳаларда шуни албатта ҳисобга олиш керак».

У гарангсиб, стол олдига келди. Чойнак жўмрагидан совуқ чой ичаркан, бугун навбатчилик ўзининг гали эканини эслади. Уларнинг хонасида ўзига хос қоида бор эди. Навбатчи пол ювади, идиш-товоқларни тозалайди, уйда овқатланмоқчи бўлишса, овқат қилади. Кейин идишларни яна ювиб қўяди.

У Зойиржон келиб қолса, ҳалиям имиллаб ўтирибсизми, деб койишини билиб, деразаларни, стол-стулларни артди. Кейин латта ҳўллаб, пол ювишга киришиб кетди. Энкайганича, орқаси билан очиқ эшик томонга аста сурилиб келаркан, қўлтиғининг тагидан қараб, остонада турган семиз оёқларни кўрди. «Оббо, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўптими?»

У қаддини ростлаб, бурилиб қаради.

Остонада кўк жемпер кийган, сочи турмакланган тўлагина аёл турарди. Унинг қаеридир Ёдгорга танишдек туюлди.

– Келинг, – деди салом бериб.

Аёл киши қаршисида майкачан, қўлида ҳўл латта осилтириб тургани учун хижолат бўлиб, кафтининг орқаси билан терлаган пешанасини артиб қўйди.

– Менга Мирзаев Ёдгор керак! – деди нотаниш аёл ундан кўз узмай.

Унинг овозидаги қатъиятдан, ўзининг аҳволидан Ёдгор янаям кўпроқ мулзам бўлди.

– Мен, – деди у ҳайрон қолиб. Кейин латтани челакака солди-да, қўлини ювиб, қўйлагини кийди. Столустига

тўнкариб илиб кўйилган стулларни тушириб артди-да, таклиф қилди:

– Ўтиринг.

Аёл столга тирсагини тираб ўтирганча Ёдгорга узок қараб турди. Ёдгор хижолат чекиб, кўзини олиб қочди.

«Қаерда кўрган эканман уни?»

– Мен Чароснинг онасиман! – деди аёл яна ўша қатъий оҳангда.

Ёдгор сакраб туриб кетди. «Вой каллаварам! Худди ўзига ўхшаб турибди-ю, танимайсан-а? Фақат Чарос нозик...»

Чарос деган сўзни эшитганданок унинг юраги хаприкиб кетганди. Довдираб қолди.

– Кечирасиз, мен ҳозир... – деди у Хизрга йўликқандай қайтадан салом бериб. Илдам бориб, бурчакда турган чойгумни олди. Таги сарғайган чойгумни кўрсатмаслик учун четлаб ўтмоқчи эди, аёл тўхтатди.

– Керакмас, ўтиринг, – деди стулга имо қилиб.

– Йўғ-е – Ёдгор ноқулай жилмайиб, чикиб кетаётган эди, аёл янада қатъийроқ қилиб таъкидлади:

– Керакмас!

Ёдгор қайтиб келиб, унинг қаршисига ўтирди.

Аёл синчковлик билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Унинг кошени чимириб ўтиришидан Ёдгорнинг юраги шувиллаб кетди. «Чарос тинчмикин?»

– Чаросни кўпдан танийсизми? – деди аёл вазиятни ўзгартирмай.

– Танийман, – деди Ёдгор қизариб.

– Танийсиз... – аёл хўрсиниб қўйди. Кейин кўзлари кенгайиб, Ёдгорга қаттиқ тикилди. – Сиз хотинингизни танинг!

«Ҳаммасини билибди, – деб ўйлади Ёдгор. Кейин дафъатан хаёлига келган фикрдан енгил тортди. – Шунча кўринмай юрган бўлсам бу гап чикибдими, демак, Чарос унутмабди».

У кўнглидаги умид чўғидан руҳланиб, аёлга хотир-жам қаради. Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига кадрдон кўриниб кетди.

– Уялинг, – деди Чароснинг онаси овозини баландлатиб. – Оилали бўла туриб, ёш кизнинг бошини айлантиришга уялмадингизми? Тағин студент эмиш!

Ёдгор ундан ранжимади. «Унинг ўрнида бўлганида бошқалар ҳам шундай қиларди», деб ўйлади у ерга қараб.

– Гап шу! – деди аёл эркакча овозда. – Чаросни тинч кўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.

Ёдгор ўзи учун азиз инсонни дунёга келтирган одамга қаттиқ гапиролмаслигини биларди.

– Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, – деб гап бошлаган эди, аёл шартга кесди:

– Э, сиз ўзингизнинг аҳволингизни билинг! – деди жеркиб. – Чарос ёш, аҳмоқ, сизни севиб қолган бўлиши мумкин. Лекин сиз ёш бола эмассиз-ку!

Ёдгорнинг боши айланиб кетди. «Севиб қолган бўлиши мумкин», деб ўйлади хаёлан такрорлаб. «Севиб қолган!» У кўзларида порлаган қувончни яшира олмас, тасавурида бирданига фариштага айланган шу одамни хафа қилмаслик учун бошини кўтаролмас эди.

«Яхши кўриб қолган. Шундан бошқа мукофот керакмас менга. Она бўлса... Бари бир она-ку, бир кун тушунади. Қачондир тушунади...»

– Эшитдингизми? – деди аёл яна овозини баландлатиб.

Ёдгор гарангсиб, бошини кўтарди.

– Чаросни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон гапиролмади.

– Йўқ, – деди бошини оҳиста чайқаб. – Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.

Аёлнинг ранги қув ўчиб, ўридан турди.

– Аввал биттасини эплаб олинг, йигит! – у Ёдгорга киноя билан қараб кўйди. – Бўпти, кўраимиз! Комсомол бор, деканат бор! – У кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

Ёдгор ҳамон стулдан жилмай ўтирар, онани ранжитиб кўйганидан кўнгли чўқар, аммо бояги биргина сўзнинг ўзи руҳини шу қадар тетик қилиб юборган эдики, бошқа ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.

* * *

Уч кундан кейин Ёдгор институтга борганида йўлакдаги тахтада осифлиқ турган каттакон эълонни кўрди. «Эртага – 24 март куни соат 13 да 3-курс студентларининг умумий комсомол йиғилиши бўлади. Кўриладиган масала битта: студент Мирзаев Ёдгорнинг ахлоқи». Эълон қора босма ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Лойиҳачиларнинг ҳуснихати чиройли бўлади...

Ёдгор ўқиди-ю, миҳлангандай серрайиб қолди. Ҳаво булут бўлгани учун йўлакдаги чироқлар ёқиб кўйилган, эълон узоқдан кўзга яққол ташланиб турар, Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ёнидан ўтиб кетаётган таниш талабалар гоҳ унга, гоҳ эълонга қараб, бири ҳайрон бўлиб, бошқаси худбинларча илжайиб қўяётганини Ёдгор анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, бу ердан кетиш, тезроқ кетиш кераклигини билиб, югурди. У ажалдан қочиб қутулиш мумкин бўлмаганидек, эълондан ҳам қутулиб бўлмаслигини ҳис этиб турар, юрагини ваҳима босар, «ахлоқи» деган сўз шармандаларча бонг чалаётганини билиб, қулоқлари шанғиллар эди.

Ўша куни Чароснинг онаси «комсомол бор, деканат бор», деганида жаҳл усида айтди-кўйди-да, деб ўйлаганди.

«Шунчалик тез-а», деб ўйлади у плашини билагига илганича, зиналардан туртиниб-суртиниб тушиб бораркан. Назарида ҳамма унга қараётгандек, «мана, мана, ўша ахлоқсиз!» деб бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандек эди.

Ҳаво тунд, қаттиқ шамол эсар, пастак, қоп-қора булутлар шаҳар устидан зудлик билан этагини судраб борар, телевидение минорасининг ярмидан нарёғи кўринмас эди.

Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган комсомол мажлисини эслади. Ўшанда талабалар пахтага бормаган бир болани чўқилаб, «пати-ни тўзитиб» юборишган, институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган, ректорат ҳам бу қарорни тасдиқлаганди.

«Тамом бўлди, – деб ўйлади Ёдгор томоғига нимадир тиқилиб. – Мана, ўқиш ҳам тамом бўлди. Қанча орзуларим бор эди».

У шу топда Чаросни кўриши кераклигини, кўрмай ту-ролмаслигини пайқайди.

Юриб-юриб таниш – уч туп чинор тагига бориб қолди.

Чинорлар шиддат билан вишиллаётган шамолда тит-рар, тангадек япроқлар ожиз қалтирар, ҳозир узилиб тўзиб кетгудай бўларди. Шамол яна кучайди.

Ёдгор чинорлардан бирига суюнганича узоқ турди. Ниҳоят, бир тўда қизлар орасида Чарос кўринди. У оқ жем-пер кийиб олган, қўлида китоблар бор эди. Ёдгор юраги типирчилаб қараб турди. Чарос қизлар билан ҳайрлашди-да, одатдагидек бошини қуйи солганча, китоблари билан юзини шамолдан пана қилиб, юриб кетди. У бошқа қўли билан жемперининг тугмаларини солишга уринар, аммо рўпарадан эсаётган шамол бўй бермас, жемпер барини оппоқ қанотдек пирпиратар эди.

Ёдгор кўксини тўлдирган туйғулар тўлкинида энти-киб, унга талпинди. Шу пайт юзигами, пешанасигами

йирик бир ёмғир томчиси тушди. Кейин тангадек-тангадек томчилар асфальт кўчани чакичлай бошлади.

Ёдгор кўча чеккасидаги шафтоли тагида Чаросга етиб олди.

– Чарос! – Аввал ўзи қичқирдим ё олдинроқ Чарос ўгирилиб қарадим, Ёдгор билолмай қолди.

Шу ондаёқ Чароснинг энтикиб кетганини, кўзларида мунг аралаш соғинч бир туйғу ёнганини пайқади-ю, плашини унинг елкасига ташлади. Плаш этаклари ерга тегай деб қолди. Ёдгор плаш ёқаси билан унинг томоғини ўраркан, шамол ҳам, жала ҳам кучайиб кетди. Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари Чароснинг ҳўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Негадир Чароснинг юзи худди шу гул билан бир хил рангда эканини энди сизди.

– Келдингизми? – деди Чарос пичирлаб. Кейин лаблари бурилди-ю, унинг кўксига бош кўйиб, ҳиқиллаб йиғлаб юборди. – Қийналиб кетдим.

Ёдгор томоғига яна ўша илиқ нарса тикилиб, қизнинг бошига юзини босди. Чароснинг тўзиган ҳўл сочларидан гулнингми, атирнингми ҳиди келарди.

Чарос яна бошини кўтарди. У йиғлар, кўзларида табассум билан йиғларди.

Ёдгор шартта эгилди-ю, унинг ёшми, ёмғирми илиниб турган узун киприкларидан, юзидан, лабларидан ўпа бошлади. Чарос титраб, энтикар, аммо қаршилиқ қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожиз титрар эди.

* * *

Мажлис роппа-роса соат бирда бошланди.

Факультет комсомол ташкилотининг котиби, бешинчи курс талабаси Искандаров деган йигит аудиторияга кириб келганида талабалар жимгина ўтиришарди. Ёд-

гор ёноқ суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалок қорачиқли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Пахтага боришганида бешинчи босқич болалари бу йигитни ёмон кўришини, орқасидан «курук» деб лақаб қўйишганини эшитганди. Ҳозир у доим диккайиб турадиган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.

Искандаровнинг кетидан аудиторияга Маҳмуда Алиевна исмли профессор кирганида талабалар гур этиб ўрнидан турди. Ёдгор ҳам елкасидаги юк оғирлик қилгандай, амаллаб қаддини кўтарди. Маҳмуда Алиевнанинг қаеридир Чароснинг онасига ўхшаб кетишини энди сезди-ю, бўшашиб ўтириб қолди. Маҳмуда Алиевна дераза тагига – кафедра ёнидаги стулга ўтирди.

– Сиз, ўртоқ Мирзаев, бу ёкқа чиқинг! – деди Искандаров қўлини бигиз қилиб.

Ёдгор оёқларига тош боғлагандай имиллаб олдинга чиқаркан, Маҳмуда Алиевна ўзига синчиклаб қараб қўйганини пайқади. Секин келиб, эшик тагидаги курсига чўкди. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан юзлари ловиллаб кетди.

– Мана шундоқ, – деди Искандаров унга тепадан қараб. – Одамларга қараб ўтиринг.

«Юзинг чидаса», деб ўйлади Ёдгор унинг фикрини хаёлан давом эттириб. Искандаровнинг биринчи муомаласиданоқ Ёдгор иш яхшилик билан тугамаслигига ақли етди. «Бўлди... Тамом...» У қўлларини яширишга жой тополмагандек стул ўриндигини чангаллаб, ерга қаради.

Шу пайт эшик очилиб, «мумкинми?» деган овоз эшитилди. Ёдгор зимдан қаради-ю, Аваз акани кўриб, юрагида умид учқуни ялт этди. «Яхши бўлди келгани».

Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтирди. Шундай жимлик чўкдики,

катта кўчадан ўтаётган трамвайларнинг гулдираши ўн хисса ортиқ тарақлаб эшитила бошлади.

– Ўртоқлар! – Искандаров талабаларга қараб бир лаҳза жимиб қолди-да, Ёдгорни кўрсатди. – Бугун биз мана шу талабанинг ахлоқини муҳокама қилишимиз керак. У сизлар билан бирга юради, бир аудиторияда ўқийди, бир ҳаводан нафас олади. Ҳозир мен сизларга ўқиб берадиган хат унинг кимлиги ҳақида кўп нарсалар айтса керак, деб ўйлайман. – У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди.

«Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар. Сизларда, архитектура факультетининг 3-курсида ўқийдиган Ёдгор Мирзаев исмли студент менинг ҳаётимни қурбон қилди. Ширин турмушимизни бузиб, мени ташлаб кетди. Мен ҳам она бўлсам, орзу-ҳавас кўрсам, одамлардек яшасам дегандим...»

Ёдгорнинг сочларигача диккайиб кетгандек бўлди. «Азиза! Азизанинг хати!» У хатнинг давомини эшитмади. У Чароснинг онаси жаҳл устида хат ёзган бўлса керак, деб ўйлаганди. «Демак... демак, бу Азизанинг иши экан-да».

Хатнинг охири унинг кулоғига чала-ярим кирди:

... «Ҳозир бўлса у бошқа бир бечора қизнинг бошини айлантириб юрганмиш. Менинг раҳмим келади ўша қизга...»

Ёдгор кўзини ердан ололмай қолди.

– Энди иккинчи хатни эшитинг! – деди Искандаров яна чўнтагини ковлаб.

Ёдгор чўчиб ўгирилди. «Бунисиям борми?»

«Мирзаев Ёдгор исмли студент оиласи бўла туриб қизимнинг кетидан югуриб юрган экан, мен буни коммунизм қурувчи авлод ахлоқига зид деб биламан. Бу гапларни айтиш менга оғир. Аммо мен онаман. Ўз фарзандимнинг тақдирини ўйлашим керак. Биз – қирқинчи

йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб, айбдорнинг адабини бериб кўярдик. Ўйлайманки, ҳозирги ёшлар ҳам ўз ота-оналарининг шонли анъаналарига содиқ қоладилар».

– Бу иккала хат, – деди Искандаров қоғозларни силки-тиб, – кетма-кет келган (у Васида Назаровнанинг хатини ўзи ёздириб олганини, албатта айтмади). Кўриб туриб-сизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор. Студент Мирзаев ўз хотинини ташлаб кетгани етмагандай, бошқа бир қизни ҳам алдаб юрган. Айтинглари-чи, бу қайси ахлоқ нормасига сиғади?!

Яна оғир жимлик чўкди. Одатда ўсал бемор ётган хонада шунақа жимлик бўлади. Ҳозир ҳамма Ёдгорнинг ўлишини кутиб, жимиб қолгандай эди.

– Ўзи гапирсин! – деди кимдир.

Ёдгор кеча Чаросни ўпганини эслади. Қизиқ, кеча дунёда ундан бахтиёр одам йўқ эди. Бугун ундан бахтсиз кимса йўқ. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юрарканда, доим.

– Нимани гапиради? – Искандаров Ёдгорга қаради. – Хатдаги гаплар ростми, ахир?

Кечаги бахтиёр дамларини эшлашнинг ўзиёқ Ёдгорга руҳий тетиклик берган эди.

– Рост, – деди у тескари қараб.

Аудитория бир сесканиб тушгандай бўлди.

Энг аввал қашқадарёлик сап-сарик қиз сўзга чиқди.

– Мен билмасдим, – деди ҳаяжондан овози титраб. – Мирзаевнинг бунчалик писмиқлигини билмасдим, яхши йигит, деб юрардим. Энди биламан. Унга орамизда ўрин йўқлигини биламан.

Кейин Ҳикматилла деган новча йигит сўз олди. Ҳикматилла кузда ҳашарга чиқишганида Ёдгорнинг бир этак пахтасини ўғирлаган, Ёдгор кўриб қолиб, уни урган, ўшандан буён икковлари гаплашишмасди.

«Энди қўймайди», деб ўйлади Ёдгор юраги увушиб.

– Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодексига, – деди Ҳикматилла салмоқлаб, – «маънавий поклик» деган модда бор. Ёдгор ким? Ҳамма нарсани ўз исми билан аташ керак. Мирзаев – маънавий бузук одам. Бу ерда иккита масалани аралаштириб юбормаслик керак. Биринчидан, Мирзаев бахтсиз хотинига бой-феодалларча муносабатда бўлган. Иккинчидан, яна бир бечора қизнинг бошини айлантирган.

– Қаёқдан била қолдингиз хотини бахтсиз эканини?

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зойиржоннинг қоп-қора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида бўйнини жўжаҳўроздай чўзиб гапирди.

– Нега уч йилдан бери индамай юрган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди. Балки ўша қиз туфайлидир.

– Жим! – Искандаров кафти билан столни урди. – Бу ерда инсоннинг маънавий қиёфаси ҳақида гап кетяпти. Сизга ким қўйибди гапни, ўртоқ Қозимов! Ётоқхонада маст бўлиб бошингизни у девордан, бу деворга уриб юрганингиз етмагандай, тагин ҳамтовоғингизни ҳимоя қиласиз! Гапиринг, – деди у Ҳикматиллага далда бериб.

«Якшанба куни ётоқ эшигида турганди-я, – деб ўйлади. Ёдгор қони қайнаб. У ўша куни даладан қайтишганида вестибюль бурчагида ўзларига чакчайиб қараб турган Искандаровни кўрганидаёқ юраги бир қалкиган эди. – Ёзиб қўйган экан-да дафтарига... Шунга ялинаманми? – У кечаги фароғатли дамларини яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди. – Тўпига солиб отиб юбормайдими?!»

Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрnidан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади:

– Нега бировнинг гапини бўғасиз! Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар? Балки хотин шунинг аламига тирчиллаб қолгандир?!

Искандаров бепарво қўл силтади:

– Қўйсангиз-чи, ўша кизнинг ўрнида сиз бўлсангиз, Мирзаевни яхши кўрармидингиз?

– Сиздан рухсат сўраб ўтирмасдим! – деди Наргиза йиғлагудек кизариб.

Искандаров «ўл бу кунингдан» дегандек, заҳарли жилмайиб қўйди...

– Менга онанинг хатидаги бир гап айниқса таъсир қилди, – деди Нафиса исмли аълочи киз. – Қирқинчи йиллар комсомолларининг анъанасини давом эттиряпмизми? Менимча, йўқ. Ҳозир комсомол нима иш қияпти? Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Нега? Нега деганда одамлар билан ишлашни билмаймиз. Уч йил бирга ўқибмиз-у, орамизда шундай одам юрганини билмабмиз. – У жиркангандай Ёдгорга қараб қўйди. Кейин Искандаровга ўгирилди. – Бунга сиз ҳам айбдорсиз!

... Нурмат залга хомуш тикилганча:

– Бир шоир айтган экан, – деб гап бошлаган эди, Искандаров жеркиб ташлади:

– Биз аниқ фан одамларимиз. Романтикасиз гапираверинг.

Нурматнинг жаҳли чиқиб кетди шекилли, бақариб берди:

– Қизикмисиз, ўртоқ Искандаров, гапиртирмасангиз ҳукмингизни чиқариб қўя қолинг. Нега мажлис чақирдингиз?!

Ёдгор зимдан қараб қўйди. Нурмат аччиқланганидан ёноқ суяклари туртиб чиққан юзи қизариб кетган, Искандаров диккайган сочларини силар. Аваз ака Нурматга дикқат билан тикилиб қолган, Маҳмуда Алиевна эса кафтини юзига қўйганича тирсаги билан столга таяниб, ўйчан бир тарзда қўлидаги қоғозга алланималарни чизар эди.

– Бир шоир айтган экан, – деди Нурмат гапини қайтадан бошлаб. – Муҳаббатнинг саройи кенг-у,

аммо унга иккитадан ортиқ одам сигмайди. Учинчиси ортиқчалик қилади, деб. Хўп, Мирзаев хотини билан ажрашибди.

– Ташлаб кетибди денг, – деди Искандаров унинг гапини яна бўлиб.

– Ажралишибди! – деди Нурмат шу сўзни атайлаб таъкидлаб. – Орадан уч йил ўтибди. Бошқа бир қизни яхши кўрибди. Хўш, биз нима қиламиз уларнинг юрагидаги чўғга қора косов тикиб? Шуям ишми?!

Искандаров яна лўқма ташлади:

– Балки ўзингиз ҳам шунақадирсиз? Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.

– Жим турунг бирпас зағизғонга ўхшаб сайрамай! – деди Нурмат энсаси қотиб.

Тўполон бўлиб кетди. Биров Нурматни айблади, биров Ёдгорни хотинбоз деб атади, яна биров ўзгаларнинг севгисини муҳокама қилишнинг ўзи ахлоқсизлик, деди. Хуллас, ҳеч нимани англаб бўлмай қолди.

Ёдгорнинг боши ғувулар, бозордаги даллоллар ўртасида нархи баҳоланаётган эчкидек бўлиб қолганидан афсусланар, нима бўлсаям шу гаплар тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Аваз ака кафедрага чиқиши билан ҳамма жимиб қолди. «Ҳайрият», деб ўйлади Ёдгор унга тикилиб. Аваз ҳам Ёдгорга қаради.

– Мен бу йигитни яхши танийман, – деди у негадир овози титраб. Унинг юзи қизариб кетган, қошлари асабий учиб турарди. – Ўша қизни – Чаросни ҳам танийман. – Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: – Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимайди.

«Нима?» Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун стул ўриндиғини чангаллаб олди. «Наҳотки, Аваз ака шунақа деб ўйласа? Шунчалик-ка бориб етдими-а?»

– Менинг таклифим шуки, – деди Аваз қатъий оҳангда. – Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўқ.

Ёдгор қалбида чидаб бўлмас оғриқ сезди. «Душманинг отган тош эмас, дўстинг отган пахта ўлдиради», деганлари бежиз эмас экан. Бу гапни айнан Аваз акадан эшитиш айниқса оғир эди. Уйига борганда шунинг учун рўйхуш бермаган экан-да! Бундан чиқди Аваз ака уни Чаросга нолайиқ деб санайди. Бундан чиқди, Ёдгор «иккинчи навли!».

Боши ғувиллаб ўтираркан, «комсомол вожаги»нинг дағдағасини элас-элас эшитди.

– Қани, Мирзаев, нима дейсиз? – деди Искандаров митти кўзлари ёниб. – Туринг ўрнингиздан!

Ёдгор ҳамон ҳушини тўплаб ололмай, аранг кўтарилди. Искандаров саволини яна қайтарди:

– Нима дейсиз?

– Нимани нима дейман? – деди Ёдгор аламдан қисирлаб кетаётган тишларини аранг бир-бирига жип-слаштириб.

– Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг. – Искандаров истехзоли кулди. – Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг. Бир бегуноҳ қизни тинч кўясизми-йўқми, шуни гапиринг.

– Нега айтарканман? – деди Ёдгор бўғилиб.

– Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожагингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз?

Ёдгор яна бир пас жим турса дод деб юборишини билар, энди унга ҳамма нарса бари бир бўлиб қолган эди. Искандаровга нафрат билан тикилди-ю, хайқириб юборди:

– Вожак бўлиш у ёқда турсин, авлиё бўлсанг ҳам айтмайман. Билдингми? Менинг ўз юрагим бор, ўз ола-мим бор! Нима учун унга сени киритар эканман?! Нега энди дардимни бозорга солишим керак экан? – У ҳарчанд уринмасин, овози титраб кетди. – Ана, керак бўлса ўзинг

мажлис қилиб, бировни севиш ҳақида қарор чиқаргин-да, шу қарорга биноан уйлангин. Хотинингни ўпаётганингда қарор чиқарганлар тепангда қарсак чалиб турсин. Менга қолса, хотиним билан ярашмайман, Чаросдан ҳам кечмайман, институтдан ҳам кетмайман!

У оёқлари қалтираб, жойига ўтириб қолди. Шундай асабий, шундай таранг сукунат чўкдики, ҳозир бир нарса портлашини кутгандек, ҳамма юрагини ҳовучлаб қолди.

– Ҳақорат қилди! – деди Искандаров анчадан кейин тилга кириб. У ранги гезариб, ўрнидан туриб кетди. – Нега мени ҳақорат қилдинг, ифлос!

– Ҳа, қанақа бўларкан? – деди Ёдгор унинг митти кўзлари, пирпираб учаётган лабларига қараб.

– Мумкинми, мен... – деди Маҳмуда Алиевна Искандаровга хотиржам қараб.

Искандаров анча гапи бор бўлса ҳам ноилож индамай қолди.

– Анави аёлнинг хати, – Маҳмуда Алиевна бир зум тўхтаб, негадир Авазга қаради. – Мени ўйлантираб қўйди. «Қирқинчи йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб қўйишарди», дебди. – У ўша дамларни эслагандек жимиб қолди. – Мен ҳам қирқинчи йилларнинг комсомолиман. Қирқинчи йилларнинг комсомоллари жанг қилишди. Вайроналар ўрнида шаҳарлар бунёд этишди... Ҳали бир қизча айтди. Ҳозирги комсомоллар ота-оналари анъанасини давом эттирмапти, деди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Ўша аёл ёзганидек, агар қирқинчи йилларнинг ёшлари бировларнинг юрагини қовлаштириш билан овора бўлганида, бошқа ишлар қолиб кетарди. Агар баъзилари шундай қилган бўлса, қаттиқ адашган экан.

Ёдгор ғувиллаб кетаётган бошини базўр кўтариб қаради. Маҳмуда Алиевна ҳамон ўша сокин овозда гапирар эди.

– Уялмайсизми? – деди у Искандаровга қараб. – Ўз сафдошингизни бировни нега яхши кўрасан, деб сўроқ қилишга уялмайсизми? Шу йигитнинг ўрнига ўзингизни бир қўйиб кўринг.

Искандаров сочини асабий силаганича индамай ўтирарди.

Негадир Ёдгорнинг яна ўпкаси тўлди-ю, дераза томонга ўгирилиб олди.

– Сизлар ёшсизлар, – деди Маҳмуда Алиевна залга қараб. – Куч-ғайратингиз кўп. Эрта-индин лойихачи, архитектор бўласизлар. Вақтингиз кўп бўлса, бировнинг юрагини ковлаб ўтиргандан кўра, ана, қурилишга боринг! Тошкентда нима кўп, қурилиш кўп. Ҳаммага иш топилади.

Деразадан тушаётган нур Ёдгорнинг киприклари орасида гунафшаранг халқачалар ҳосил қилиб, пирпирай-верди, бошқа гапларни эшитмади. Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасаввурида жонланди-ю, лабларини қимтиб, чаккасини чангаллаганча, стул суянчиғига елкасини ташлади.

Шундан кейин мажлис узоқ чўзилмади.

Ёдгор йўлакка чиққанида гангиб турар, чеккиси келарди. Ҳозир уни ёмонлаганлар ҳам энди юзсизларча илжайиб қараётганини кўриб, унинг ғаши келди.

– Кетдик, – деди Зойиржон Ёдгорни билагидан тутиб. – Қўйинг шу гапларни!

* * *

Васила Назаровна уч кундирки, Чарос билан гаплашмасди. Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса? Тагин келиб-келиб, аллақанақа бир қаланғи-қасанғи йигит деб-а! Қайси куни факультет комсомол ташкилотининг секретари Мирзаевнинг масаласини йиғилишда муҳокама

қиламиз, деганидан кейин у бир қадар таскин топгандай бўлди-ю, бари бир Чаросни кечиролмади.

«Қариб қолдим... Асабларим қақшайдиган бўлиб қолди...» Кейинги пайтларда шу фикр унинг хаёлига тез-тез келадиган бўлди. Аксига олиб, директор ҳам бир ойдан буён касал. «Семашко»да шифоланяпти. Ҳамма иш унинг зиммасида қолиб, ташвиши яна кўпайди.

Бугун Дилшод, ниҳоят, Дилфуза билан отасини етаклаб, мактабга олиб келди. Васида Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз қизининг қилмиши яна ёдига тушди. Чарос билан бу қиз ҳаракатида аллақандай ўхшашлик, ҳатто яқинлик бордек туюлиб, ёмон кўриб кетди уни.

Ўқитувчилар хонасининг шифтида тўрт чирокли қандил ёниб турар, олти-етти чоғли ўқитувчи, ота-оналар кенгашининг уч аъзоси ўртадаги узун стол атрофида турли алфозда ўтиришарди.

Дилшод журнал варақлар, рангсиз юзли шопмўйлов география муаллими столга мункайганча хаёлга толган, бошқа педагоглар ҳам турли иш билан машғулдек кўринишса-да, Васида Назаровнанинг гапларини диққат билан тинглашарди.

Этакрокдаги стулда чийдухоба камзул, мошранг дўппи кийиб олган Ҳайитвой сариқ ўтирар, тарғил мўйловини ўқтин-ўқтин силаб қўярди.

Унинг ёнидаги стулда ота-оналар кенгашининг раиси – телевизорда ҳам бир-икки марта одоб ҳақида суҳбат ўтказган чўққисоқол чол – Қосим ота жойлашган. У яктагининг узун енги билан ёшланаётган кўзларини артганча гоҳ Васида Назаровнага, гоҳ Ҳайитвой сариққа қараб қўярди. Қишлоқ женсоветининг раиси, Васида Назаровнанинг дугонаси ориқ аёл – Ханифа Саломатовна эса унинг гапларини сеҳрлангандек берилиб эшитарди.

Шундоқ эшик олдидаги уч оёқли ёғоч илгич ёнида нимча кийиб олган Дилфуза сочининг учини ўйнаганча, оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташлаб турарди.

Чамаси, у чарчаган, ўтиргиси келар, аммо ёнидаги стулда ичига бўр солинган ботинка қутиси тургани учун уни олиб ташлаб ўтиришга ботинолмас эди.

– Шундоқ қилиб, ўқимаيمان деяпти денг? – сўради Васида Назаровна Ҳайитвой акадан.

– Бимийман, мунга нима жин улди, – деди Ҳайитвой ака бир қизига, бир Васида Назаровнага қараб. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Бурчакда турган сим саватни кўриб тупуриб келди-да, жойига ўтирди. Кафтининг орқаси билан мўйловига ёпишган нос донларини артди. – Ишлийман, дейди-да. Пабрикка кираман, дейди. Опасиниям роса гўрига гишт қаладим. Нима қиларди шунга тикишни ўргатиб.

– Балки бисот йиғмоқчидир? – Васида Назаровна Дилфузанинг ўзига адоват билан қараб қўйганини кўриб, ғаши келди. Яна Чаросни эслади. – Қизлар молпараст бўлади-ку...

– Биззи жаям унчалик камситманг, опа! – Ҳайитвой сариқ кизариб кетган бўйнини олдинга чўзди. – Жа, ўн олти яшар қизимизга қараб қолган жойимиз йўқ. У ўқийман дейди-ю, мен йўқ дейманми?

– Нега ўқимайди, ўқийди, – деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб – паспортсиз одам ишга олинмайди.

– Йўқ! – деди Дилфуза ердан кўз узмай.

Ҳамма ўтирганлар ярқ этиб у томонга қарашди.

– Ана! – Ҳайитвой сариқ бошини ликиллатди.

– Балки узатмоқчидирсизлар?! – деди Васида Назаровна қизнинг ўжарлигидан кўзгаган ғазабини базўр босиб.

Ҳайитвой сариқнинг мўйлови липиллаб кетди.

– Ия, яна гапиради-я! – Унинг бўйнидаги томирлари бўртиб чикди. – Опа деганимга жаям ўзингиздан кетовурманг, опа! Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам аҳмоқ эмасдирмиз.

– Бўлмаса нега ўқишни хоҳламайди? – Васила Назаровна қони қайнаб, Дилфузага ғазабнок тикилди. – Ўқишга мажбурсан. Нега хоҳламайсан?

Қиз ҳам ўйнаб турган сочини силтаб орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради.

– Ўзингиз биласиз! Била туриб нега ўзингизни гўлликка соласиз?

Ўқитувчилар ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қараб қўйишди. Ўқувчи у ёқда турсин, ҳали биронта муаллим ҳам Васила Назаровнага шунчалик кескин гапирмаган эди. Назарида педагоглар ўртасида, қолаверса, бутун қишлоқда обрўси чилпарчин бўлгандай туюлиб кетди-ю, сакраб ўрнидан турди.

– Ўзим билсам, ана, отанг ҳам билиб қўйсин, аҳмоқ! – У тортмани очиб ўша хатни шартта олди-ю, ўкиб берди. «Жонимдан ортиқ кўраман», деган сўзларни айниқса, қаттиқ ўқиди. – Энди тушундингизми, Ҳайитвой ака! Сиз узатишни хоҳламасангиз ҳам, балки бу эрга тегишни хоҳлаб қолгандир! Бу ер – мактаб. Мен тарбиянинг бузилишига йўл қўймайман. Ўзини тийиб юрсин.

Ҳамма бир лаҳзалик жимликда музлаб қолди.

– Бу масалани синфдошлари ўртасида муҳокама қилсак, ўртоқлари нима дейди? Ким қўйибди унга...

Васила Назаровна гапини тугата олмади. Ҳайитвой сариқ учиб ўрнидан турди-ю, бора солиб қизни шундай тарсакилаб юбордики, хона жаранглаб кетди. Дилфузанинг боши вешалкага тегди.

Дилфуза чайқалиб-чайқалиб, қадини ростлади. Унинг бурнидан тиркираб қон оқар, Васила Назаровнага тикилган кўзлари шишадай қотиб қолган эди.

– Жодугар!

Хонадагилар қизнинг ҳайқириғидан сесканиб кетишди. Йўқ, бу йиғи эмас, нидо ҳам эмас, аллақандай даҳшатли, этни сескантирувчи ваҳшиёна ҳайқирик эди.

Дилфуза стул устида турган ботинка қутисини Васида Назаровнанинг башарасига отди.

– Жодугар! Мактабингни пишириб е! Мен нима гуноҳ қилдим? Нега шунча одам ўртасида мени шарманда қиласан, жодугар!

У сочлари ёйилган ҳолда кўчага отилди. Қоронғи дераза ортида унинг яна ўша ваҳший ҳайқириғи эшитилди:

– Жодугар!

– Кўрдингизми қизингизни! – деди Васида Назаровна стол устида сочилиб ётган бўрларни чеккага суриб. Унинг жемпери оппоқ бўлиб кетган эди.

Ҳайитвой сариқ эшик олдида талмовсираб турар, чамаси, кетишини ҳам, қолишини ҳам билмасди.

Қосим ота бориб, унинг қўлидан тутди.

– Ёш-да, ёш... Ёшликда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан хато, каттадан узр. Қўйинг, ўзингизни босинг.

Дилшод чўнтагидан оппоқ рўмолча олиб, опага узатди. Васида Назаровна жемперини артиб тозалаган бўлди. Ҳайитвой сариқ ҳамон мўйлови учганча тишини гижирлатиб ўтирар, ўқтин-ўқтин Васида Назаровнага қараб қўяр, қўйиб берса унияма ургудек важоҳати бор эди.

Орага жуда хунук сукунат чўқди. Гап гапга қовушавермаганидан кейин, секин туриб тарқалишди.

* * *

Чарос уйда ёлғиз ётарди. Ташқарида шамол гувуллар, тол шохлари қарсиллар, дераза ортидан ҳадеб кимлардир гурсиллаб ўтаётгандай бўларди. ўқтин-ўқтин шамол тиниб қолар, бўғотнинг аллақасери қисирлаб кетар, зум ўтмай яна шамол ўқирар, тунука том устидан биров югуриб ўтгандай даранглаб кетар, кетидан яна жимлик чўқарди. Мана шу асабий сукунат айниқса, даҳшатли туюлар, унинг юрагига ғулғула соларди.

– Опам ҳам келмадилар! – деди Чарос атайлаб товуш чиқариб. Овози жимжит хонада жаранглаб эшитилди-ю, ўзи чўчиб кетди. У терлаб кетган, аммо негадир туришга кўрқар, аъзойи бадани карахт бўлиб қолганга ўхшар эди.

Яна шамол гувуллади. Аллақаерда дераза ойналари синиб, жаранглаб кетди. Кейин яна асабни қақшатадиган жимлик чўкди.

Шу пайт эшик ғийқиллаб очилди. Чароснинг назарида уйга биров сездирмай бостириб кираётгандай бўлди-ю, даҳшатдан кўзлари олайиб, сакраб туриб кетди.

Остонада турган онасини кўриб, вужудига иликлик югурди.

– Овқат ейсизми, опа?

Онаси индамай бош чайқаб кўйди. Афтидан, у чарчаган, тўзонда қолган бўлса керак, кийим-боши чанг, чехраси ғамгин эди. Индамай нариги хонага кирди-ю, ечинмасдан ўзини диванга ташлади. Гугурт чақди.

Чарос чирокни ўчираркан, ўртадаги эшикни атайлаб очиб кўйди. Келиб ўрнига ётиши билан бояги кўрқув яна вужудида илондек чирмаша бошлади.

Шамол тагин ҳам қаттиқроқ вишиллади. Тунука том даранглаб кетди. Кейин сукунат чўкди. Нариги хонадан онасининг ух тортгани эшитилди, сигарет чўғи қизарди.

Тўсатдан оппоқ, совуқ нур хонага ёпирилиб кирди-да, Чароснинг вужуди музлаб кетди. «Чақмоқ», деб ўйлади у шифтга тикилганча. Кейин худди бўйнига қилич келиб тушишини кутган одамдек, момақалдирукни кута бошлади. Бу сониялар шундай асабий, шундай таранг чўзилдики, у бўғилиб кетди. Аммо момақалдирук гумбурламади. Фақат олис-олисларда «гум» этган товуш эшитилди. Бир лаҳзадан кейин яна чақмоқ чақди. Кетидан момақалдирук шундай қаттиқ гумбурладиди, худди уларнинг томи устида ёрилиб кетгандай бўлди. Том шатир-шутур қила бошлади.

Ховлида ит увиллади. Аввалига бир-икки гингшиб кўйди-да, кейин чўзиб-чўзиб улий бошлади. Нариги хонадан онасининг уф тортгани эшитилди.

– Нима жин тегди унга...

– Опа, кўрқяпман, – деди Чарос овози титраб.

Шу пайт дарвоза тақиллагандек, кимдир додлагандек бўлди.

– Эшитяпсизми, опа? – деди Чарос товуши қалтираб.

«Сенга шунақа туюлгандир», деб ўйлади у онаси индамаганидан кейин. Яна момақалди роқ қарсиллади. Ит нола чеккандай узоқ увлади.

Бир нафасли жимликда эшик яна тақиллади. Кимдир бўғилиб бақирди. Бу сафар Чарос аниқ эшитди.

– Опа! – деди сакраб туриб.

Онаси илдам туриб, чироқни ёқди. Олдинма-кейин ҳовлига тушишди. Чароснинг кўйлаги дарров жикқа сув бўлди.

Аллаким дарвозани муштлар, йиғлар, аммо нима деяпганини тушуниб бўлмасди.

– Ким? – икковлари бараварига сўрашди. – Ким бу?!

– Оч! – деди бўғиқ овоз хириллаб. – Оч деяпман!

– Кимсиз ахир?

– Оч, деяпман! – деди келган одам дарвозани тепиб.

– Очинг, опа, очинг! – деди Чарос даҳшатдан оёқлари титраб.

Васила Назаровна занжирни тушириши билан нота-ниш бир эркак отилиб кирди-ю, унинг ёқасига ёпишди.

– Қизимни тўллаб бер, қанжиқ! Тўллаб бер!

Чарос чинқириб, унинг билагига осилди. Чақмоқ чақиши билан Ҳайитвой сариқни таниди. Унинг кўзлари олайиб кетган, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

– Тўллаб бер! Единг қизимни!

«Феруза! Ферузага бир нима бўлган! – Чарос ўзи билан бирга ўқиган синфдошини эслади. – Нега опам

тўлайди? Ўқишни битириб, эрга тегиб кетган-ку. – Кейин тўсатдан унинг синглиси Дилфуза ёдига тушди. – Нимадир бўлган, қандайдир офат бўлган!»

Ҳайитвой ака Васида Назаровнани қўйиб юборди-да, бошини муштлай кетди.

– Айрилиб қолдим! Айрилиб қолдим!

Чарос кўчага отилди. У қишлоқ этагида турадиган Ҳайитвой сарикнинг уйини билар, Феруза билан дарс тайёрлашга кўп борган эди. Елдек учиб келаркан, эшик тагида турган «Тез ёрдам» машинасини кўрди-ю, нафаси бўғзига текилиб, баттар югурди.

Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар, том бурчагига омонат илиб қўйилган лампочка хира нур сочар, тарновдан шовуллаб сув оқар эди.

Чарос яқин келиши билан узук-юлуқ гапларни эшитди.

– Вой, нима қипти?

– Сирка ичибди.

– Войй!

Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди:

– Вой болеем! Онанг ўлсин, болеем! Онагинанг ўлсин, болеем! Боламини еди-я! Боласининг ўлигини устида ўтирмаса розимасме-ен!

Чарос Дилфузанинг ойиси ўз онасини қарғаётганини тўсатдан тушунди-да, юраги сесканиб кетди.

Зум ўтмай ичкаридан иккита хотиннинг қўлига осилиб қолган Дилфузанинг онаси чиқди.

– Онагинанг ўлсин, болеем! – дерди у беҳуш бир тарзда атрофга аланглаб. – Онасининг гўрига тушган, болеем!

Чарос йиғлаб юборди. Хотин хушидан кетиб, шилқ этиб тушди. Одамлар четланишди. Оқ халат кийган икки киши брезент замбилни лопиллатиб эшикдан чиқиб келишди. Чақмоқ чақди. Чарос олдинга эгилди-ю, чақмоқ ёлқинида Дилфузанинг юзини кўриб қолди. Унинг кўз-

лари ярим очик ҳолида қотиб қолган, лаби, ияги, томоғи қонга ўхшаш аллақандай қора нарсага беланган эди.

Чарос кафти билан юзини тўсганча ўзини орқага ташлади.

– А-а-а!!! – деди чинқириб. Боши деворга гурсиллаб урилиб, ҳўл йўлкага ўтириб қолди.

Машина эшигини беркитишлари билан кўйлакчан, бош яланг бир бола одамлар орасидан отилиб чиқиб, машинанинг орқа ғилдирагини кучоқлаганча ерга йиқилди.

– Дилпу-уз! Дилпу-уз!

Унинг оқ куйлаги, тўзиб кетган сочлари дарров лойга беланди. Одамлар уни тортқилашар, унга сайин бола ғилдиракка қаттиқроқ ёпишганча, бошини ерга уриб додларди:

– Дилпу-у-з!

Чарос яна йиғлаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғилашиб, ҳеч нима кўринмай қолди.

У ўзига келганида машинанинг қизил чироқлари узоклашиб борар, кимдир унинг қўлтиғидан кўтарар эди. Чарос бошини кўтариб, нотаниш хотинни кўрди. Хотин бир қўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи қўли билан юзига сув сепарди.

Ичкаридан эса ҳамон ўша фарёд эшитилар, фақат энди овоз бўғилиб, хириллаб қолган эди.

– Онагинанг ўлсин, болеем!

Чарос сув ҳалқоб бўлиб ётган йўлкадан гандираклаб-гандираклаб, юриб кетди.

* * *

Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Зойир-жон кеча ҳаммомга бораман, деганди. Ўрнини тузатиб, кетиб қолибди.

Ёдгор кўзларини ярим юмганча, эриниб яна узок ётди. Йўлақдан қатикчи боланинг овози келди:

– Иссиқ нон, кўк пиёз, ёғлик қатиқ...

Бирпасдан кейин эшик тақиллади.

– Керакмас! – деди Ёдгор ётган жойида кичкириб.

Эшик бир очилиб ёпилди-ю, Ёдгор оқ жемперни кўриб, сакраб туриб кетди. «Чарос!»

– Кечирасиз, мен ҳозир... – деди илдам кийинаркан. Шоша-пиша ювиниб, эшикни очди.

Чарос нарироқда тескари қараб турар, кўлида газетага ўралган патнисга ўхшаш нарса бор эди.

– Келаверинг, – деди у кўйлагининг тугмасини ўтказиб туриб.

Чарос ердан кўз узмай келди-да, кўлидаги нарсани унга тутқазди.

Ичкари киришлари билан Ёдгор ҳайрон бўлиб қоғозни очди. Очди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бу – ўзининг расми эди. У қорда йиқилиб ётар, чанғили оёғи кўтарилиб кетган, нарироқда, қор орасида телпаги қорайиб кўринар, узоқда чўққилар чизиғи кўзга ташланар эди. Ёдгор расмдаги яна бир нарсани кўриб, ҳайрон қолди. Унинг чеҳраси хушчақчақ қилиб тасвирланган, гўё йиқилиб тушганига хурсанддек кўринарди.

Ёдгор шодон бир туйғудан қалби ларзага келиб, жилмайганча Чаросга қаради. Қараши билан бирдан бўшашиб кетди. Чароснинг кўзлари қизариб, ковоғи шишиб кетган, қошини чимирганча, ерга қараб турарди.

– Нима, нима бўлди? – деди Ёдгор кўрқиб. – Нега йиғладингиз?!

Чарос Ёдгорнинг кўксига бошини ташлаганча, ўкириб йиғлаб юборди.

– Ўлди... – деди энтикиб. – Дилфуза ўлди...

Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмас, Чарос эса йиғларди.

1972 йил

Mutolaada bo'ling!

Elektron kitobxona kanaliga ulanish:

<https://t.me/joinchat/AAAAAEHv2TAHrpzfH3Sb3A>